

Tampereen yliopisto

Inka Reijula

Lahden kaupungin tarkkailuluokat vuosina 1950–1970

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2018

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

REIJULA INKA: Lahden kaupungin tarkkailuluokat vuosina 1950–1970

Pro gradu -tutkielma, 123 sivua, yksi liitesivu.

Historia

Huhtikuu 2018

Tämä tutkimus käsittelee Lahden kaupungissa vuosina 1950–1970 toimineita kansa- ja kansalaiskoulujen käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomien oppilaiden tarkkailuluokkia. Tutkimustehtäväksi valikoitui kysymys ”miten ja millaiseksi Lahden kaupungin tarkkailuluokkajärjestelmä kehittyi vuosina 1950–1970?”. Tutkielma, eli tutkimuksen yhteenveto jakautuu kahteen osaan: järjestelmän kehityslinjojen kronologiseen seuraamiseen, sekä temaattiseen osuuteen. Temaattisessa osuudessa käsitellään tarkkailuluokkia inhimillisestä näkökulmasta: millaisia oppilaita tarkkailuluokille siirrettiin, miten siirto tapahtui ja millaiseksi arki tarkkailuluokilla muodostui. Lisäksi vertailen tarkkailuluokkien arkea ja siirtojen syitä eri sukupuolten välillä. Tutkimuksenteon eräs keskeinen teema oli sopeutumattomuus, jonka ilmeneminen eri aikoina oli yksi mielenkiintoni kohde.

Aineistosta selvästi suurimman osan muodosti Lahden kaupunginarkiston materiaali. Erityisesti kansakouluntarkastajan arkisto ja sen sisältö muodostavat tämän tutkimuksen temaattisen osion keskeisimmän rungon: tarkkailuluokkia koskeva materiaali on pääosin apukoulumateriaalin yhteydessä, sekä tarkastajalle saapuneissa kirjeissä. Ensimmäisen, kronologisen osuuden aineisto puolestaan painottuu Lahden kaupungin kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoihin, joista pystyin seuraamaan tarkkailuluokkien perustamisvaiheita.

Tutkimuksen metodina olen käyttänyt temaattista analyysia, josta käytetään myös nimitystä temaattinen sisällönanalyysi. Temaattinen analyysi perustuu aineistoon tutustumiseen, sen jakamiseen ja teemojen hahmottelemiseen, aineiston läpikäymiseen teemoittelun todisteeksi, sekä yhteenvetoon eli tässä tapauksessa Pro gradu -tutkielmaan. Lopullisiksi teemoiksi tässä tutkimuksessa nousivat arki tarkkailuluokilla, käsitteen ’sopeutumattomuus’ muuttuminen, erityisopetuksen ja tarkkailuluokkien yhteys, sekä sukupuolten väliset erot siirroissa ja arjessa.

Vuosina 1950–1970 Lahden kaupunki perusti yhdeksän tarkkailuluokkaa syyslukukauden 1969 alkuun mennessä. Vuosina 1950–1957 luokkia toimi vain yksi, mutta vuonna 1955 perustetun Lahden kaupungin Kasvatusneuvolan toiminnan alkamisen myötä luokkien määrää alettiin kasvattaa yhä enemmän. Vaikka tarkkailuluokkia perustettiin, niiden arvostus jäi vähäiseksi. Tästä kertoo kouluviranomaisten suhtautuminen opetustilojen kunnossapitoon: opettajat yrittivät tuloksetta vuosien saatossa saada parannusta kylmiin ja toimimattomiin opetustiloihin, ja esimerkiksi Puistolän kansakoulua ei oltu alun perinkään suunniteltu opetustarkoitukseen. Samaan aikaan kansakoululaitos rakennutti uusia kouluja niin kutsutuille ”normaalioppilaille”. Suhtautuminen myös muihin erityisopetusryhmiin oli samankaltaista.

Tutkimuksessa kävi ilmi, että oppilaita siirrettiin tarkkailuopetukseen moninaisista syistä: pääpiirteiksi nousivat väkivalta, koulupinnaus ja päihteet. Tyttöjen siirroissa tyypillisiä olivat myös epäsiiveellinen käytös ja irtolaismainen elämäntapa. Toisaalta tarkkailuun saatettiin siirtää myös

sellaisia oppilaita, jotka olivat käytöksensä puolesta sopivia yleiseen kansakouluun. Tällaisia olivat esimerkiksi ne oppilaat, joiden siirtoperusteena mainittiin huono koulumenestys. Myös ”arkoja”, ”yliherkkiä” ja sulkeutuneita oppilaita siirrettiin tarkkailuun. Elämää tarkkailuluokilla leimasi väkivalta ja sen pelko, mutta myös uhma auktoriteettia kohtaan. Kouluviranomaiset näkivät tarkkailuluokilla olleen kaksi tehtävää: toisaalta turvata kansakoululuokan toiminta poistamalla jonkinlaista sopeutumattomuutta ilmentänyt oppilas, toisaalta toimia ”terapeuttisena” järjestelynä siirretylle oppilaalle.

Koska luokkien koko oli korkeintaan 10 oppilasta, kouluviranomaiset uskoivat pienemmän luokkayhteisön vaikuttavan positiivisesti oppilaan käytökseen. Todellisuudessa pieni ryhmä koko mahdollisti niin sanotun sosiaalisen kontrollin tehokkaamman toteutumisen. Sosiaalisella kontrollilla haettiin samankaltaisuutta koululaitokseen kuin mihin oli totuttu muuallakin yhteiskunnassa: ”poikkeavat”, uhkaksi koetut yksilöt sijoitettiin tiukan valvonnan alaisuuteen esimerkiksi sisäoppilaitoksiin tai vankiloihin, jotta voitiin turvata enemmistön arki.

Tarkkailuluokkien oppilaat saivat pahamaineisen, jopa rikollisen oppilaan leiman. Kun yksilö saa ylleen leiman, on hän jollain tavalla normaalista poikkeavaksi koettu. Sen, mitä on epänormaalius, siis poikkeavuus, määrittää ”joku muu” eli usein ”normaaliksi” itsensä määrittelevä enemmistö. Niinpä ujo, tarkkailuluokalla vain arvosanojaan parantamassa ollut oppilas saattoi joutua kohdelluksi kurittomana kakarana, jota leimasi tarkkailuluokkalaisuus, eli vähintään jonkinlainen ”poikkeavuus”. Tällainen stigmatisointi on voinut vaikuttaa tarkkailuluokkalaisten elämään aikuisikään asti, vaikuttaen kenties tehtyihin valintoihin ja siihen, millaiseksi oman identiteettinsä myöhemmässä elämässään kokee.

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimuskysymys.....	2
1.2 Tutkimuksen aineisto ja metodi	3
1.3 Tutkimuksen rakenne	6
2. Tarkkailuopetus osaksi kansakoululaitosta	8
2.1 Pahantapaiset lapset apukoulussa	8
2.2 Käytöshäiriöiset tarkkailuluokalle	9
2.3 Lahden ensimmäinen tarkkailuluokka.....	13
3. Tarkkailuopetus vakiintuu ja laajenee	19
3.1 Lisää tarkkailuluokkia kansakouluun ja kansalaiskouluun.....	20
3.2 Suuret ikäluokat kansakouluun	26
3.3 Kohti peruskoulua: 1960-luvun lopun tarkkailuluokat	36
4. ”Ehdottomasti tarkkailuluokalle”, eli millaiset lapset saamaan tarkkailuopetusta	46
4.1 Levottomat ja koulupinnarit - ehdotukset ja siirrot tarkkailuluokille vuosina 1958–1962	48
4.2 ”Häiriintyneisyys” lisääntyy ja monipuolistuu vuosina 1963–1970.....	53
4.3 Poikkeavat oppilaat: tarkkailuoppilaiden diagnoosit	60
4.4 Erilaisia syitä sopeutumattomuudelle	63
5. Siirrot	66
5.1 Siirtoprosessi	66
5.2 Sinne ja takaisin, eli normaaliluokille siirrot.....	71
6. Tarkkailuluokkien ja muun erityisopetuksen yhteys siirtoasiakirjoissa.....	75
6.1 Tarkkailuluokat ja apukoulu	76
6.2 ”Heikkolahjaiset”	79
6.3 Muut ”erityisoppilaat”	81
7. Elämä tarkkailuluokilla.....	85
7.1 Oppilaiden sosiaalinen tausta.....	85
7.2 Käytöshäiriöitä, väkivaltaa, päihteitä ja koulupinnausta – tarkkailuluokkien arki	86
7.2.1 Pojat.....	86
7.2.2 Tytöt	93
7.2.3 Häpeäleima.....	99
7.3 Rangaistuskäytännöt	100
7.3.1 ”Oppilas on täysin normaalista poikkeava, eikä sovi edes tarkkailuluokalle”	102
7.4 Opettajat.....	104
8. Päätelmät.....	108

Lähteet ja kirjallisuus	114
Liitteet	124

1. Johdanto

”Neljä vuotta tuli turpaan, tai jos ei tullu turpaan niin ainakin pelkäs että tulee”

Näin kertoo tutkimukseni taustatietoja varten haastatteleman miesten omasta tarkkailuluokkakokemuksestaan Lahden kaupungin Puistolankansakoulun tarkkailuluokalla.¹ Tarkkailuluokat olivat huonomaineisia luokkia, joille siirrettiin käytöksensä puolesta tavalliseen koulunkäyntiin sopeutumattomina pidettyjä oppilaita. Myös Lahteen perustettiin luokka näitä niin kutsuttuja sopeutumattomia oppilaita varten 1950-luvun alussa muiden suurempien kaupunkien perässä. Vähitellen tarkkailuluokkien määrää lisättiin ja järjestelmää pidettiin yllä vielä peruskoulun kynnyksellä 1970-luvulla.

Haastatteleman miesten siirrettiin tarkkailuluokalle syksyllä 1970, eli hänen tarkkailujaksonsa sijoittuu heti tämän tutkimuksen viimeisen tutkittavan lukuvuoden perään. Vaikka haastateltavan kokemukset eivät ajallisesti koske tätä tutkimusta, on niissä täysin samoja piirteitä kuin tämän tutkimuksen aineistossa: hänen ensimmäisillä tarkkailuluokkakokemuksillaan on vain kesäloman mittainen ero tämän tutkimuksen aikarajauksen loppuun. Niinpä yhtäläisyyksiä voidaan vetää etenkin haastateltavan tarkkailujakson alkutaipaleeseen.

Haastattelun lainaus kiteyttää tarkkailuluokkaelämän kahdet kasvot: toisaalta luokilla opiskeli koulun, yhteisön ja yhteiskunnan käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomia, ”häiriintyneinä” pidettyjä ja kurittomia oppilaita, toisaalta varsin tavallisia, kenties vilkkaita ja ehkä arkojakin lapsia. Haastateltava mainitsee joutuneensa kiusatuksi jopa väkivalloin, sekä eläneensä koko tarkkailujaksonsa ajan väkivallan pelossa. Hän edustaakin sitä osaa tarkkailuoppilaista, josta ei ole jäänyt arkistoaineistoon lähes lainkaan merkintöjä: suurin osa tarkkailuluokkien arkielämän merkinnöistä koskee oppilaita, jotka ovat toiminnallaan saaneet aikaan tarkkailuluokkien pahamaineisuuden. Unohdettuja ovat olleet ne, jotka ovat syystä tai toisesta jääneet äänettömiksi. Varsinaisesti ”uhreista” ei voida puhua, sillä eräänlaisia uhreja olivat kaikki tarkkailuluokkalaiset yhdessä: joku muu määritteli ”normaalin”, erotti heidät tästä ryhmästä ja sijoitti sivuun, pois uhkaamasta ”normaalista” kouluelämästä.

¹ Entisen tarkkailuluokan oppilaan haastattelu 13.1.2017, kohdasta 00:11:44 alkaen. Tutkijan hallussa, luovutetaan pyydetessä.

Kuinka päädyttiin siihen tilanteeseen, mihin haastattelemani henkilö joutui useaksi vuodeksi syksystä 1970 alkaen?

1.1 Tutkimuskysymys

Tämä tutkimus vastaa tutkimuskysymykseen ”miten ja millaiseksi tarkkailuluokkajärjestelmä muodostui Lahden kaupungissa vuosina 1950–1970”. Lahden kaupungissa toimineista tarkkailuluokista ei ole aiemmin tehty kattavaa tutkimusta. Lahti valikoitui tutkimuksen kohdekaupungiksi siksi, että se on ollut yksi suurimmista kaupungeista, joissa tarkkailuluokat toimivat 1950–1960-luvuilla, mutta josta ei ole vielä tehty tutkimusta. Toisaalta Lahti poikkesi suurimmasta osasta muista suurista kaupungeista kasvatusneuvolan ja tarkkailuluokkien yhteydessä: Lahdessa neuvolatoiminta aloitettiin vasta ensimmäisen tarkkailuluokan perustamisen jälkeen.

Kysymykseen ”miten järjestelmä muodostui” tutkimus vastaa selvittäen milloin, mihin ja millaisin toimenpitein Lahden kaupunkiin perustettiin tarkkailuluokkia. Kysymys ”millaiseksi järjestelmä muodostui” on edellistä laajempi: kun ”miten” -kysymykseen vastataan kronologisesti, ”millainen” -kysymykseen etsitään vastauksia temaattisesti. Näitä teemoja ovat tarkkailuluokille siirrot, tarkkailuluokkien yhteys muuhun erityisopetukseen ja elämä tarkkailuluokilla.

Tarkkailuluokille siirretyiksi ehdotettujen ja siirrettyjen oppilaiden tutkiminen selvittää, ketkä tarkkailuluokille nähtiin sopiviksi ja millaisia lapset olivat ennen tarkkailuluokkasiirtoaan. Näiden avulla voidaan arvioida myös sitä, mitkä tekijät nähtiin koulun ja edelleen yhteiskunnan käytösodotuksiin sopeutumattomuudeksi. Seuraava teema jatkaa edellistä ja linkittyy siihen: tarkkailuluokkien ja muiden erityisopetusmuotojen yhteyden selvittämisen myötä ilmenee, kuinka tiiviisti tarkkailuluokat ja muut erityisopetusmuodot limittyivät toisiinsa oppilaiden siirroista päätettäessä. Toisaalta yhteyden tutkiminen kertoo myös siitä, minkälaisia oppilaita tarkkailuluokille haluttiin siirtää. Tutkimuksen oletuksena edellä mainitun asian suhteen on se, että tarkkailuluokille siirrettiin ainakin jonkin verran sinne älyllisesti kuulumattomia oppilaita.

Tarkkailuluokkien arjen tutkiminen on viimeinen teema, joka vastaa kysymykseen siitä, millaiseksi tarkkailuluokkajärjestelmä muodostui. Tutkimuksen hypoteesina tässä teemassa on se, että elämä tarkkailuluokilla muodostui hierarkkiseksi: luokilla on mahdollisesti ollut sekä sosiaalisesti arkoja että aggressiivisia oppilaita. Tämän myötä myös luokkien sisäinen järjestys on saattanut aiheuttaa kiusaamista, jopa väkivaltaa luokilla. Oletan myös, että tarkkailuluokilla opiskeli myös sellaisia oppilaita, joiden paikka ei välttämättä ollut tarkkailuluokilla: kun tarkkailuluokat oli tarkoitettu

oppilaille, jolla oli selviä koulun käytösodotuksiin sopeutumattomuuden ilmenemismuotoa, opiskeli tarkkailussa myös sinne kuulumattomia oppilaita. Niinpä tarkkailuluokat olivatkin eräänlainen keino sulkea ei-halutut oppilaat pois yleisen kansakoulun luokkayhteisöistä, eli ”suojella” niin kutsuttuja ”normaaliluokkia” jollakin tapaa ”vääränlaisilta” yksilöiltä.

Yksi tutkimukseni teemoista on tyttöjen ja poikien sopeutumattomuus sukupuolen mukaan eroteltuna. Tämä johtuu siitä, että oletukseni mukaan tyttöjen tarkkailuluokalle siirrot saivat osakseen siveellisyyškysymyksen: 1960-luvun seksuaalinen vapautuminen on tuskin koskenut konservatiivista koululaitosta, joka näki tyttöjen tulevaisuuden kotitaloudessa, palveluammateissa ja äitiydessä jo opetussuunnitelmassa. Sen sijaan pojat lienevät olleen enemmän ”rikollisluonteisia”, eli pahantapaisia siirtoasiakirjojen valossa. Toki on muistettava, että todellisuus on voinut olla hyvinkin ”tasa-arvoinen”, mutta ajan arvoista johtuen tarkkailuluokkasiirtojen syitä on painotettu sen mukaan, onko oppilas ollut tyttö vai poika.

1.2 Tutkimuksen aineisto ja metodi

Tutkimuksen aineistona käytän pääosin Lahden kaupunginarkiston materiaalia. Keskeisimpiä primäärilähteitä tutkimuskysymykseen ”miten ja millaisin toimenpitein tarkkailuluokkajärjestelmä muodostui” ovat Lahden kaupunginarkistosta löytyvät Lahden kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat vuosilta 1950–1970. Kysymykseen siitä, millaiseksi tarkkailuluokkajärjestelmä muodostui vastaan pääosin Lahden kaupungin kansakouluntarkastajan arkistomateriaalin avulla: aineistosta käytän siirtoasiakirjamerkintöjä ja tarkastajalle saapuneita kirjeitä. Myös tämä aineisto on kaikkien saatavilla Lahden kaupunginarkistossa.

Näiden lisäksi käytän tutkimuksen lähteinä viranomaisjulkaisuja, kuten asetuksia ja komiteanmietintöjä sekä Lahden kaupunginarkiston muuta materiaalia, jota ei ole aiemmin mainittu. Esimerkkinä tästä ovat Puistolän koulun opettajakokousten pöytäkirjat ja tarkastajan arkistosta löytynyt mappi Apukouluasiat, jonka sisällön avulla on mahdollista selvittää ensimmäisen tarkkailuluokan oppilaiden taustoja.

Tarkkailuluokkien historiaa on tutkittu vähemmän kuin muiden erityisluokkien historiaa, mutta tehdyt tutkimukset ovat olleet paikallisia. Esimerkiksi Juha Valta on väitöskirjatutkimuksessaan *Ongelmaoppilaat Oulun kansakoulussa vuosina 1874–1974* tutkinut Oulun kaupungin erityisoppilaita ja hänen tutkimuksessaan myös tarkkailuluokilla on paikkansa. Tutkimuskirjallisuutena käytän suurelta osin Joel Kivirauman ansiokasta Tampereen ja Turun

kaupunkien erityisopetuksen muotoutumista avaavaa väitöskirjatutkimusta *Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu 1921–1985*. Lisäksi hyödynnän muita erityiskasvatuksen historiaan perehtyneitä tutkimuksia, kuten esimerkiksi Kari Tuunaisen ja Arto Nevalan julkaisemaa *Erityiskasvatuksen kehitys Suomessa* -teosta. Sopeutumattomuuden, pahantapaisuuden ja muiden käsitteiden ja historian selittämisessä minua ovat auttaneet muun muassa Kaisa Vehkalahden ja Panu Pulman tutkimukset aiheesta. Myös aikalaisnäkemykset sopeutumattomuudesta ovat tutkimuksen kannalta kiinnostavia, joten niitä etsin Tampereen yliopistossa 1950- ja 1960-luvuilla tehdyistä opinnäytetöistä aiheeseen liittyen.

Tutkimuskysymykseen ”millaiseksi tarkkailuluokkajärjestelmä muodostui” vastaan sisällönanalyysin keinoin. Sisällönanalyysi on teoreettinen viitekehys, jonka avulla voidaan analysoida esimerkiksi haastatteluja tai, kuten tässä tutkimuksessa, kirjoitettua aineistoa.² Tutkimus alkaa aineiston keräämisellä, jatkuu menetelmästä riippuen esimerkiksi luokitteluna tai teemoitteluna, siirtyy analyysiin ja päättyy yhteenvetoon, eli julkaisuun.³

Yhtenä aineistonkeruun etenkin aloittelevia tutkijoita hämmentävänä tekijänä on pidetty löydetyn aineiston monipuolisuus ja kiinnostavuus. Itsekin tulin tutuksi tämän ”ongelman” kanssa heti aineistonkeruun alkuvaiheessa, kun Lahden kaupunginarkisto tarjosi runsaasti materiaalia kaupungin apukoulujärjestelmästä. Kuitenkin, kuten Tuomi ja Saarijärvi muistuttavat, aineistoa on kerättävä vain siltä tutkimusalueelta, miltä se on tutkimuksen kannalta järkevää: ”kaikki muu mielenkiintoinen materiaali, jota aineistosta löytyy, on siirrettävä seuraavaan tutkimukseen”.⁴

Toisaalta aineiston runsaudenpula ja myös apukoulun arkistomateriaalin penkominen johti tuloksiin myös tarkkailuluokkien tutkimisaiheen suhteen, löysinhan eräät tämän tutkimuksen kannalta tärkeimmistä lähteistä juuri apukouluasioiden joukosta. Lisäksi tarkkailuluokkien ja apukoulun välisen yhteyden tutkiminen oli välttämätöntä: kuten Tuomi ja Sarajärvi asian ilmaisevat, on tutkittavasta aiheesta etsittävä kaikki mahdollinen.⁵ Toisaalta arkiston hyllyihin jäi vielä runsaasti sellaista apukouluun liittyvää materiaalia, jota tässä tutkimuksessa ei luonnollisestikaan analysoida. Lahden kaupungin apukoulujärjestelmä onkin seuraava hedelmällinen tutkimuskohde, josta aineistoa on kattavammin ja monipuolisemmin tarjolla kuin tarkkailuluokista.

Aineistonkeruun jälkeen oli aika järjestää kerätty lähdemateriaali. Tutkimukseni jakautuu karkeasti kahteen osaan, joten aineistoa tuli järjestää hieman eri tavoin sen tarkoituksesta riippuen.

² Tuomi & Sarajärvi 2018, 103.

³ Tuomi ja Sarajärvi 2018, 104.

⁴ Tuomi & Sarajärvi 2018, 104.

⁵ Tuomi & Sarajärvi 2018, 104.

Ensimmäisessä osassa tarkastellaan Lahden kaupungin tarkkailuluokkajärjestelmän yleisiä kehityslinjoja eli sitä, miten luokkien määrät kehittyivät ja missä opetusta annettiin. Tämä voitaneekin laskea niin sanotuksi ”perinteiseksi” historian tutkimukseksi, jossa annetaan yleiskuvaus historian kulusta tietyllä tutkimusalueella kronologisesti ilmaistuna. Tutkimuksen toinen osa on historian tutkimusta, joka tuo marginaaliryhmälle äänen, eli analysoi aineistoa ihmisläheisemmin. Tämä toinen osa onkin se osa tutkimusta, johon sisällönanalyysin menetelmä antoi parhaat välineet.

Sisällönanalyysi voidaan jakaa karkeasti aineistolähtöiseen ja teorialähtöiseen analyysiin. Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä aineistosta etsitään ilmaisuja ja esimerkiksi sanoja, jotka toistuvat. Tämän jälkeen ne listataan, ja etsitään aineistosta samankaltaisia ja myös erilaisia ilmaisuja. Seuraavaksi pelkistetyistä ilmauksista muodostetaan alaluokkia, jotka sisältönsä mukaan lopuksi yhdistetään ja luodaan kokoava käsite.⁶ Tämä ei kuitenkaan tuntunut täysin sopivalta menetelmältä omalle tutkimukselleni, ja niinpä päädyin niin kutsuttuun temaattiseen analyysiin.

Temaattinen analyysi alkaa samoin periaattein kuin aineistolähtöinen sisällönanalyysi, eli pilkkomalla aineisto pienempiin osiin. Tämän jälkeen temaattisen analyysin periaatteen mukaan analysointia jatketaan aineiston teemoittelulla. Aineistolähtöinen sisällönanalyysi sen sijaan alkaa vähitellen muodostaa alaluokkia, jotka jälleen kootaan yläluokiksi ja siitä edelleen kokoavaksi käsitteeksi. Tutkimuksen luonteesta johtuen yleistyksien tekeminen voi olla vaarallista, joten teemoihin jakaminen mahdollistaa paremmin useamman tutkimustuloksen löytämisen. Temaattinen analyysi jatkuukin siten, että aineiston sisältöä verrataan teemoihin ja ikään kuin varmistetaan teemojen sopivuus. Tämän jälkeen tutkijan tehtäväksi jää teemojen lopullinen määrittäminen ja yhteenvedon kokoaminen.⁷

Kronologisen osuuden jälkeen siirryn tutkimuksessani tematiikkaan: aineiston keräämisen jälkeen lajittelin aineiston sen mukaan, mihin teemaan se mielestäni parhaiten soveltui.⁸ Ennen teemojen muodostamista kävin aineiston yleisesti läpi, ja tarkastelin sitä teemoittelua silmällä pitäen. Tämä jälkeen lajittelin aineiston ryhmiin, joista vähitellen muodostui teemoja. Näitä teemoja olivat arki tarkkailuluokilla, tarkkailuluokat ja muu erityisopetus, siirrot sekä sukupuoli. Lisäksi ”unohdin” sukupuolen mukaan jaottelun, ja jaottelin aineiston lisäksi esimerkiksi sopeutumattomuuden eri muodoiksi siten, että tähän teemaan sisältyivät sekä tyttöjen että poikien sopeutumattomuudet. Toisaalta sisällönanalyysinä voidaan pitää myös sanallisen sisällön ilmaisua määrällisesti.⁹ Omassa

⁶ Tuomi & Sarajärvi 2018, 123.

⁷ Tuomi & Sarajärvi 2018, 142, taulukko 19.

⁸ Tuomi & Sarajärvi 2018, 105.

⁹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 119.

tutkimuksessani esimerkkinä edellä mainitusta toimivat taulukot, joihin on koottu esimerkiksi sopeutumattomuuden ilmenemismuotoja. Näin ollen järjestelemäni aineisto on saanut yhteenvedossa eli tässä tutkielmassa kvantifioidun muodon, joka tukee varsinaista analyysia.

Teemoittelun ja aineiston lajittelun jälkeen analysoin aineistoa teemojen sisällä erityisesti sanavalintojen kautta: näin pystyin muodostamaan aineistosta eräänlaisen kertomuksen. Koska teemat olivat jo muodostuneet aineiston lajitteluvaiheessa, eivät ne muuttuneet juurikaan analyysivaiheessa. Erityisesti kappaleessa 4. ”Ehdottomasti tarkkailuluokalle”, eli millaiset lapset saamaan tarkkailuopetusta analyysini perustuu sanavalintoihin ja käsitteisiin – niiden avulla olen muodostanut käsityksen siitä, millainen sopeutumattomuus nähtiin ”sopivaksi” tarkkailuluokkasiirroille ja miten sopeutumattomuus käsitteenä muuttui siirtopäätöksissä.

Tutkimukseni suurin huolenaihe liittyy tarkkailuluokan oppilaisiin: antaako aineisto todellisen kuvan oppilaista? Tällä tarkoitan sitä, että aineisto saattaa antaa vain yksipuolisen kuvan elämästä tarkkailuluokilla samoin kuin oppilaista, jotka tarkkailuun siirrettiin: ovatko arkistolähteisiin päätyneet vain sellaiset oppilaat, jotka voidaan mieltää kaikista ”vakavimmin” sopeutumattomiksi? Mikäli näin olisi, riski leimata kaikki tarkkailuluokkalaiset tiettyjen yksilöiden tekojen seurauksena ”häiriintyneiksi” olisi suuri. Tästä syystä minun tehtäväni on löytää aineistosta myös niitä tapauksia, jotka todistavat sen, että tarkkailuluokilla opiskeli oikeastaan myös varsin tavallisia lapsia. Näiden epäonneksi heidät siirrettiin tarkkailuun esimerkiksi huonon koulumenestyksen tai keskittymisvaikeuksien ja niistä johtuvien käytösongelmien vuoksi. Tämä puolestaan saattoi johtaa yhteisön langettamaan leimaan ja siten mielikuvaan perustuvaan kohteluun.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimus alkaa katsauksella pahantapaisten oppilaiden koulunkäyntiin ennen oppivelvollisuutta ja heti sen jälkeen. Pahantapainen oppilas oli 1900-luvun alussa lapsi, joka oli osoittanut yhteiskuntaan sopeutumattomuutta esimerkiksi näpistelemällä, tai syyllistymällä vakavampiin rikoksiin.¹⁰ Seuraavaksi tutkimus siirtyy tarkastelemaan tarkkailuopetusjärjestelmän muodostumista paikallisesti Lahdessa 1950-luvun alussa ja kulkee kronologisesti aina kevääseen 1970 asti, jolloin Suomi ryhtyi asteittain siirtymään peruskoulujärjestelmään.

¹⁰ Ks. esim. Vehkalahti 2003, 241.

Tutkielman kronologisen osuuden jälkeen tutkimus siirtyy temaattiseen tarkasteluun: ensin tutkielmassa käydään läpi sitä, millaiset lapset katsottiin sopiviksi tarkkailuluokille. Sen jälkeen tutkielma etenee siirtoprosessiin sekä tarkkailuluokkien ja muiden erityisopetusmuotojen välisen yhteyden tarkasteluun. Lopuksi selviää mikä oli tarkkailuluokkien oppilaiden sosiaalinen tausta, millaiseksi arki tarkkailuluokilla muodostui ja miten kurittomia tarkkailuluokkalaisia rangaistiin. Päätelmissä kokoan yhteen keskeisimmät tutkimustulokset ja pohdin sitä, miten eri tavoin ne voidaan lukijasta riippuen ottaa vastaan.

2. Tarkkailuopetus osaksi kansakoululaitosta

2.1 Pahantapaiset lapset apukoulussa

Ennen oppivelvollisuuden säätämistä vuonna 1921 pahantapaisten lasten koulutus ei ollut suurena huomion kohteena, sillä kurittomat lapset saatettiin ilman seuraamuksia erottaa koulusta, johon he käytöksensä puolesta eivät sopineet. Useimmiten tällaiset lapset lopettivat koulunkäyntinsä vapaaehtoisesti, mutta erottamisetkin tulivat kyseeseen.¹¹ Laitoksiin sijoitettujen lasten koulunkäynti sen sijaan varmistettiin sillä, että laitoksissa toimi kansakoulu osana normaalia arkea.¹²

”Tylsämielisille” ja ”heikkolahjaisille” tarkoitettujen apukoulujen sekä kurittomien lasten koulutuksen historia on voimakkaasti yhteydessä toisiinsa. Nämä kaksi ryhmää voidaan erottaa toisistaan *koulun menestymisodotuksiin sopeutumattomiksi* ja *koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomiksi*: menestymisodotuksiin sopeutumattomat olivat lähtökohtaisesti apukouluun sopivia ja käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomat tarkkailuluokkalaisia. On selvää, että osa pahantapaisista lapsista suoritti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kansakoulua apukouluissa, joihin he eivät välttämättä olisi älyllisen kehityksensä perusteella kuuluneet lainkaan.¹³ Toisaalta oli myös melko tavallista, että näiden ryhmien sopeutumattomuudet olivat yhteydessä toisiinsa.¹⁴

Jo ennen oppivelvollisuutta näiden ryhmien koulutusta yhdistettiin jossain määrin käytännön koulutyössä. Esimerkkinä tästä voidaan mainita niin kutsutut ”erotusluokat”, joita Suomessa kokeiltiin 1890-luvulla ja joihin käytännössä sijoitettiin tavallisen kansakoulun arkea ”häiritsevät” eli kurittomat ja ”hidastavat” eli erilaisia tukitoimia esimerkiksi kehitysvammansa vuoksi tarvitsevat oppilaat.¹⁵ Tällaisia luokkia oli Porissa, Viipurissa, Helsingissä ja Oulussa.¹⁶ Nämä eivät kuitenkaan menestyneet tai laajentuneet omaksi erityisopetuksen järjestelmäkseen, vaan jäivät apukoulujärjestelmän jalkoihin.

Apukouluopetusjärjestelmän perustaminen alkoi jo ennen oppivelvollisuuden säätämistä, kun ”heikon käsityskyvyn omaaville”, ”tylsämielisille” lapsille tarvittiin omia, erillisiä luokkia. Ensimmäiset apukoululuokat perustettiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosina Turkuun, Helsinkiin,

¹¹ Kivirauma 2011, 346; Vehkalahti 2003, 241.

¹² Kivirauma 2015, 33; Vehkalahti 2011, 393.

¹³ Ks. esim. Kivirauma 1989, 106–107; Suometsä 1970, 226.

¹⁴ Suometsä 1970, 144; 200–201.

¹⁵ Tuunainen & Nevala 1989, 34.

¹⁶ Suometsä 1970, 173.

Vaasaan, Tampereelle, Viipuriin, Kuopioon ja Ouluun. Tarkoitus oli ”vapauttaa” tavalliset luokat häiritsevästä oppilaista, mutta erityisluokkien oppilaat olivat useammin pahantapaisia poikia kuin ”heikon käsityskyvyn omaavia”. Luokilla saattoi olla sijoitettuina yli 30 oppilasta, jotka opiskelivat samaa opetusohjelmaa kuin tavallisetkin luokat, joskin vuoden pidempään. Turussa ja Helsingissä apukouluopetusta ryhdyttiin kuitenkin kehittämään kohti sitä, minkälaiseksi se oppivelvollisuuden voimaantulon myötä vakiintui.¹⁷

Apukoululaisten sosiaalinen tausta oli samanlainen kuin kasvatuslaitoksiin sijoitettujen lasten. Kun vuosina 1932–1938 työväen lapsia oli lähes 90% apukoululaisista, kasvatuslaitoksissa työväen lasten osuus oli 91%.¹⁸ Vaikka työväkeen saattoikin kuulua laaja skaala erilaisia ammatteja, on selvää, että yliedustettuina sekä apukouluissa että kasvatuslaitoksissa oli alemman sosiaalisen luokan jälkikasvu. Samaan aikaan, kun apukoulua kehitettiin, pahantapaiset oppilaat joko sijoitettiin apukoululuokille, erotettiin tai äärimmäisissä tapauksissa sijoitettiin kasvatuslaitoksiin. Ennen vuoden 1952 apukouluasetusta ainoa kaupunkikuntia velvoittava virallinen määräys oli velvollisuus järjestää apukouluopetusta yli 10 000:n asukkaan kunnissa. Lahdessa apukouluopetus oli aloitettu 1920-luvun alussa.¹⁹ Näin ollen käytännöt saattoivat vaihdella huomattavasti keskenään opetuksen käytännön järjestelyiden suhteen. Esimerkiksi oppilaiden siirrot apukoululuokille saattoivat tapahtua hyvin erilaisin menetelmin ja erilaisin perusteluin.²⁰

Vuoden 1952 apukouluasetus määritteli apukoulun kahdeksanvuotiseksi ja antoi tarkemmat raamit opetuksen järjestämiselle: apukouluun voitiin ottaa oppilas, joka ei ”menestynyt” yleisessä kansakoulussa.²¹ Samalla luokkakooksi määriteltiin korkeintaan 15 oppilasta, ja apukoulu sai oman opetussuunnitelmansa, joka sisälsi samat oppiaineet kuin yleinen kansakoulu, mutta oppimääriä ja tunteja hieman lyhennettiin. Ylemmillä apukoululuokilla opetus painottui käytännön töihin, ja kansakoulun päästötodistukseen oli tehtävä merkintä erityisopetuksesta.²²

2.2 Käytöshäiriöiset tarkkailuluokalle

Vuoden 1958 kansakouluasetus erotti ensimmäistä kertaa koulun menestymisodotuksiin sopeutumattomat oppilaat sekä koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomat oppilaat

¹⁷ Kivirauma 1989, 173; Suometsä 1970, 173.

¹⁸ Kivirauma 1989, 90; Tuunainen & Nevala 1989, 49–50.

¹⁹ Tuunainen & Nevala 1989, 48.

²⁰ Kivirauma 1989, 88–89.

²¹ Apukouluasetus 32/1952.

²² Apukouluasetus 32/1952; Kivirauma 1989, 91.

toisistaan.²³ Virallisesti sopeutumattomuuden käsite oli vähitellen syrjäyttänyt pahantapaisuuden termin, mutta käytännössä pahantapaisuuden käsitettä käytettiin ja siihen luettiin vielä 1960-luvulla esimerkiksi koulupinnaus, opettajan vastustaminen ja tupakanpolto.²⁴ Ennen 1950-lukua pahantapaisuuden ja turvattomuuden välillä oli ollut selkeitä eroavaisuuksia turvattomuuden tarkoittaessa esimerkiksi orpouden vuoksi elätteelle joutumista ja pahantapaisuuden selvää rikollisuutta.²⁵ Nyt sopeutumattomuus ja turvattomuus limittyivät toisiinsa niin, että poikkeava käytös saattoi johtua turvattomuuden tunteesta.²⁶ Sopeutumattomuuden käsite piti sisällään myös ajatuksen sopeutumattomuuden taustoista, kun pahantapaisuus oli ”vain” pahantapaisia tekoja.²⁷ Kansakouluasetuksen sisältämää erottelua menestymisodotuksiin ja käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomuudesta edelsi käytöshäiriöiden esiintulo poliittiseen keskusteluun, kasvatustieteiden tutkimuskeskusten perustaminen sekä ensimmäiset tarkkailuluokat.

Normaaliuden määritelmä muuttuu jatkuvasti ajassa ja paikassa. Minna Harjulan mukaan ihmisten ei-toivottujen ominaisuuksien nimeäminen ja luokittelu kertoo myös sen, millaiset ominaisuudet ovat normaaleja, toivottuja.²⁸ Näin ajatellen laajentamalla ei-toivottujen ominaisuuksien listaa pienennetään samalla normaaliuden raameja aina vain ahtaammiksi. Niinpä fraasi ”me kaikki olemme erilaisia” voidaan käsittää hyvin kirjaimellisesti. Tämä ei kuitenkaan ollut 1950- ja 1960-lukujen näkemys, vaan kuten Harjulan tutkimuksissa, myös tarkkailuluokilla opiskelevia leimasivat ei-toivotut ominaisuudet, joita nostettiin esille ja nimettiin. Tarkkailuluokkalaisia pidettiin jollain tavalla poikkeavina, ”toisina”, eli he kuuluivat ihmisiä erottelevan yhteiskunnan marginaaliin.

Ennen tarkkailuluokkien perustamista marginaaliryhmiä oli pyritty erottamaan muusta yhteiskunnasta perustamalla valtion ja yksittäisten tahojen ylläpitämiä laitoksia. Tällaisia olivat esimerkiksi vaivaistalot, sisäoppilaitokset, apukoulut, kasvatustalokset ja vankilat. Kaikki edellä mainitut laitokset ja järjestelmät saattoivat normaaliuden rajojen ulkopuolelle jätetyt ryhmät eräänlaisen valvonnan alaisuuteen.²⁹ Tällaisen sosiaalisen kontrollin avulla yhteiskunta toki pyrki pitämään huolta ja auttamaan marginaaliryhmiä heidän ”vaillinnaisuudestaan” riippuen, mutta perimmäinen tarkoitus oli oikeastaan turvata yhteiskunnan toiminta enemmistön ehdoilla ja ”suojella” muuta yhteiskuntaa marginaaliryhmiltä.³⁰

²³ Kansakouluasetus 321/1958.

²⁴ Pulma 1987, 224; Ahtikari 1969, 4; Saari 1957.

²⁵ Pulma 1987, 224.

²⁶ Pulma 1987, 224.

²⁷ Vehkalahti 2004, 170–171.

²⁸ Harjula 1996, 199.

²⁹ Ks. esim. Foucault 2014.

³⁰ Kivirauma 2015, 27; Harjula 1996, 148–150.

Ensimmäinen ”tunne-elämältään häiriintyneille” lapsille tarkoitettu tarkkailuluokka perustettiin Helsinkiin vuonna 1939, ja seuraavalla vuosikymmenellä Turkuun ja Tampereelle.³¹ Koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomien opetuksesta ei ollut virallisia ohjeita ennen 1950-lukua, joten pahantapaisille lapsille järjestetty erityisopetus oli kaupungeille vapaaehtoista ja toiminta niiden itse määrittämää. Tuunainen ja Nevala kuvaavatkin ensimmäisiä tarkkailuluokkia osuvasti ”uuden erityisopetusmuodon kokeiluna”.³²

Tarkkailuluokka-nimitys tuli naapurimaasta Ruotsista, jossa tarkkailuopetusta kurittomille oppilaille annettiin observationklass-nimisissä luokissa. Tarkkailuluokkien tarkoituksena oli nimensä mukaisesti tarkkailla luokalle sijoitettua oppilasta ennen lopullisen opetusmuodon löytämistä, mutta koska omaa käytösodotuksiin sopeutumattomille oppilaille tarkoitettua luokkaa ei ollut, oppilas jäi luokalle useiksi vuosiksi tai jopa pysyvästi.³³

Tarkkailuluokka-toiminnan aloittamisen taustalla oli usein ylhäältä päin lähtenyt tarpeen ilmaisu, eikä niinkään opettajakunnasta kummunnut toive. Esimerkiksi Tampereella koululääkäri kiinnitti huomionsa ”pahantapaisiin”, neuroottisiin lapsiin, jotka olivat osa jo rikosten polulla ja joista kaksi sijoitettiin Palthonniemen koulukotiin.³⁴ Myös kansakoulun tarkastajalla oli suuri rooli niin sanottujen psykopaattilasten erityisopetuksen aloittamisessa Tampereella, sillä usein kansakoulujen johtokunnat päättivät ryhtyä toimenpiteisiin tarkkailuluokkien perustamiseksi kansakoulun tarkastajan aloitteen pohjalta.³⁵ ”Häiriintyneiden” oppilaiden aiheuttamat hankaluudet koulutyöhön nousivat myös valtakunnallisesti esiin. Niinpä valtioneuvosto asetti erityisen komitean selvittämään, miten ”käytösvaikeuksia ja yhteiskunnanvastaisia taipumuksia omaavien lasten” tutkimista ja kasvatusta voitaisiin järjestää.³⁶ Kyseinen komitea lakkautettiin kuitenkin parin vuoden päästä, mutta sen työtä jatkoi Vajaakykyisten lasten huoltokomitea. Komitea sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1946, ja se julkaistiin vuonna 1947.

Mietinnössä apukouluun sopimattomista, mutta luonteeltaan ”normaalista” poikkeavista lapsista käytettiin nimitystä ”psykopaattiset lapset”, joista sanottiin: ”aivan oman ryhmänsä, jota ei ole sekoitettava apukouluopetuksen tarpeessa oleviin vajaamielisten ryhmiin, muodostavat psykopaattiset lapset”.³⁷ Muita nimityksiä ”psykopaattisille” lapsille oli muun muassa

³¹ Turkuun vuonna 1942 ja Tampereelle vuonna 1947. Tuunainen & Nevala 1989, 71.

³² Tuunainen & Nevala 1989, 71.

³³ Kivirauma 2015, 35.

³⁴ Kivirauma 1989, 206.

³⁵ Kivirauma 1989, 206–207; 284–285.

³⁶ Kivirauma 1989, 62.

³⁷ Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947:II, 46.

”luonnevikainen” ja ”poikkeuksellinen”.³⁸ Nimitystä ”poikkeuksellinen” käytettiin myös muiden erityisryhmien nimeämisessä eräänlaisena kattoterminä kaikille niille, jotka eivät kuuluneet ”tavallisten” ja ”normaalien” joukkoon. Mietinnössä tarkkailuluokat nimetään ”psykopaattisten lasten erityisluokaksi”, joihin siirrettävät oppilaat olivat ”tavallisilla kansakoululuokilla siinä määrin häiritseviä, että heidät sekä oman edistymisensä että toisten lasten työrauhan tähden on ollut poistettava normaaliluokilta, tai jotka muuten ovat olleet erityisvalvonnan tarpeessa”.³⁹ Komitea ei paneutunut tarkkailuluokkaopetukseen tarkemmin vedoten siihen, että mietintöön saadut kokemukset olivat poikkeusajalta⁴⁰, mutta piti tarkkailuopetusta tarpeellisena ja saatuja kokemuksia myönteisinä. Komitea myös ehdotti, että kuten muutakin erityisopetusta, voitaisiin ”psykopaattisten lasten” erityisopetusta järjestää tarkkailuluokkamuotoisena kunnissa, joissa olisi tiedossa vähintään 10 ”psykopaattista” oppilasta.⁴¹

Komitean näkemys psykopaattisuudesta ei rajoittunut ainoastaan tarkkailuluokkamuotoista opetusta tarvitseviin ”psykopaatteihin”, vaan se antoi näkemyksensä myös niistä ”psykopaateista”, jotka eivät sopineet edes tarkkailuluokille. Näitä oppilaita varten komitea ehdotti perustettavaksi erityistä ”psykopaattien kasvatuslaitosta”, johon sijoitettaisiin ”vahvasti psykopaattisia luonteita”.⁴² Mietinnön viimeinen ehdotus ”psykopaattisten” lasten sijoitukseksi oli ”Psykopaattien sisäoppilaitos” eli ”tarkkailukoti”. Kun erityisesti ”psykopaateille” suunnatut kasvatuslaitokset olisivat toiminnaltaan muiden kasvatuslaitosten kaltaisia, ”tarkkailukodit” olisivat ”pedagogis-psykologisen” johtajan alaisuudessa toimivia pikemminkin hoidollisia sisäoppilaitoksia, joista ensimmäinen haluttiin sijoittaa Jyväskylän Kasvatusopillisen korkeakoulun yhteyteen.⁴³ Se, että komitean mietinnössä ”psykopaatit” liitettiin tarkkailuluokkiin ja tarkkailuluokat nimensä ja oppilaidensa mukaan kasvatuslaitoksiin ja tarkkailukoteihin, kertoo tarkkailuluokkien luonteesta äärimmäisenä sijoituspaikkana niille kurittomille oppilaille, joiden pahantapaisuuden kitkemiseen koulun keinot eivät riittäneet. Toisaalta se antoi myös eräänlaiset raamit sille, millaiseksi tulevat tarkkailuluokat muodostuivat ja mihin myöhemmin osaksi kansakoulua laajennut tarkkailuluokkasysteemi perustui.

³⁸ Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947:II, 33; 46.

³⁹ Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947 : II, 47.

⁴⁰ Sota-aika.

⁴¹ Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947:II, 47; 49.

⁴² Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947:II, 48.

⁴³ Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö 1947:II, 48.

2.3 Lahden ensimmäinen tarkkailuluokka

Toisen maailmansodan jälkeen Lahdessa asui paitsi niin sanottua ”kantaväestöä”, myös karjalaisia evakkoja, jotka lisäsivät suurten ikäluokkien lisäksi Lahden väestönkasvua.⁴⁴ Suurten ikäluokkien istuminen koulun penkille kesti vielä kuitenkin joitain vuosia, joten kansakouluissa kasvupaine johtui muualta tulleen väestön määrän kasvusta. Karjalaisten lisäksi Lahteen muutti väestöä muualta Suomesta kaupungin 1930-luvulla alkaneen ja edelleen kehittyvän teollistumisen ansiosta.⁴⁵ Uusia kouluja ryhdyttiin rakentamaan ja perustamaan vauhdilla: esimerkiksi lukuvuoden 1948–1949 aikana otettiin käyttöön uusi kansakoulu Kivimaalle, aloitettiin Kärpäsen kansakoulun rakennustyöt ja ryhdyttiin puuhaamaan uutta kansakoulua keskikaupungille.⁴⁶ Lahti kasvoi nopeasti ja kaupunkiin perustettiin satoja ihmisiä työllistäviä tehtaita. Tämä lisäsi muuttoliikennettä kaupunkiin, mutta mukanaan myös varjopuolia: sotien jälkeinen jälleenrakennus, kaupungistuminen ja väestönkasvun paine näkyi kouluissa kasvavina oppilasmäärinä, jonka vuoksi myös Lahdessa kansakoulua käytiin kahdessa vuorossa: aamu ja -iltavuoroissa.⁴⁷ Lahti ei ollut ainoa kaupunki vuoroluvun suhteen, vaan myös muualla Suomessa kansakoululaiset suorittivat oppivelvollisuuttaan kahdessa vuorossa.⁴⁸

Lahden kaupungissa aloittanutta ensimmäistä tarkkailuluokkaa edelsi johtokunnan huomiointi lisääntyvään häiriökäyttäytymiseen. Myös kansakoulun tarkastaja kiinnitti, kenties tarkastustensa jälkeen ja keskusteltuaan koulujen henkilökunnan kanssa, huomionsa käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomuuden lisääntymiseen. Tarkastajat kautta maan olivat hyvin tietoisia muiden kuntien käytännöistä ja he olivat myös aktiivisessa kirjeenvaihdossa keskenään.⁴⁹ Koska muista tarkkailuopetusta antavista kunnista saadut kokemukset olivat myönteisiä, oli luonnollista, että kasvava Lahti tarvitsi myös oman erityisopetussysteeminsä oikukkaille lapsille. Tarkastajalla saattoi myös olla tiedossaan jo yksittäisiä oppilaita, jotka eivät sopeutuneet yleisen kansakoulun käyttäytymisodotuksiin. Niinpä tarkastaja ehdotti kansakoulujen johtokunnalle tarkkailuopetuksen aloittamista pienimuotoisesti. Johtokunta piti ideaa hyvänä, ja Lahden ensimmäinen tarkkailuluokka päätettiin perustaa tarkastajan ehdotuksen mukaisesti lukuvuodeksi 1950–51, ”mikäli luokalle ilmaantuu oppilaita tarvittava määrä”.⁵⁰

⁴⁴ Kallio 2005, 107.

⁴⁵ Kallio 2005, 93.

⁴⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1948–1949.

⁴⁷ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1948–1949.

⁴⁸ Ks. esim. Saarikangas 2006, 49.

⁴⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–1962.

⁵⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 16.3.1950.

Seuraavaksi tuli selvittää mahdollisia ehdokkaita tarkkailuluokan oppilaiksi. Kansakoulujen opettajia kehoitettiin ilmoittamaan tarkkailuluokalle sopivia oppilaita ja täyttämään apukouluun siirtoon tarkoitettun lomakkeen.⁵¹ Ehdotuksia on säilynyt 28 kappaletta. Näistä 22 on opettajan täyttämää lomakkeita, ja kuusi psykiatrin tai muun terveydenhuollon asiantuntijan tekemiä lausuntoja. Kansakoulun opettajan täyttämä lomake piti sisällään ehdotuksen sopivasta erityisopetuksesta, sekä tietoa opettajan näkemyksestä oppilaan luonteesta, perheestä ja mahdollisista vaikeuksista. Vaikka lomake oli tarkoitettu apukoulusiirtoihin, se katsottiin sopivaksi myös ainakin ensimmäisen tarkkailuluokan oppilaiden selvittämiseen. Koska kyseessä oli uusi järjestely, ja kunnittain käytännöt vaihtelivat, jouduttiin byrokraattisessa paperityössä hieman soveltamaan. Tärkeimmäksi osaksi tarkkailuluokkaehdotusten suhteen lomakkeessa muodostui luonteenpiirteitä kuvaava osio, kun taas esimerkiksi oppilaan muistia ja kielellistä ilmaisua koskevat osiot jäivät opettajien taholta vähemmälle huomiolle. Tämä on ymmärrettävää, sillä tulevalle tarkkailuluokalle haettiin nimenomaan ”luonnevikaisia” lapsia.⁵²

Lomakkeen Huomioita oppilaan luonteesta -osiossa opettaja valitsi muutamia mielestään oppilaan luonnetta parhaiten kuvaavia piirteitä alleviivamalla niitä seuraavista 28:ta vaihtoehtoista: herkkä, välinpitämätön, arka, jörö, avomielinen, umpimielinen, tottelematon, taipuvainen, oikukas, kiivas, lempeä, nopea, hidas, ottaa osaa leikkeihin, eristäytyy, työskentelee mielellään, on kestävä työssään, kilpailee, on kekseliäs, auttava, sortava, altis toisten vaikutuksille, taipumusta vilpillisyyteen, rehellinen, kärsii alemmuudentunteesta, kerskailee, helposti loukkaantuu sekä näyttelee mielellään töitään.⁵³ Taulukossa 1. on esitetty ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden luonteenpiirteet opettajan näkemyksen mukaan. Yhdestä oppilaasta saattoi valita useamman vaihtoehdon, siksi valittuja luonteenpiirteitä on määrällisesti enemmän kuin oppilaita.

⁵¹ Tarkkailuluokasiirrolle ei ollut tässä vaiheessa omaa lomaketta, vaan opettajat vetivät yli sanan ”apukouluun” lomakkeen otsikosta ”ehdotus oppilaan siirtämiseksi apukouluun” ja korvasivat sen sanalla ”tarkkailuluokalle”. LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–55.

⁵² LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–55.

⁵³ Taulukkoon ei ole laskettu mukaan kuutta laajempaa lausuntoa, sillä niissä oppilaiden luonteenpiirteitä on kuvattu vapaamuotoisesti kokonaisilla virkkeillä, eikä samoja termejä ole välttämättä käytetty.

Taulukko 1. Ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden luonteenpiirteet opettajan mukaan.

	Poikia	Tyttöjä	Yhteensä	Pojista	Tytöistä	Kaikista
	18	4	22	%	%	%
Herkkä	7	1	8	38,9	25	36,4
Välinpitämätön	4	0	4	22,2	0	18,2
Arka	0	2	2	0,0	50	9,1
Jörö	1	1	2	5,6	25	9,1
Avomielinen	9	3	12	50,0	75	54,5
Umpimielinen	1	2	3	5,6	50	13,6
Tottelematon	10	1	11	55,6	25	50,0
Taipuvainen	4	0	4	22,2	0	18,2
Oikukas	9	2	11	50,0	50	50,0
Kiivas	5	0	5	27,8	0	22,7
Lempeä	0	0	0	0,0	0	0,0
Nopea	8	2	10	44,4	50	45,5
Hidas	2	1	3	11,1	25	13,6
Ottaa osaa leikkeihin	13	2	15	72,2	50	68,2
Eristäytyy	1	0	1	5,6	0	4,5
Työskentelee mielellään	3	1	4	16,7	25	18,2
On kestävä työssään	0	0	0	0,0	0	0,0
Kilpailee	3	1	4	16,7	25	18,2
On kekseliäs	6	1	7	33,3	25	31,8
Auttava	2	0	2	11,1	0	9,1
Sortava	5	1	6	27,8	25	27,3
Altis toisten vaikutuksille	7	2	9	38,9	50	40,9
Taipumusta vilpillisyyteen	9	1	10	50,0	25	45,5
Rehellinen	4	1	5	22,2	25	22,7
Kärsii alemmuudentunteesta	2	0	2	11,1	0	9,1
Kerskailee	9	1	10	50,0	25	45,5
Helposti loukkaantuu	4	2	6	22,2	50	27,3
Näyttelee mielellään töitään	7	2	9	38,9	50	40,9

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955.

Opettajien tekemistä 22:ta ehdotuksesta käy ilmi, että tarkkailuluokalle ehdotetut oppilaat olivat luonteenpiirteiltään keskenään samankaltaisia lapsia. Kuten taulukko kertoo, suurin osa ehdotetuista oppilaista oli luonteeltaan avomielisiä (54,5%) ja ottivat osaa leikkeihin (68,2%). Vain yksi poika oli umpimielinen, tytöistä sen sijaan puolet nimettiin umpimielisiksi.⁵⁴ Yksikään ehdotetuista oppilaista ei ollut opettajan näkemyksen mukaan lempeä, tai kestävä työssään. 18:sta pojasta puolet oli opettajan

⁵⁴ Yksi tyttö nimettiin sekä umpimieliseksi että avomieliseksi. Taulukko 1.

näkemyksen mukaan kerskailevia, oikukkaita sekä vilpillisyyteen taipuvaisia ja 55,6% tottelemattomia. Myönteisiksi mielletyistä piirteistä merkintöjä on selvästi vähemmän kuin negatiivisista. Auttavia pojista oli kaksi (11,1%), rehellisiä neljä (22,2%). Toisaalta kekseliäiksi pojista on nimetty 33,3%, joskaan aineistosta ei selviä pidettiinkö kekseliäisyyttä hyvänä vai huonona ominaisuutena. Tytöistä eniten merkintöjä ovat saaneet seuraavat luonteenpiirteet: arka, avomielinen, oikukas, nopea, ottaa osaa leikkeihin, altis toisten vaikutuksille, helposti loukkaantuu sekä näyttelee mielellään töitään, sen sijaan auttavaksi ei nimetty ketään.

Opettajan täyttämässä lomakkeessa on joidenkin oppilaiden kohdalla tietoja myös kasvatuksesta, vanhempien ammasteista, asuinoloista sekä lapsen mahdollisista pahantapaisuuden ilmenemismuodoista. Asiakirjoista käy ilmi, että suuri osa tarkkailuluokalle ehdotetuista oppilaista tuli jollakin tavalla heikommista kotioloista kuin suurin osa kansakoulun luokkatovereistaan. Ehdotuksissa sanotaan muun muassa seuraavia opettajan antamia, vapaamuotoisia lausuntoja oppilaiden kotikohtelusta: ”ei riittävää huolta”, ”kohtelu ankaraa”, ”siirtolaisia”⁵⁵, ”äiti vaikuttaa hermostuneelta”, ”joutuu liian paljon olemaan yksin vailla huolenpitoa ja johdonmukaista kasvatusta”, ”kohtelu lie heilahtelevaa” ”jotain lie vinossa lapsen elämässä”, ”ei pidetä kodin puolelta huolta” , ”perheen elämä muutenkin vaikeata” sekä ”vanhemmat eivät huolehdi tyydyttävästi, ja kohtelevat välillä julmasti”.⁵⁶ Kotiolosuhteiden selonteoissa on nähtävissä lapsen käytökseen liittyvä turvattomuus, joka oli usein oppilaan käytöksen takana myös tulevana vuosina.

Myös opettajien näkemyksen mukaan suurin osa oppilaiden sopeutumattomuudesta ja ”luonnevikaisuudesta” oli ainakin jossain määrin yhteydessä heikompiin kotioloihin. Tämä näkemys on hyvin kiteytetty yhteen lomakkeista: ”oppilas on huonon kasvatuksen mukaannuttamana hyvin kieroluonteinen”. Viidessä lomakkeessa mainitaan, että oppilaasta ”pidetään huolta”, eli muutaman ehdotetun oppilaan kohtelu kotona oli hyvää. Näiden oppilaiden ”paheellisuuden” taustalla eivät siis olleet ainakaan kotiolut, vaan pikemminkin oppilaassa itsessään sisäsyntyisenä kehittynyt oikukas luonne.⁵⁷

Lisäksi muutamaaan lomakkeeseen on kirjoitettu lomakkeen reunoille, tai muihin kohtiin ”lisätiedoiksi” opettajan mielestä tärkeitä asioita lapsesta. Näitä olivat esimerkiksi seuraavat huomiot: ”riitainen”, ”oppilaan luonne on hyvin vaihteleva, hetkittäin hyvään suuntaan usein päinvastoin”, ”usein hyvin likainen ja pesemättä”, ”kaipaa aina erikoisvalvontaa”, ”häiritsee opetusta ja on

⁵⁵ Lahteen tuli sotavuosien seurauksena runsaasti siirtolaisia Karjalasta.

⁵⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955.

⁵⁷ Erilaisten käytösongelmien ja tarkkaavaisuushäiriöiden taustalla vaikuttavat sairaudet alettiin huomioida vasta paljon myöhemmin. LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955.

esimerkkinä toisille” ja ”(näpistellyt muutaman kerran) Valehtelu”. Kaikki nämä olivat tarkkailuluokkasiirtoa puoltavia huomioita, jotka kukin opettaja näki tarpeelliseksi kirjoittaa marginaaliin. Tarkoituksena oli epäilemättä korostaa oppilaan sopeutumattomuutta ja turvattomuutta ja siten sitä, että lapsi oli näistä johtuen tarkkailun tarpeessa.

Ehdotettujen lasten sosiaalinen tausta oli samansuuntainen kuin muiden kaupunkien apukoulujen, kasvatuslaitosten ja tarkkailuluokkien: työväestön lapsia ehdotetuista 28:sta oli 21, keskiluokkaisten vanhempien lapsia kolme, kolmesta ei ollut tietoja saatavilla ja yhden oppilaan vanhemmilla ei ollut ammattia, vaan he olivat ”kumpikin rikoksellisia” ja siksi vankeudessa. Yksikään lapsi ei kuulunut ylimpään sosiaaliluokkaan niiden tietojen perusteella, joita saatavilla on.⁵⁸

Keräämiensä ehdotusten perusteella johtokunta ja kansakoulun tarkastaja valitsivat sopivimmat oppilaat perustetulle luokalle: lukuvuoden 1950–51 aluksi Lahden kaupungin ensimmäisellä tarkkailuluokalla oppivelvollisuuden suorittamistaan jatkoi 10 toisen ja kolmannen luokan oppilasta, joista kaikki olivat poikia. Luokka päätettiin perustaa ensin kokeilumielessä, ja se sijoitettiin Vuorikadun kouluun.⁵⁹ Muissa maan tarkkailuluokissa oppilaat oli määritelty esimerkiksi ”psykopaattisiksi eli luonnevikaisiksi” lapsiksi, ”probleemilapsiksi” ja ”ylihermostuneiksi”.⁶⁰ Lahdessa tarkkailuluokan oppilaista käytettiin ensimmäisinä toimintavuosina virallisesti termiä ”yliherkkä”.⁶¹ Johtokunta teki joka lukuvuoden aluksi kartoituksen tarkkailuopetuksen tarpeellisuudesta, ennen kuin vuoden 1958 asetus vakiinnutti sen aseman myös Lahden kansakoululaitokseen.⁶²

Ensimmäisen tarkkailuluokan oppilaiden sopeutumattomuuden ilmeneminen ja oppilaiden luonteenpiirteet antoivat mallin tuleville tarkkailuluokkasiirroille. Vaikka ensimmäistä tarkkailuluokkaa pidettiin kokeiluna, se säilytti asemansa sopeutumattomien oppilaiden sijoituspaikkana myös tulevina vuosikymmeninä. Ensimmäiset tarkkailuoppilaat olivat käyneet läpi ainakin opettajan, kansakoulun tarkastajan ja kenties myös psykiatrin tarkastelun, ja vain ”pahimmat”, työväenluokkaiset tapaukset koettiin sopiviksi noin kymmenen oppilaan

⁵⁸ Lapsen sosiaalinen tausta on selvitetty sen perusteella, kumman vanhemman ammatti lomakkeeseen on kirjattu. Kaikissa tapauksissa joissa molemmat vanhemmat olivat ansiotyössä, vanhempien ammattiryhmät olivat keskenään samat ja näissä tapauksissa vain toisen ammatti on laskettu mukaan. Aineisto on keväältä 1950, ja ensimmäinen tarkkailuluokka perustettiin syyslukukauden aluksi. LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955. Muiden kaupunkien tarkkailuluokkien sosiaalisesta rakenteesta 1960-luvulla ks. kappale 7.1 Oppilaiden sosiaalinen tausta.

⁵⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1949-51 96§.

⁶⁰ Kivirauma 1989, 207; 282–283.

⁶¹ ”Herkkiä” ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotetuista oppilaista olikin 36,4%. Taulukko 1; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Lahden kansakoulun toimintakertomukset 1950–1955.

⁶² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1952–1958.

tarkkailuluokalle. Kuitenkin vasta kasvatuseuvolatoiminta vakiinnutti tietyt toimintatavat erityisopetukseen siirtämisen poluksi.

Kasvatuseuvoloitten osa erityisopetuksen muodostumisessa, toiminnassa ja kehittämisessä oli hyvin merkittävä paitsi Lahdessa myös muualla maassa: neljästä suurimmasta kaupungista kolmessa tarkkailuopetus aloitettiin heti kasvatuseuvolatoiminnan perustamisen jälkeen.⁶³ Kasvatuseuvoloita perustettiin kaupunkien omalla päätöksellä tarjoamaan psykologisia palveluita lapsille, heidän perheilleen ja viranomaisille, sekä tekemään tutkimusta ja antamaan lausuntoja muun muassa sijoituskysymyksissä. Jokaisella kasvatuseuvolalla oli oma toiminnan sisällön määrittävä johtosääntönsä, mutta toimintaperiaatteet olivat keskenään hyvin samanlaisia. Esimerkiksi Tampereelle vuonna 1943 perustetun kasvatuseuvolan tehtävänä oli ”selvitellä niiden lasten probleemoja, jotka tavalla tai toisella ovat sielullisesti keskitasosta poikkeavia”.⁶⁴

Lahdessa tarkkailuopetus aloitettiin päinvastaisessa järjestyksessä kuin muissa suurissa kaupungeissa – ensin perustettiin tarkkailuluokat, ja vasta muutaman vuoden päästä kasvatuseuvolatoiminta sai alkunsa. Jo 29.11.1949 pidetyssä johtokunnan kokouksessa keskusteltiin kasvatuseuvolatoiminnan perustamisesta kaupunginlääkäri H. J. Söderströmin ehdotuksen pohjalta. Tässä vaiheessa johtokunta ei kuitenkaan vielä ryhtynyt enempään toimenpiteisiin, vaan ilmoitti lausuntonaan kasvatuseuvolatoiminnan olevan ”välttämätön asia”.⁶⁵

⁶³ Kasvatuseuvola perustettiin ennen tarkkailuopetuksen alkamista ainakin Turkuun, Helsinkiin ja Tampereelle. Kivirauma 1989, 106.

⁶⁴ Kivirauma 1989, 206.

⁶⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 29.11.1949.

Kartassa esiintyvien koulujen nimet ovat:

1. Vuorikadun koulu
2. Kartanon koulu
3. Puistolan koulu
4. Keski-Lahden kansalaiskoulu, myös Lahdenkadun koulu
5. Kärpäsen kansalaiskoulu
6. (Launeen kansalaiskoulu, ei esiinny kartassa)

Luokat sijaitsivat varsinaisten kansa- ja kansalaiskoululuokkien yhteydessä Puistolan koulua lukuun ottamatta. Kansalaiskouluasteisia tarkkailuluokkia alettiin keskittää Launeelle ja Kärpäseen 1960-luvun alussa, kun Puistola päätettiin jättää kansakouluasteisten tarkkailuluokkien käyttöön.

3.1 Lisää tarkkailuluokkia kansakouluun ja kansalaiskouluun

Lahden ensimmäinen tarkkailuluokka oli vuosia ainoa laatuaan: tarkkailuopetusta annettiin vuosina 1950–1957 yhdellä luokalla, joka muodostettiin eri luokka-asteista. Vuosilta 1950–55 tarkkailuopetus on tilastoitu varsin tarkasti:

Taulukko 2. Tarkkailuopetus Lahdessa vuosina 1950–1955.

Luku- vuosi	Oppilaita yhteensä	Tarkkailu- oppilaita	Käytök- sen ka.	Huolelli- suus ka.	Luokalta pääsi	Luokalle jäi	Edistyk- sen ka.	Luokka- asteet
1950-51	4172	10	9,8	7,85	10		6,78	II-III
1951-52	4386	12	10	7,1	12		6,88	II-IV
1952-53	4659	11	9,82	7,37	10	1	7,05	III-V
1953-54	4891	10	9,8	7,1	10		6,64	II-IV
1954-55	5111	9	10	7,1	9		6,94	III-V

Lähde: LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Lahden kansakoulujen vuosikertomukset 1950–1955.

Vuosittainen oppilasmäärä oli noin 10 oppilasta, ja joka vuosi muodostettiin yksi luokka näitä varten. Lukuvuonna 1954–55 oppilasmäärä vaihteli lukuvuoden aikana kuudesta oppilaasta kymmeneen, ja

lukuvuoden lopussa luokalla oli ollut yhdeksän oppilasta.⁶⁷ Käytöksen keskiarvo oli joka vuosi lähes tai tasan 10, mutta huonompi kuin yleisen kansakoulun tai apukoululuokkien.⁶⁸ Käytösnumeroita laskettiin 10:tä vain poikkeustapauksissa, ja numeronalennuksiin tuli saada sekä johtokunnan että kansakoulun tarkastajan lupa.⁶⁹ Huolellisuuden keskiarvo oli vuosina 1950–55 7,3 ja edistyksen keskiarvo 6,8. Myös nämä luvut olivat samankaltaisia, joskin hieman heikompia kuin varsinaisen kansakoulun.⁷⁰ Lukuvuonna 1955–56 tarkkailuopetusta ei mainita lainkaan kansakoulujen vuosikertomuksissa, eikä johtokunnan pöytäkirjoissa, joten on mahdollista, ettei luokkaa perustettu kyseiseksi lukuvuodeksi lainkaan. Toisaalta aukkoja tilastoissa on myös myöhemmiltä vuosilta, joten tarkkailuluokka on saattanut toimia esimerkiksi osana apukoulua. Seuraavaksi, syyskuussa alkavaksi lukuvuodeksi 1956–57 tarkkailuluokka ”päättiin jälleen kansakouluihin perustaa”.⁷¹

Lahden kansakouluihin perustettiin uusi koulu, kun Lotilan koulu otettiin kansakoulun käyttöön lukuvuodesta 1955–56 alkaen.⁷² Tällöin osa Lahden kansakoulujen erityisopetuksesta siirtyi Lotilaan. Myöhemmin Lotilan alapuolella sijainnut entinen Hollolan kunnalliskodin sairausosasto otettiin erityisopetuksen käyttöön, mutta sitä ennen erityisopetus toimi hetken osana Lotilan koulua. Lukuvuosien 1950–1955 välisenä aikana tarkkailuopetusta oli annettu Vuorikadun ja Kartanon kouluissa sen mukaan, miten tiloja jäi vapaaksi.⁷³ Tarkkailuopetuksen luokkakoko oli enintään 10 oppilasta, joten opetustilan osoittamiseksi soveltuivat myös selvästi muita luokkia pienemmät tilat.

1950-luvulla pahantapaisista, koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomista lapsista käytettiin nimityksiä, jotka korostivat oppilaan epänormaaliutta. Esimerkiksi opettajankoulutusmateriaalinakin käytetyn kirjan *Sielullisesti poikkeavat lapset*⁷⁴ kirjoittaja Erkki Saari kuvasi tarkkailuopetukseen soveltuvia oppilaita psykopaateiksi, luonnevikaisiksi ja poikkeaviksi.⁷⁵

Saari piti ”luonnevikaisia” lapsia sielullisesti poikkeavina yksilöinä, joiden psykopaattisuus tuli ilmi seuraavilla tavoilla:

- Pysyvä luonteenrakenteen poikkeaminen, joka tulee näkyviin uusiutuvana haitallisena ja tavallisten ihmisten esiintymisestä poikkeavana käyttäytymisenä.

⁶⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1954–1955.

⁶⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1950–1955.

⁶⁹ Opettajan tuli perustella käytöksenalennukset esimerkeillä varustettuna, sekä ehdottaa sopivaa numeroa oppilaan käytöksen arvosteluun. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1949–1970.

⁷⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1950–1955.

⁷¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 31.8.1956.

⁷² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.5.1955.

⁷³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1950–1955.

⁷⁴ Ensimmäinen painos julkaistiin vuonna 1952.

⁷⁵ Saari 1957.

- Näiden käyttäytymistapojen säännönmukainen ilmeneminen joko tavallisissa elämäolosuhteissa tai tietyissä toistuvissa tilanteissa.
- Poikkeavien käyttäytymistapojen jatkuva esiintyminen riippumatta ulkoisten olosuhteiden muutoksesta.

Saaren mukaan lapsen luonnevikaisuus oli ”perusasuiista”⁷⁶, mutta myös ympäristötekijät kuten kotiolosuhteet ja sosiaaliset suhteet saattoivat aiheuttaa poikkeavuutta ja joissain tapauksissa molemmat ”alkusyyt” olivat lapsen luonnevikaisuuden taustalla.⁷⁷ Oppimateriaaliksi tarkoitettu kirjassa korostetaan perusteellisten tutkimusten ja kasvattajien hätköimättä tehtyjen havaintojen merkitystä ja muistutetaan myös välttämään turhaa poikkeavaksi leimaamista.⁷⁸ Tarkkailuluokkia perustettiin ja niihin sijoitettiin oppilaita, ”jotta opettaja paremmin ehtisi perehtyä kunkin yksityisen oppilaan ongelmaan”.⁷⁹

Saari itse piti sopeutumattomien oppilaiden kohdalla tärkeänä pieniä ryhmäkokoja ja tarkkailua, jotta oppilaan ongelmien alkusyy selviäisi – oppilashan saattoi olla vain huomionkipeä. Näiden keinojen avulla oppilaan luonnevikaisuutta voitaisiin lieventää. Niissä tapauksissa, joissa luonnevikaisuus oli ”perusasuiista”, oli ”kasvatti saatava oikein asennoitumaan erikoisuuteensa”. Tämä oli mahdollista ”siitä huolimatta -asenteen” avulla, eli lapsi kasvatettiin hyväksymään poikkeavuutensa ja pyrkimään tekemään parhaansa elämässä. Sama neuvo koski sekä ”vajaamielisiä” että ”luonnevikaisia” oppilaita.⁸⁰ Saaren kehotuksia puuttua lasten pahantapaisuuteen on myöhemmin pidetty merkityksellisenä siitä syystä, että Saari muotoili pahantapaisuudesta ongelman, johon yhteiskunnan tuli puuttua.⁸¹ Kehoituksiin vastattiin muun muassa laajentamalla tarkkailuluokkajärjestelmää ympäri maan.

Lahdessa ”luonnevikaisten” lasten erityisopetuksen ensimmäisinä vuosina tarkkailuoppilaisiin suhtauduttiin suojelukasvatuksen periaatteiden mukaisesti. Muun muassa seurakunta yhdisti voimansa kaupungin kanssa pitääkseen lapset poissa pahanteosta ja tarjotakseen heille turvallista arkea myös koulupäivän jälkeen:

⁷⁶ Syntyperäistä.

⁷⁷ Saari 1957, 67; 96.

⁷⁸ Saari 1957, 126–128; 131.

⁷⁹ Saari 1957, 135.

⁸⁰ Saari 1957; 130–131.

⁸¹ Saari paitsi tuotti opetusmateriaalia, teki tutkimusta poikien pahantapaisuudesta koulukodissa. Malinen et al. 2017, 86.

Tarkkailuluokkien oppilaita varten perustettu päiväkerho sosiaalilautakunnan myöntämin avustuksin seurakuntataloon. Oppilaat saavat ruokaila Kartanon koulussa myös iltapäivisin tuntien jälkeen.⁸²

Etenkin 1950-luvulla tarkkailuoppilaiden määrä oli niin marginaalista, että näiden ”suojeluun” saatettiin kuluttaa enemmän resursseja kuin mitä tarkkailuopetuksen huippuvuosina 1960-luvulla.⁸³ Myös kuraattoritoiminnan alkaminen samoihin aikoihin tarkkailuopetuksen alkamisen kanssa viittaa siihen, että erityisopetuksen oppilaita alettiin auttaa erilaisin keinoin.

Tarkkailuluokkien ja muun erityisopetuksen yhteys ilmenee aineistossa hyvin konkreettisella tavalla: 1950-luvulta 1960-luvun puoliväliin tarkkailuopetus sisällytettiin usein osaksi apukoulujärjestelmää esimerkiksi kansakoulujen johtokunnan pöytäkirjoissa. Tämä saattoi johtua esimerkiksi siitä, että tarkkailuopetus sijoitettiin apukouluopetuksen yhteyteen sekä siitä, että erityisesti alkuvaiheessa tarkkailuopetuksen marginaalisen määrän vuoksi siitä oli luonnollista puhua samassa asiayhteydessä toisen, oppilasmäärältään suuremman ”poikkeavien oppilaiden” ryhmän kanssa. Niinpä esimerkiksi kansakoulujen johtokunnan 6.4.1954 pidetyn kokouksen merkintä oppilaiden ”jälkihuollon” aloituksesta saattoi hyvin koskea myös niitä 10–11 tarkkailuluokan oppilasta, jotka kuluneena lukuvuonna oppivelvollisuuttaan suorittivat. Johtokunta keskusteli kokouksessaan mahdollisuudesta järjestää jälkihuoltoa apukoulusta päässeille, mikäli löytyy halukkaita opettajia ryhtymään toimeen. Jälkihuolto olisi pöytäkirjan mukaan pitänyt sisällään yhteyden pitämistä kyseisiin oppilaisiin samoin kuin sitä, että opettaja ”koettaa huoltaa heitä esille tulevissa vaikeuksissa”.⁸⁴

Kasvatusneuvolatoimintaa ryhdyttiin toteuttamaan kaupunkiin vuonna 1954.⁸⁵ Muutamissa muissa kaupungeissa kasvatusneuvolat siirtyivät järjestöjen alaisuudesta kaupunkien hallintaan heti ensimmäisen toimintavuotensa aikana, mutta Lahdessa kaupunki itse oli aloitteellinen, eikä siksi hyväntekeväisyysjärjestöjen panostusta toiminnan aloittamiseksi tarvittu. Keskustelua neuvolan tarpeellisuudelta oli käyty jo 1950-luvun alussa, ja kasvatusneuvolalle oli varattu määräraha sosiaalilautakunnan talousarvioon, mutta varsinaisiin toimenpiteisiin ryhdyttiin vasta 1950-luvun puolivälissä.⁸⁶ Tällöin toistaiseksi ainoalla tarkkailuluokalla opiskeli 9–10 oppilasta lukuvuosittain.

⁸² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 29.10.1951.

⁸³ Esimerkiksi lukuvuonna 1950–1951 tarkkailuluokan oppilaiden määrä koko kansakoulun oppilaista oli 0,24%. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1950–1951.

⁸⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.4.1954.

⁸⁵ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 10.

⁸⁶ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 10.

Mallia toiminnalle otettiin muista kaupungeista, kun huomattiin kasvatusneuvolatoiminnan edut.⁸⁷ Tie talousarvion määrärahavaraksesta fyysiseen kasvatusneuvolaan vei muutaman vuoden. Myös kahta muuta laitosta oli suunniteltu kasvatusneuvolan kanssa yhteiseen rakennukseen: sairaalaa kroonisia sairauksia sairastavia varten, sekä vastaanotto-osastoa mielisairaita varten. Näiden kolmen yksikön perustamista viivyteltiin kuitenkin siihen asti, kunnes yhtäkkinen tulipalo toi vauhtia prosessiin.

Herralassa sijainnut Ylöstalon vanhainkoti paloi samana päivänä, kun kaupunginvaltuusto kokousti helmikuussa 1954: vanhainkodin palo nosti laitosten perustaminen kiireelliseksi asiaksi nyt, kun uuden vanhainkodin perustamisen ohessa saatettiin hoitaa samalla perustamissuunnitelmissa olleet laitokset.⁸⁸ Laitosten perustamista ryhdyttiinkin heti kokouksen jälkeen hoitamaan käytännössä. Lopulta kokouksessaan 15.11.1954 Lahden kaupunginvaltuusto hyväksyi kasvatusneuvolan johtosäännön, jonka mukaan neuvolan tehtävänä oli muun muassa ”toimia lahtelaisiin lapsiin ja nuoriin kohdistuvan psyykkisen tutkimuksen keskuksena” ja ”antaa kaupungin viranomaisille tutkimuksiin perustuvia lausuntoja sijoitus- ja huoltoasioissa sekä kasvatuskysymyksissä”.⁸⁹ Samalla Lahteen perustettiin kolmannen kaupunginlääkäri virka, ja lääkäristä kaavailtiin mielisairaanhoitollisia lääkärin tehtäviä suorittavaa, perustettavasta vastaanotto-mielisairaalaista vastaavaa henkilöä. Kyseinen lääkäri valvoisi myös ”sielullisesti sairaita”, huostaanotettuja lapsia.⁹⁰ Koska kasvatusneuvola tarvitsi työntekijöitä, Lahti perusti neuvolan myötä myös neuvola johtavan psykologin ja sosiaalihuoltajan virat. Lisäksi neuvolassa työskenteli ensimmäisenä toimintavuotenaan toimistoapulainen. Kasvatusneuvola aloitti toimintansa 1.4.1955, ja vihkijäisiä vietettiin 1.11.1955, kaupungin vuosipäivänä.⁹¹

Lahden kaupungin kasvatusneuvolan toiminta keskittyi ensimmäisinä toimintavuosinaan koulupsykologiseen työhön, mikä tarkoitti tutkimusten tekemistä lapsille, joilla ilmeni jonkinasteisia poikkeavuuksia joko koulumenestyksessä tai käyttäytymisessä. Raakaa jakoa näiden kahden ryhmälle on hankalaa tehdä, mutta koulumenestykseltään poikkeavat olivat usein apukoululaisia, käyttäytymisongelmaiset lapset tarkkailuluokalle sijoitettavia. Lahdessa kiinnitettiin huomiota ”häiriintyneiden” lasten suureen määrään, ja kasvatusneuvolan johtokunta halusi toimintaan

⁸⁷ Näitä etuja olivat muun muassa muissa kaupungeissa vakiintuneet käytännöt erityisluokille siirroissa, tutkimusten tekeminen osana siirtoprosessia sekä oman virallisen yhteistyökumppanin saaminen kansakouluille, kansakoulujen johtokunnalle ja oppilaiden huoltajille.

⁸⁸ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 10.

⁸⁹ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 11; Lahden kaupungin kasvatusneuvolan johtosääntö 1954.

⁹⁰ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 11.

⁹¹ Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 12; 14.

tutkimusten lisäksi ”häiriintyneiden lasten hoitoa ja terapiaa”. Niinpä hoidon antamista varten perustettiin vuonna 1956 psykologi-leikkiterapeutin virka, joka saattoi vastaanotollaan antaa terapiaa häiriintyneille lapsille. Tämä ei riittänyt, sillä ”vaikeimmin häiriintyneitä” lapsia varten haluttiin perustaa oma, sairaanhoidollinen yksikkönsä. Vielä samana vuonna päätettiin ryhtyä puuhaamaan lastenpsykiatrista osastoa, johon otettiin mallia Nokian Pitkäniemen sairaalasta. Osaston käytännön järjestelyt hoidettiin nopealla aikataululla, ja kaupunginsairaalan Launeen sivutoimipisteeseen sijoitettu osasto aloitti toimintansa 1.11.1957. Tälle osastolle lapsia otettiin enintään 12, joista osa kävi 1960-luvulla kouluun tarkkailuluokkalaisena.⁹²

Pian kasvatustieteiden vakiintumisen jälkeen ja siten koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomien, ”häiriintyneiden” lasten ilmitulon määrällisen lisääntymisen myötä Lahden kansakouluun päätettiin perustaa toinen tarkkailuluokka. Kasvatustieteissä oli ollut lausuntonsa mukaan ”tutkittavana 25 sellaista lasta, jotka älyllisesti ovat normaalilahjaisia, mutta eivät pysty suoriutumaan koulutehtävistä normaaliluokilla”. Johtokunta päätti kokouksessaan 28.6.1957 perustaa toisen tarkkailuluokan Lahden kansakouluun lukuvuodesta 1957–1958 alkaen.⁹³ Toisen tarkkailuluokan perustaminen ei ole yllätys, sillä nyt kasvatustieteiden tekemien tutkimusten piiriin saatiin laajempi määrä oppivelvollisia. Vaikka Lahdessa ensimmäinen tarkkailuluokka oli perustettu jo ennen kasvatustieteiden toimintaa, toi se mukanaan järjestelmällisyyden poikkeavien oppilaiden tutkimiseen ja erityisluokille siirtoihin. Myös niin kutsuttujen ”suurten ikäluokkien” eli vuosina 1946–1949 syntyneiden lasten määrä kouluissa kasvoi, ja tämä lisäsi myös tarkkailuoppilaiden suhteellista osuutta ikäluokasta. Myös muissa kaupungeissa, kuten Turussa ja Tampereella, tarkkailuoppilaiden ja -luokkien määrä lähti vakaaseen kasvuun 1950-luvun puolivälissä.⁹⁴ Seuraavana lukuvuonna 1958–1959 Lahden kansakoulujen tarkkailuluokilla oli vuoden 1958 marraskuussa 17 poikaa, joista oli muodostettu kaksi luokkaa ja lukuvuoden päättyessä oppilaiden määrä oli noussut 19:ään.⁹⁵

Vaikka vuoden 1958 kansakouluasetus ei velvoittanut kuntaa järjestämään tarkkailuopetusta siitä huolimatta, että nimesi sen yhdeksi erityisopetuksen muodoksi, käytännössä koulutyö tarkkailuluokilla jatkui ja sai virallisen aseman. Kansakouluasetuksen mukaan tarkkailuluokalle voitiin johtokunnan ehdotuksen ja kansakouluntarkastajan suostumuksen mukaan siirtää oppilas, joka

⁹² Lahden kaupungin kasvatustieteiden historiikki 1.4.1955–31.3.1975, 13. Ks. myös esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.11.1969.

⁹³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 28.6.1957.

⁹⁴ Kivirauma 1989, 211; 298.

⁹⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Tilastotietoja kouluista 1958–1965. Tilastotietoja Lahden kansakoulujen vuosikertomusta varten lukuvuonna 1958–1959.

ei menestynyt kansakoulussa, mutta jota ei ollut syytä siirtää apukouluun tai muuhun erityisopetukseen.⁹⁶ Lakimuutoksen myötä Lahden kansakoulujen johtokunnan piti anoa kouluhallitukselta lupaa erityisopetuksen järjestämiseen.⁹⁷ Vuoden 1958 lopussa Lahdessa toimi huonokuuloisten luokka, aivovaurioluokka ja tarkkailuluokat sellaisina opetusmuotoina, joihin lupaa tuli hakea. Apukoulua varten lupaa ei tarvittu, sillä apukouluopetuksen antaminen oli lain velvoittamaa.

3.2 Suuret ikäluokat kansakouluun

Lahdessa erityisopetuksen tarpeessa olevien lasten määrä lisääntyi vähitellen suurten ikäluokkien siirtyessä kouluun ja varttuessa lapsista nuoriksi. Myös Lahden ympäristökunnat halusivat osan kasvavasta oppilasmäärästään siirrettäväksi Lahden erityiskouluihin: Lahden piirin tarkastaja Herman Lehto lähetti kansakoulujen johtokunnalle kirjelmän, jossa hän ehdotti Lahden kaupungin, sekä esimerkiksi Hollolan, Nastolan ja Orimattilan järjestävän ”apukoulu- y.m erikoisopetuksen siten, että ympäristökunnille varattaisiin tarpeelliseksi arvioitava määrä näitä oppilaspaikkoja Lahden kaupungin vastaaville luokille.” Lahti ei tähän suostunut, vaan ilmoitti tarkastajalle, että luokille voitiin sijoittaa jäljelle jäänyt määrä oppilaita sen jälkeen, kun kaupunki olisi ensin täyttänyt oman alueensa lapsilla ne paikat, mitkä olivat johtaneet uusien luokkien perustamiseen.⁹⁸ Tarkkailuluokkien oppilasmäärä oli 1950-luvun lopussa noin 10 oppilasta per luokka, ja paine perustaa lisää luokkia koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomille lapsille lisääntyi edelleen.

Myös tilanpuutteeseen kaivattiin ratkaisua: erityisopetusta saavat oppilaat oli sijoitettu omiin tiloihinsa, osa luokista täysin erilleen yleisestä kansakoulusta ja osa toimimaan yhteisissä tiloissa varsinaisen kansakoulun kanssa. Lukuvuodeksi 1958–59 erityisopetus oli ollut tarkoitus sijoittaa yhteen tilaan, Kartanon kouluun, mutta suurten oppilasmäärien ja tilanpuutteen vuoksi erityisopetusta hajautettiin muutamaaan pisteeseen: Kartanoon, Möysään, Vuorikadulle ja pari vuotta aiemmin rakennettuun Lotilan kouluun.⁹⁹ Seuraavana lukuvuonna tilaratkaisuja pohtiessaan johtokunta kiinnitti huomiota Lotilan koulun alapihalla sijainneisiin puurakennuksiin, joissa oli aiemmin toiminut alakansakoulun kaksi ensimmäistä luokkaa. Puurakennusten huoneet olivat pieniä, ja johtokunta katsoi niiden soveltuvan erityisopetuksen käyttöön. Rakennusten erillinen sijainti ei ollut haitaksi, päinvastoin, ja niinpä myöhemmin Puistolankouluksi nimetty rakennuskompleksi otettiin

⁹⁶ Kansakouluasetus 321/1958 34 §.

⁹⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 9.12.1958.

⁹⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.3.1958.

⁹⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 26.8.1958.

käyttöön erityiskouluna.¹⁰⁰ Lisäksi johtokunta varasi luokkahuoneita niiden pieneen koon vuoksi Möysästä, Kartanosta ja Keski-Lahden kansakoulusta. Tarkkailuluokkia oli lukuvuoden 1959–60 aluksi kaksi, ja ne molemmat sijoitettiin Puistolaan.¹⁰¹

Lukuvuoden kuluessa kansakouluasteisten tarkkailuluokkien määrä kasvoi kahdesta kolmeen, ja luokilla opiskeli keskimäärin 26 oppilasta. Näistä kolmas ja neljäs luokka yhdistettiin yhdeksi luokaksi, viides ja kuudes luokka toimivat molemmat omina luokkinaan.¹⁰² Kolmannen luokan tarvetta perusteltiin oppilasmäärän kasvulla, ja kolmas tarkkailuopettajan virka perustettiin helmikuussa 1960.¹⁰³ Kolmannen luokan perustaminen ei ollut vaativa prosessi, vaan se perustettiin ensimmäisen ja toisen luokan tuomien kokemusten mukaan. Kun ensimmäisen tarkkailuluokan perustamista edelsi oppilaiden kartoittaminen sekä yleensäkin luokan tarpeellisuuden selvittäminen ja toista luokkaa edelsi kasvatusneuvolan perustaminen sekä sen roolin muodostuminen siirtoprosessissa, oli kolmannen luokan kohdalla toimintamalli muodostunut jo melko selväksi: tarkkailuluokille kuului koulujen käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomat lapset, joita kasvatusneuvola otti tutkittavakseen ja toimi asiantuntijaroolissa, joissain tapauksissa jopa siirron ehdottajana. Sen sijaan kansalaiskoulutasoisen tarkkailuluokan perustaminen oli suuremman huomion kohteena, tulisihan se olemaan ensimmäinen laatuaan Lahden kansakoululaitoksessa.¹⁰⁴

Kansa- ja kansalaiskoulunsa vuosina 1950–1970 käyneet ikäluokat ovat sukupolvi, joka eli nuoruutensa yhdessä nuorisokulttuurin kehittymisen kanssa.¹⁰⁵ Vuosisadan puolivälissä syntynyt nuorisokulttuuri toi nuorten elämään ”nuorisomusiikin”, kuten pop- ja rock-musiikkilajit ja synnytti fanikulttuurin, johon kuuluivat ihailijapostit, kuvat ja fan-clubit.¹⁰⁶ Musiikki innoitti nuorisoa myös pukeutumisessa, ja vähitellen nuoriso ymmärrettiin myös potentiaalisena ostovoimana – kuluttajina.¹⁰⁷

Sotien jälkeen 1950-luvulla suomalaista yhteiskuntaa leimasi voimakas teollistuminen, suurten ikäluokkien syntyminen ja lapsuus, kaupungistuminen sekä kaupunkielämän tarjoamat mukavuudet,

¹⁰⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 26.8.1959.

¹⁰¹ Ks. Liite 1.

¹⁰² III-IV -luokalla oli lukuvuonna 1959–1960 yhdeksän oppilasta, V-luokalla 10 ja VI-luokalla seitsemän oppilasta. LKA, Kertomus Lahden kaupungin erityiskoulun toiminnasta lukuvuonna 1959–1960.

¹⁰³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.2.1960.

¹⁰⁴ Kansalaiskoulutasoista tarkkailuluokkaa ryhdyttiin valmistelemaan jo vuoden 1959 puolella. Helmikuussa 1960 johtokunta käsitteli yhden kokouksen aikana kaksi tarkkailuluokan perustamisasiaa – varsinaisen kansakoulun sekä kansalaiskoulutasoisen. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.2.1960.

¹⁰⁵ Jouhki 2014, 246.

¹⁰⁶ Poikolainen 2014, 150.

¹⁰⁷ Kaarninen 2006, 11; 23–24.

kuten vapaa-aika ja vaurastuminen. Vuosikymmenen kuluessa ja vaihtuessa seuraavaan nuorisokulttuuri kehittyi samalla, kun suuret ikäluokat kasvoivat lapsista nuoriksi ja pääsivät osaksi modernia kaupunkilaiselämää, johon kuuluivat pesukone, sisä-WC, jääkaappi ja muut mukavuudet unohtamatta kodin ulkopuolista elämää – kahviloita, elokuvateattereita ja tansseja.¹⁰⁸

Vähitellen nuoriso omaksui toden teolla oman kulttuurinsa musiikkeineen ja pukeutumisineen. Niin kutsutut ”lättähäät” on kenties tunnetuin nuorisokulttuurin alakulttuureista: tyyliin kuului lytätty hattu, notkuva kävelytyyli, olkapäistä topattu pikkutakki ja värikäs solmio.¹⁰⁹ Muita alakulttuureita olivat esimerkiksi sakilaiset, popparit ja rockersit. Nuorisokulttuurin kehittyminen alkoi näkyä Lahdessakin, joskin vasta 1960-luvun puolivälin tienoilla. Kaupunkiin kehittyi kaksi alakulttuuria – rokot ja popparit, joista rokot olivat moottoripyöräileviä ”koviksia” ja popparit lyhythameisia ja värikkäästi pukeutuneita, usein pitkähiuksisia nuoria.¹¹⁰ Huomattavaa on, että nuorisokulttuuri ei suinkaan koskenut kaikkia nuoria, vaan vain tiettyjä ryhmittymiä.

Koulu ei pysynyt muutoksen perässä, vaan nuorisokulttuurin ajatukset esimerkiksi seksuaalisesta vapautumisesta, pukeutumisesta ja vapaa-ajasta tarkoittivat koululaitoksen kannalta uuden sukupolven moraalien heikkenemistä ja vaikuttivat yhteiskuntaan negatiivisesti, kun esimerkiksi auktoriteetin vastustaminen alkoi näkyä myös koulumaailmassa.

Koulu ei ollut ainoa, joka kritisoi syntyneitä nuorisokulttuurin aikakautta. Mervi Kaarninen kirjoittaa 1950-luvun nuorison yhteiskunnallisesta vastaanotosta seuraavaa: ”Lättähattujen näkyvä tyyli sai huomion kiinnittymään koko ikäluokkaan, ja lehdistössä kirjoitettiin elokuvissa istuvasta villiintyvistä nuorisosta, jolla ei ollut ihanteita ja jotka olivat pelkkiä huligaaneja”.¹¹¹ Koulumaailma oli valmis reagoimaan siihen muutokseen, jonka suurten ikäluokkien kasvaminen, nuorisokulttuurin omaksuminen ja nuorison vapautuminen aiheuttivat: tarkkailuluokkia ryhdyttiin perustamaan lisää sosiaalisen kontrollin nimissä.

Suurten ikäluokkien siirtyessä vähitellen kansakoulusta kansalaiskouluun, laajeni myös tarkkailuopetus koskemaan yhä useampaa oppilasta ja koulumuotoa. Kansalaiskoulu oli jatkumo aiemmille jatkoluokille: kansalaiskouluun hakeutuivat ne oppilaat, jotka eivät siirtyneet kansakoulusta oppikouluun, mutta joiden oppivelvollisuus jatkui kansakoulun suorittamisen jälkeen. Arto Nevalan mukaan kansalaiskouluun edeltäneet jatkoluokat olivat ”alempien yhteiskuntaluokkien

¹⁰⁸ Kaarninen 2006, 14–15.

¹⁰⁹ Kaarninen 2006, 24–25.

¹¹⁰ Roku-nimitystä käytettiin vain Lahdessa, mutta rokot vastasivat ”rockerseja” eli ”rasviksia”. www.lahdenmuseot.fi/index.php/download_file/view/4388/ . Luettu 6.3.2018. Ks. myös Kaarninen 2006, 12.

¹¹¹ Kaarninen 2006, 24.

lasten opinahjoja”.¹¹² Samanlainen jaottelu näytti jatkuvan myös kansalaiskoulun aikana, ja opetuksen lähtökohdatkin pysyivät samana: ideaalina oli työtätekevä, oman sukupuolensa roolin omaksunut ihminen, jonka koulutuksen tavoitteena oli sosiaalinen kontrolli.¹¹³ Kansalaiskoulu painotti käytännön taitoja pedagogiikassaan, ja tavoitteena oli oppilaiden ammattiin valmistaminen.

Tyttöjen ja poikien opetus erosivat selvästi toisistaan: kun poikia valmistettiin ammattiin esimerkiksi metallitöiden ja veistonopetuksen muodossa, tytöt opiskelivat taloudenhoitoa esimerkiksi käsityöpainotteisella linjalla. Tällainen sukupuolittunut opetussuunnitelma kertoo oman tarinansa koulun konservatiivisuudesta ja siitä, että koulumaailma laahasi muuta yhteiskuntaa hieman jäljessä: koulu ei varsinaisesti vastannut lasten ja nuorten maailmaa nuorisokulttuurin kehittymisen aikana. Toisaalta on muistettava, että Lahdessa nuorisokulttuuri kehittyi toden teolla vasta 1960-luvun puolivälin tienoilla, ja esimerkiksi koulun auktoriteettiasema säilyi edelleen varsin vahvana. Voidaan kuitenkin sanoa, että nuorisokulttuurin vähittäisellä kehitymisellä on voinut olla vaikutusta myös tarkkailuluokkien määrän lisäämiseen nuorison ”vapautumisen” myötä: erityisesti kansalaiskoulussa alkoi näkyä koulun käytösodotuksiin sopeutumattomuutta.

Lahden kansakoulun johtokunnan joulukuun 1959 kokouksessa otettiin esille mahdollinen tarve perustaa tarkkailuluokka paitsi varsinaiseen kansakouluun, myös kansalaiskouluasteisena:

”Lahden kansakoulujen opettajakunnan valmisteluvaliokunta oli esittänyt johtokunnalle, että kansalaiskouluun perustettaisiin tarkkailuluokkia erikseen VII ja VIII luokalle.”¹¹⁴

Johtokunta päätti tiedustella koulujen johtajaopettajilta, kuinka paljon oppilaita olisi kyseisille luokille mahdollisesti tulossa, jonka jälkeen kansalaiskoulun tarkkailuluokkaa ryhdyttäisiin valmistelemaan.

Tiedustelun tuloksena oli uuden tarkkailuluokan perustamisen ilmeinen tarve – oppilaita oli tiedossa enemmän kuin yhdelle luokalle. Esityslistasta käy ilmi, että johtokunnan mielestä yhden luokan perustaminen kansalaiskouluun riitti:

¹¹² Nevala 2008, 90.

¹¹³ Kansalaiskoulun tavoitteena oli mm. vähentää ”joutilaisuutta” ja siten koulutuksen kautta valjastaa yksilöt yhteiskunnan jäseniksi. Nevala 2008, 90.

¹¹⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 22.12.1959.

”voitaisiin ajatella yhden tarkkailuluokan perustamista kansalaiskouluun ja toimisi se joko VII tai VIII luokkana. Toiselle luokka-asteelle voitaisiin muodostaa yksi pienehkö luokka nimeämättä sitä kuitenkaan tarkkailuluokaksi.”¹¹⁵

Esityksen mukaisesti johtokunta pyysi opettajien valmisteluvaliokunnan ehdotuksen kahden luokan perustamisen sijaan lupaa vain yhden luokan perustamiseen Keski-Lahden kansalaiskouluun. Luokka perustettiin Lahdenkadun kouluun, joka toimi Keski-Lahden koulun alaisuudessa. Myöhemmin, kun tarkkailuopetus kansalaiskoulutasoisena laajeni, tilaratkaisuja mietittiin uudelleen ja vähitellen käytökseltään poikkeavia kansalaiskoululaisia alettiin keskittää Launeelle.

Mahdollisia syitä vain yhden luokan perustamiselle on useita. Tarkkailuluokkien oppilasmäärä oli rajattu kymmeneen, joten luokkien vaatimat resurssit olivat korkeammat kuin saatu hyöty: jokaista kymmentä oppilasta kohden tuli olla opettaja ja jokaiselle luokalle tuli osoittaa oma luokkatila, mutta ne eivät olleet tae oppilaan sopeutumisesta kouluun ja yhteiskuntaan. Vaikka Puistolassa säästettiin lämmitys- ja korjauskuluissa vuosikausia, oli tarkkailuopetuksen järjestäminen kaupungille kallista. Johtokunta saattoi myös katsoa asiaa tilastojen näkökulmasta: halusiko Lahden kaupunki erottua tilastoista tässä kyseenalaisessa koulumuodossa? Epäilemättä johtokunta halusi pitää kaupunkiaan edelleen vetovoimaisena koulukaupunkina ja pysyä ”normaalin” rajoissa tarkkailuopetuksen järjestäjänä. Myös pätevien opettajien saaminen tarkkailuluokille oli hankalaa, mutta tarkkailuluokkamaista normaaliluokkaa sai opettaa tavallinen kansakoulunopettaja. Tämäkin tuli halvemmaksi, sillä erityisopettajien palkka oli korkeampi kuin ”normaaliluokkien” opettajien.¹¹⁶

Esityksestä käy ilmi, että mahdollisesti muodostettava toinen pienluokka, jota ei virallisesti nimettäisi tarkkailuluokaksi, olisi sitä kuitenkin käytännössä. Lukuvuodeksi 1960–61 tarkkailuluokkia muodostui yhteensä neljä: kolme kansakouluasteista ja yksi, ensimmäinen kansalaiskoulutasoinen luokka tarkkailuoppilaille. Yhteensä erityisluokkia oli lukuvuoden aluksi 15, varsinaisia kansakoululuokkia 188 ja kansalaiskoululuokkia 35.¹¹⁷

Syyslukukauden kuluessa Keski-Lahden kansalaiskoulun johdolle ja erityisopettajille oli käynyt ilmi, että toinen tarkkailuluokkaa vastaava 8. luokka oli ”osoittautunut tarpeen vaatimaksi, mutta liian suureksi kielteisten ominaisuuksien tiivistymäksi.” Niinpä kansalaiskoulun ja erityisluokkien johtajat

¹¹⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.2.1960.

¹¹⁶ Tarkkailuluokille lukuvuoden määräaikaisiin virkoihin palkattiin tavallisia kansakoulunopettajia, joille päätettiin maksaa 10% korkeampi palkka. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1959.

¹¹⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1960.

lähettivät kansakoulun johtokunnalle kirjelmän, jossa ehdotettiin toisen kansalaiskoulutasoisen tarkkailuluokan perustamista:

[...] olisi eduksi, jos häiriytynyt oppilas saataisiin jo häiriöiden (koulu- ja läksypinnaus, näpistyksen y.m.) alkuvaiheessa tarkkailuopetukseen. Siten ehkä oppilasvaihtoa voitaisiin nopeuttaa ja osastoluokat muodostuisivat vuosiluokiksi.¹¹⁸

Samaan hengenvetoon he toteavat kuitenkin, että ”näyttää kuitenkin ilmeiseltä, etteivät ehdotukset tässä vaiheessa ole alemmille tarkkailuluokille niin lukuisia, että luokan perustamista välille III-VI voitaisiin ehdottaa”. Kirjelmän lähettäjien mukaan ”tahdotaan useimmiten ”katsoa”, miten tilanne oppilaan kohdalla kehittyy”. Tällä virkkeellä kirjoittajat kritisoivat heidän mielestään liian vähäistä tarkkailuluokkien määrää sekä siitä johtuvaa oppilaan erityisopetukseen saattamisen välttelyä kansakoulussa, sillä heidän mukaansa varhainen puuttuminen oppilaan sopeutumattomuuteen olisi vähentänyt käytöshäiriöitä myöhemmin koulupolulla. Nyt tilanne oli se, että ”kansalaiskouluun saapuukin runsaasti ”piintyneitä” koulupinnareita” ja että ”moni on tutustunut rikosten alkutaipaleeseenkin”.¹¹⁹

Kun lukuvuonna 1960–61 tarkkailuopetusta annettiin luokille III-IV, IV-V, VI ja VII, on huomattava, että seuraavana lukuvuonna 1961–62 luokat VI ja jo olemassa oleva kansalaiskoulun tarkkailuluokka VII tulisivat olemaan omia, erillisiä luokkia.

”...opettajien käsityksen mukaan olisi uskallettua siirtää oppilaita, ainakaan kaikkia, vielä normaaliluokalle. Kun kuitenkin uusia oppilaita on ehdotettu runsaasti em. luokille, lienee karsintaa suuntaan ja toiseen suoritettava. Oppilaista tulee olemaan ensi lukuvuonna VII ja VIII tarkkailuluokilla ylitarjontaa”.

Kirjelmässä johtajat viittasivat käytettyyn menetelmään siirtää ”lievimmin” sopeutumattomia normaaliluokille vakavampien tapausten tieltä, mutta eivät pitäneet ”ainakaan kaikkien” siirtämistä realistisena vaihtoehtona uudelle tarkkailuluokalle.¹²⁰

¹¹⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 31.1.1961.

¹¹⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 31.1.1961.

¹²⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 31.1.1961. Normaaliluokille siirroista ks. kappale 5.2 Sinne ja takaisin, eli normaaliluokille siirrot.

Kyseinen kirjelmä kertoo sekä kiihtyvistä tarkkailuluokille siirtämisen tahdista että asenteesta tarkkailuluokkien oppilaista normaaliluokkien ”uhkana”. Toisaalta kirjelmässä on viitteitä myös resurssien vähyydestä ja taloudellisista rajoitteista, sillä kirjelmässä puhutaan ”karsinnasta”. Tällä tarkoitetaan karsintaa niistä, joita oli ehdotettu tarkkailuluokalle, mutta jotka olivat niin ”lieviä” tapauksia että heidät jätettiin ”normaaliluokille”. Tämä entisestään korostaa tarkkailuluokkien kuvaa vakavimmin pahantapaisten oppilaiden koulumuotona, eikä ihme että tarkkailuluokkiin suhtauduttiin vieroksuen pitäen niitä pahamaineisina.¹²¹ Kansakoulun johtokunta päätti kirjelmän myötä esittää kaupunginhallitukselle, että tämä hakisi kouluhallitukselta lupaa toisen kansalaiskoulutasoisen tarkkailuluokan perustamista.¹²² Toinen luokka perustettiin seuraavaksi lukuvuodeksi 1961–62.

Syyslukukauden alkaessa vuonna 1961 tarkkailuluokkia oli yhteensä viisi: kolme kansakoulussa ja kaksi kansalaiskoulussa. Kansakoulun tarkkailuluokat toimivat Puistolassa ja kansalaiskouluasteiset luokat Keski-Lahden koulussa.

Puistolalan alue oli 1960-luvun alussa rauhaton ympäristö, ja tähän johtokunta kiinnitti huomionsa kevätlukukauden 1961 lopussa. Sen tietoon oli tullut rauhattomuuksia, joita alueella liikkuneet ihmiset aiheuttivat, ja johtokunta päätti ilmoittaa asiasta poliisilaitokselle.¹²³ Koulun oppilaat eivät ainakaan vähentäneet alueen rauhattomuuden tuntua, olihan heidät sijoitettu pieneen rakennukseen ahtaasti erikseen ylempänä rinteellä opiskeleista ”normaalioppilasta” ja oma tila mahdollisti myös sopeutumattomuuden kärjistyksiä: johtokunnan tietoon tuli keväällä 1961 koululaisten tinnerinhaistelu, jota pöytäkirjan mukaan harjoitettiin huumausainetarkoituksessa ”ainakin jossain määrin”.¹²⁴ Tinneriä haisteltiin etenkin kansalaiskoululaisten taholla, mutta myös Puistolalan vanhimmat oppilaat kokeilivat ja käyttivät tinneriä joissain määrin. Tinnerinhaistelu ei ollut ainoastaan tarkkailuluokkien ongelma, vaan sitä nuuskittiin myös yleisen kansakoulun oppilaiden keskuudessa.

Lukuvuoden 1961–62 aikana pahantapaisuus lisääntyi suurten ikäluokkien lähestyessä aikuisikää, ja etenkin kansalaiskoulussa pahantapaisuutta ilmeni enenevässä määrin.¹²⁵ Vapaa-ajallaan nuorisot jäi kiinni erilaisista rikoksista, mutta koulut eivät saaneet tietoa rikollisista oppilaista virallisia teitä.

¹²¹ Täysin tuulesta temmattuja väitteet tarkkailuluokkien pahamaineisuudesta eivät ole olleet. Tarkkailuluokkien oppilaat olivat usein syyllistyneet paitsi koulupinnaukseen, myös rikollisuuteen. Esimerkiksi vuonna 1961 tarkkailuluokan kaksi 12-vuotiasta oppilasta ilmoitettiin sosiaalilautakunnan lastensuojeluosastolle, sillä molemmat ovat ”käyneet epäsäännöllisesti koulussa ja käyttäytyneet eri tavoin sopimattomasti” ja toinen on jopa ”osallistunut mm. lukuisiin varkauksiin”. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.4.1961.

¹²² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 31.1.1961.

¹²³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.5.1961.

¹²⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.5.1961.

¹²⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1961-8.6.1962.

Opettajien tiedot oppilaidensa rikoksista perustuivat paikallislehden uutisiin ja enemmän tai vähemmän paikkansapitäviin juoruihin. Tähän kansakoulun johtokunta kiinnitti huomionsa tammikuun 1962 kokouksessaan ja pyysi poliisilaitosta ilmoittamaan kouluille kuuluisteluun joutuneet oppilaat.¹²⁶ Poliisilaitos ei kuitenkaan ”nähty voivansa ilmoituksia tehdä”, mutta kertoi ilmoittavansa tapaukset sosiaaliviranomaisille, jotka poliisilaitoksen mukaan voisivat ”kenties ilmoittaa kyseiset oppilaat edelleen kouluille”.¹²⁷ Syitä sille, miksei poliisiviranomainen suostunut tietojen luovuttamiseen voi olla useita. Kenties esimerkiksi salassapitovelvollisuus, byrokratia ja resurssien puute tai kaikki nämä yhdessä osoittautuivat tiedonkulun esteeksi poliisiin ja koulujen välillä ja niinpä opettajat joutuivat edelleen elämään kuulopuheiden varassa. Toisaalta opettajien auktoriteettiasema oppilaita ja näiden perheitä kohtaan oli niin vankka, että suuri osa oppilaiden rikoksista tuli opettajien tietoon muitakin kuin virallisia reittejä.

Lukuvuoden kuluessa oli huomattu, että jotkut oppilaat olivat olleet niin ”vaikeita tapauksia”, että siirtoja tarkkailuluokalle on tehty jo ennen kasvatusneuvolan tutkimuksia. Yleensä toive tästä tuli opettajan kautta, mutta myös koulun johtaja saattoi asiaa esittää.¹²⁸ Kasvatusneuvolaan oli paljon oppilaita jonossa tutkimuksiin, ja siirtoja tarkkailuluokille tehtiin kiireellisissä tapauksissa jo ennen kuin kasvatusneuvola oli tutkimuksensa suorittanut. Kasvatusneuvolaan perustettiin tarpeen ilmetessä uusi psykologin virka vuoden 1963 alusta lukien.¹²⁹

Lukuvuoden 1962–63 alettua lähestyivät Keski-Lahden kansalaiskoulun johtaja sekä tarkkailuluokan opettaja kansakoulun johtokuntaa. He ehdottivat johtokunnalle kuudennen tarkkailuluokan perustamisen ehdottamista kaupunginhallitukselle seuraavasti:

Tarkkailuluokalla saa säädösten mukaan olla enintään 10 oppilasta. Luokkien oppilasmäärät ovat aiheuttaneet sen, että on jouduttu muodostamaan yhdistettyjä luokkia, siis kahden eri luokka-asteen oppilaita samalle luokalle. Ne ovat yleensäkin hankalia, kun tarkkailuluokkien oppimäärät ovat samat kuin normaaliluokkienkin, mutta erittäin hankala yhdistelmä muodostuu yhdistetystä VI ja VII luokasta, koska näillä luokilla opetetaan hyvin erilaisia asioita. Tarkkailuluokilla pitäisi olla myös jonkin verran tilaa, että lukuvuodenkin aikana voitaisiin näille luokille siirtää sellaisia oppilaita, jotka eivät sopeudu normaaliluokkaan.¹³⁰

¹²⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.1.1962.

¹²⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.2.1962.

¹²⁸ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 17.4.1962.

¹²⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.6.1962.

¹³⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.9.1962.

Esityshetkellä tarkkailuluokilla opiskeli yhteensä 48 oppilasta, jotka jakautuivat luokka-asteittain seuraavasti:

III: 7 oppilasta

IV: 6 oppilasta

V: 7 oppilasta

VI: 14 oppilasta

VII: 6 oppilasta ja

VIII: 8 oppilasta.¹³¹

Esityksen laatijat ilmaisivat huolensa 6. ja 7. luokkien yhdistämisestä ja perustelivat sitä opetettavien aineiden eroavaisuuksilla. Onkin varsin erikoista, että kansa- ja kansalaiskoulutasoiset luokka-asteet oli yhdistetty, joskin se lienee ollut ainoa vaihtoehto. Myös johtokunta yhtyi esityksen näkemyksiin ja ehdotti kaupunginhallitukselle kuudennen tarkkailuluokan perustamista Lahden kansakouluihin.¹³² Kaupunginhallitus hyväksyi ehdotuksen, ja kuudes tarkkailuluokka perustettiin.¹³³

Vuonna 1954 aloitettu oppilaiden jälkihuolto oli ollut ”jonkin vuoden käynnissä, mutta lakkasi sitten”. Jälkihuolto toteutettiin käytännössä siten, että opettajat auttoivat kahtena tuntina viikossa erityisluokilta päässeitä oppilaita erilaisissa elämäntilanteissa esimerkiksi työllistymisen kanssa. Vuonna 1962 jälkihuolto päätettiin aloittaa uudelleen samanmuotoisena, mutta yhtenä viikkotuntina viikossa. Johtokunta valitsi kaksi opettajaa, miesopettajan ja naisopettajan, niin sanotuiksi ”kuraattoriopettajiksi”, jotka molemmat toimivat jo erityisluokkien opettajina.¹³⁴

Kevätlukukausi 1963 alkoi sillä, että erityisopettajat kunnostautuivat kehittämään erityisopetusta ja ehdottivat johtokunnalle opetuksen keskittämistä yhteen paikkaan. He perustelivat esitystään muun muassa johtajan asemalla: heidän mukaansa koulun johtaja ”voisi olla erityispedagoginen neuvonantaja” ja tällöin hän voisi ”korvata puuttuvaa koulupsykologia”. Lahdessa ei ollut erityisopetuksen käytettävissä omaa koulupsykologia, vaan kaikki tapahtui kasvatusneuvolan kautta. Erityisopettajat olivat esityksessään huolissaan myös oppilaiden ”leimaantumisesta” ja jatkoivat, etteivät erityisoppilaat ”sulaudu muuhun joukkoon esim. koulujen välitunneilla”.¹³⁵ Tällä he toisaalta korostivat oppilaiden ”epänormaaleina” pitämistä: heidän mielestään oppilaat saivat negatiivisen

¹³¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.9.1962.

¹³² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.9.1962.

¹³³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.11.1962.

¹³⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.10.1962.

¹³⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.2.1963.

leiman integroitua yhteisiin tiloihin yleisen kansakoulun oppilaiden kanssa, mutta eivät ota esityksessään huomioon leiman säilymistä, tai jopa vahvistumista erillisessä koulussa.

Puistolassa ja muissa erityisopetuksen toimipisteissä erityisoppilaat opiskelivat ja viettivät välituntinsa osittain samoissa paikoissa kuin yleisen kansakoulun oppilaat.¹³⁶ Esityksessään erityisopettajat muistuttivat keskittämisen mahdollistavan myös vuoroluvun poistamisen erityisoppilaiden kohdalla. Vuorolukua pidettiin muutenkin erittäin huonona järjestelynä etenkin erityisoppilaiden kohdalla, sillä ”oppilaat iltavuorossa joutuvat aamupäivän olemaan ilman holhousta ja usein vetelehtivät kaupungilla tehden näpistyksiä”.¹³⁷

Kansakoulujen johtokunta ei esitykseen suostunut, mutta ei myöskään perustellut päätöstään millään tavalla. Päätös on siinä mielessä erikoinen, että aiemmin kaupungissa oli jo yritetty jollain tavalla keskittää erityisopetusta esimerkiksi keskittämällä suuri osa siitä Puistolaan, jossa oli sekä apukoulumuoto että tarkkailuluokkia. Ilmeisesti syynä oli kuitenkin raha: erityisopetuksen keskittäminen olisi vaatinut lisärakennuksen rakentamista Puistolan koulun yhteyteen siitäkin huolimatta, vaikka Lotilasta olisi otettu käyttöön luokkahuoneita erityisopetukseen. Lotilan luokkahuoneiden käyttöönotto olisi puolestaan vaatinut ”normaaliluokkien” siirron muihin tiloihin, ja tämä olisi jälleen vaatinut uusia järjestelyjä. Se, että ehdotuksen taustalla olivat erityisopettajat, aiheuttaisi 2010-luvun inkluusio-keskustelussa ihmetystä. Inklusion ajatuksena on muodostaa mahdollisimman heterogeenisiä luokkia, joissa kaikenlaiset oppijat ovat samassa luokassa ja samassa koulurakennuksessa. Sen sijaan 1960-luvulla erityispedagogiikan asiantuntijat itse puolsivat ajatusta erityisoppilaiden erotteluun omaksi ryhmäkseen omaan koulurakennukseensa erilleen muista.

Seuraavaksi lukuvuodeksi 1963–64 Lahden kansakouluihin tarvittiin jälleen tarkkailuopettajia ja virat laitettiin hakuun keväällä 1963. Johtokunta sai tehtävään vain kaksi hakemusta. Toisen hakijoista se sijoitti apukouluun, sillä siellä tilanne oli vielä huonompi: kahteen vapaana olevaan virkaan haki vain yksi hakija, joka haki sekä tarkkailuluokan että apukoulun opettajaksi. Toinen hakemuksen jättäneistä opettajista oli hakenut vain tarkkailuluokan opettajan tehtävään ja hänkin sillä ehdolla, että hänen vaimonsa valittaisiin toiseen avoinna olevaan opettajanvirkaan. Koska näin ei tapahtunut, myöskään kyseistä miesopettajaa ei valittu tarkkailuluokan opettajaksi. Edes palkkaus ei houkuttanut hakijoita: tarkkailuluokan opettajalle olisi maksettu 15% lisää, joskin opettaja olisi

¹³⁶ Puistolassa tähän tuli muutos lokakuussa 1963, kun Lotilan koulun johtaja valitti Puistolan koulun henkilökunnalle erityisoppilaiden aiheuttamasta haitasta välitunneilla ja erityisoppilaat siirrettiin omalle, pienelle alueelleen välitunneiksi. LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset, 1.10.1963.

¹³⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.2.1963.

”joutunut opettamaan poikaluokalla”.¹³⁸ Molemmat virat jäivät siis täyttämättä, ja johtokunta joutui järjestelemään opettajia ja sijaisia erityisluokkien ja yleisen kansakoulun välillä.¹³⁹

Oppilasmäärät olivat kasvaneet edellisvuoteen verrattuna lähes kolmella sadalla oppilaalla. Kun lukuvuonna 1962–63 oppilaita oli ilmoittautunut kouluun 7815, alkaneena lukuvuonna 1963–64 oppilaita ilmoittautui jo 8084.¹⁴⁰ Näistä erityisoppilaita oli 209, ja erityisluokkia muodostui yhteensä 18. Tarkkailuluokkia oli lukuvuoden aluksi 6, ja jokaisen luokan sisäänottomäärä säilyi kansakouluasetuksen mukaisesti kymmenessä oppilaassa. Tarkkoja lukuja lähdemateriaalista ei löydy, mutta tarkkailuoppilaita saattoi virallisten asetusten mukaan ilmoittautua lukuvuodeksi korkeintaan 60. Tämä tarkoittaa sitä, että tarkkailuluokkalaisia oli lukuvuoden aluksi enintään 0,74% oppivelvollisista. Edellisvuosien tapaan tarkkailuluokkien oppilasmäärät vaihtelivat lukuvuoden aikana sen mukaan, miten siirtoja suoritettiin.

Lukuvuoden 1963–64 kevätlukukausi osoittautui monin tavoin uusien tuulien aluksi, kun esimerkiksi ensimmäistä tyttöjen tarkkailuluokkaa ryhdyttiin puuhaamaan. Vuodesta 1964 alkaen sopeutumattomuuteen puuttuminen lisääntyi merkittävästi ja tarkkailuluokkia perustettiin peruskoulun sisäänajoon asti kiihtyvässä määrin.

3.3 Kohti peruskoulua: 1960-luvun lopun tarkkailuluokat

Koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomien oppilaiden huomiointi lisääntyi 1960-luvun puoliväliä lähestyttäessä. Johtokunta oli vuodesta 1950 alkaen perustanut kuusi tarkkailuluokkaa ja oppilaiden siirrot luokille kiihtyivät entisestään.¹⁴¹ Jo vuoden 1964 alussa johtokunta kiinnitti huomionsa siihen, että kouluissa oli ”jokin määrä sellaisia oppilaita, jotka eivät tahdo sopeutua kouluun ja jotka joutuvat myös sosiaali- ja poliisiviranomaisten kanssa tekemisiin”. Lahdessa päätettiinkin selvittää eri viranomaistahojen välisen yhteistyön mahdollisuus sen suhteen, kuinka tietoja voitaisiin eri tahojen kesken jakaa.¹⁴²

Jo seuraavaan kokoukseen mennessä oli pidetty neuvottelutilaisuus, johon oli osallistunut johtokunnan lisäksi muun muassa poliisiviranomainen, raastuvanoikeus, kasvatusneuvola ja sosiaalilautakunnan edustaja. Neuvottelussa oli päätetty ehdottaa pahantapaisille lapsille

¹³⁸ Väliaikaisten, epäpätevien opettajien palkka oli neljässä vuodessa noussut viidellä prosenttiyksiköllä epäilemättä houkuttimeksi, sillä työ ei hakijamääristä päätellen houkutelut juuri ketään. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.5.1963.

¹³⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.8.1963; 3.9.1963.

¹⁴⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.9.1963.

¹⁴¹ Tarkkailuluokkien määrän kehityksestä ks. Liite 1.

¹⁴² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 7.1.1964.

tarkoitettujen kahden kodin perustamista. Näiden kotien asukkaat olisivat olleet ”pahantapaisuuteen ja suoranaiseen rikollisuuteen syyllistyneitä” lapsia ja nuoria, lähinnä kansalaiskouluasteella opiskelevia oppilaita. Neuvottelussa oli noussut esille sukupuolien välinen ”tasa-arvoistuminen” sopeutumattomien oppilaiden suhteen: koteja ehdotettiin perustettavaksi sekä tytöille että pojille. Nyt alkoi siis olla tiedossa runsaasti myös pahantapaisia tyttöjä, joiden sopeutumattomuuteen haluttiin puuttua.¹⁴³

Ennen ensimmäisen tyttöjen tarkkailuluokan perustamista johtokunta sai kuitenkin jälleen käsiteltäväkseen erityisopettajien esityksen erityisopetuksen keskittämisestä. Kokouksessaan 1964 johtokunta käsitteli kirjelmän, jonka erityisopettajat olivat lähettäneet erityisopetuksen kehittämiseksi. Kirjelmässä mainittiin esimerkiksi tarkkailuluokista seuraavaa:

Oman välituntialueen saaminen kullekin koulumuodolle on yleensäkin tähdellinen, mutta tarkkailuluokkia varten se on ensiarvoisen tärkeä, koska tällaisen linjan oppilaat muodostavat koulun yhteisellä pihalla vaikean ratkaisemattoman ongelman. Ajatus omasta pienestä tarkkailukoulusta onkin tämän vuoksi ja monista muistakin syistä parhain ratkaisu.

Kun aiemmin tarkkailuluokat olivat olleet osana muuta erityisopetusta, nyt tarkkailuopetus haluttiin muuttaa omaksi, erilliseksi kouluksi. Tarkkailukoulu-nimitystä ei oltu aiemmin käytetty, eikä luokkia oltu aina eroteltu muusta erityisopetuksesta esimerkiksi tilastoihin. Lahdessa tarkkailuoppilaat koettiin häiritseväksi tekijäksi ”normaaliluokkien” oppilaiden rinnalla ja saman koulupihan yhteydessä sekä muutaman ”normaaliluokan” kanssa samoissa tiloissa opiskelevina.¹⁴⁴

Kirjelmässä erityisopettajat ehdottivat oman koulurakennuksen tai siiven rakentamista erityisoppilaiden koulumuodoille, ja etenkin käytöshäiriöt nousivat perusteluissa esille: ”normaaliluokkien oppilaat häiriytyvät erityisluokkien oppilaiden epänormaalista käyttäytymisestä”. Kirjelmässä mainittiin myös, että ”normaaliluokkien oppilaiden vanhemmilta tulee toistuvasti valituksia erityisoppilaiden heidän lapsilleen aiheuttamista vaikeuksista”. Kirjelmä sisälsi myös huolen erityisoppilaiden ripottelusta ympäri kaupunkia, jonka johdosta erityisoppilaat saattoivat joutua vaihtamaan koulua yli neljä kertaa oppivelvollisuutensa aikana. Erityisopetuksen tehtäväksi nähtiin oppilaiden ”auttaminen”, ei ”eristäminen”. ”Eristämisenä” pidettiin siis erityisluokkien

¹⁴³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.2.1964.

¹⁴⁴ Esimerkiksi veistoluokkaa käyttivät kaikki luokat. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.4.1964.

sijoittamista yleisten kansakoulujen pariin, mutta eristämisenä ei pidetty oman koulurakennuksen, pihapiirin ja erillisten välituntien pitämistä. Johtokunta sen sijaan näki erityisopetuksen sijoittelun eri kouluihin parempana vaihtoehtona kuin erityisopetuksen keskittämisen ja hylkäsi jälleen esityksen.¹⁴⁵

Käsittelyn ajankohtana erityisopetusta oli Puistolassa, tilapäisesti tilanpuutteen vuoksi Vuorikadulla ja Myllypohjassa, sekä Lahdenkadulla ja Ainopuistossa. Näistä tarkkailuluokkia oli Puistolassa, yksi Vuorikadulla, sekä kansalaiskoulutasolla Lahdenkadulla.

Toukokuussa 1964 Johtokunta sai käsiteltäväkseen ensimmäisen kerran tyttöjen tarkkailuluokan perustamisen. Esitys perustamiseksi tuli Keski-Lahden kansalaiskoulun opettajilta ja siinä mainittiin seuraavaa:

Sosiaalilautakunta on käsitellessään johtokunnan esitystä kansakoulun epäsosiaalisten oppilaiden käsittelystä pitänyt lähimpänä tavoitteena tyttöjen ojentamistoimenpiteiden kannalta erityisen tyttöjen tarkkailuluokan perustamista kansakouluihin.

Johtokunta ei kuitenkaan nähnyt tarpeellisenä perustaa tytöille tarkoitettua tarkkailuluokkaa, mutta kiirehti ”tarkkailukotien saamista epäsosiaalisia kansalaiskoulujen oppilaita varten” ja jatkoi, että ”poikien osalta asia ei tule autetuksi nykyistä tarkkailukotia laajentamalla”.¹⁴⁶

Tämä ei kuitenkaan opettajille sopinut, vaan pian lukuvuoden 1964–65 aluksi Keski-Lahden kansalaiskoulujen opettajat esittivät jälleen tyttöjen tarkkailuluokan perustamista.¹⁴⁷ Johtokunta hylkäsi esityksen jälleen. Lukuvuosi alkoi, eikä tyttöjen tarkkailuluokkaa perustettu. Muiden kuin tarkkailuluokkien määrä oli lukuvuoden alkuun mennessä kasvanut, ja syksyllä 1964 erityisluokkia oli jo yhteensä 21. Näistä tarkkailuluokkia oli edelleen kuusi. Yhteensä oppivelvollisia oli syyslukukauden aluksi 8383, eli oppilasmäärät olivat jälleen kasvussa.¹⁴⁸

Sopeutumattomuus lisääntyi oppilasmäärien kasvun ja murrosikäisten määrän lisääntyessä. Tähän pyrittiin puuttumaan perustamalla Lahden kaupunkiin koulupsykologin virka syyslukukaudesta alkaen, mutta virkaan ei tullut yhtään hakemusta. Kansakoulun johtokunnan mukaan tämä johtui siitä,

¹⁴⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.4.1964.

¹⁴⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.5.1964

¹⁴⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 28.8.1964.

¹⁴⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1964.

että virka oli palkan pienuuden vuoksi asetettu hakusaartoon.¹⁴⁹ Sopeutumattomuuteen haluttiin siis puuttua ja oppilaita auttaa, mutta mahdollisimman pienellä budjetilla.

Lokakuun kokouksessaan johtokunta päätti vihdoin pyytää kaupunginhallitusta anomaan lupaa kouluhallitukselta tyttöjen tarkkailuluokan perustamiseksi.¹⁵⁰ Lupaa anottiinkin, ja ensimmäinen Lahteen perustettu tytöille tarkoitettu tarkkailuluokka sai kouluhallituksen luvan joulukuussa 1964.¹⁵¹ Tarkkailuluokka oli kansalaiskouluasteinen ja noudatti samoja ohjeistuksia kuin poikienkin tarkkailuluokka.

Aiemmin johtokunta oli hylännyt esitykset, koska sen mielestä pahantapaisia tyttöjä varten olisi tullut tarkkailuluokkien sijaan perustaa tarkkailukoti.¹⁵² Tarkkailuluokan luvan anomisen ja saamisen välissä johtokunta sai hyviä uutisia tarkkailukotien perustamisen suhteen: kaupunginhallitus oli päättänyt velvoittaa sosiaalilautakunnan ”kiireesti valmistelemaan ehdotuksen kahden uuden tarkkailukodin perustamiseksi kansakoulujen epäsosiaalisia oppilaita varten”.¹⁵³ Näistä toinen tulisi tyttöjä ja toinen poikia varten.

Kansakoulujen johtokunnan ja erityisopettajien välillä oli ollut jo pidemmän aikaa erimielisyyksiä tilanahtauden ja erityisoppilaiden sijoitusten, sekä opetustilojen epäkohtien suhteen. Kun Lotilan koulua uudistettiin 1960-luvun puolivälissä, oli Puistolän erityisopetuksen tiloille luvattu helpotusta tilanahtauteen. Lotilassa toimi syksyllä 1964 erityisopetusta kolmessa tilassa, mutta tämäkään ei auttanut tilojen epäsopevuuteen erityisopetuksen suhteen. Erityisopettajat lähestyivät sekä kansakoulujen johtokuntaa että kaupunginhallitusta epäkohdista, mutta tulivat johtokunnan kokouksen pöytäkirjan mukaan myös ”julkisuuteen” asiassa ja näin myös kaupunkilaiset saivat kuulla erityisopetuksen huonosta tilasta opetustilojen ja työskentelyolosuhteiden suhteen. Johtokunnan mukaan erityisopettajat olivat antaneet julkisuuteen ”väärää tietoa” eikä pitänyt ”asian esittämisen sävyä oikeana”.¹⁵⁴

Erityisopettajat jättivät joulukuussa kaupunginhallitukselle kirjelmän erityisopetuksen tilojen suunnittelua koskien. Kirjelmässä mainittiin tilanahtaus ja erityisopetuksen vaatimien tilojen puute sekä toivottiin selvitystä sen suhteen ”mitä uutta on Puistolän erityiskoulun hallussa olevien ja sen käyttöön mahdollisesti tulevien huoneiden lisäksi heti rakennettava jotta voidaan vaikea oppilasaines lukuunottaen täyttää edes alkeelliset tilavaatimukset”. Samassa kirjelmässä erityisopettajat olivat

¹⁴⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1964.

¹⁵⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.10.1964.

¹⁵¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.12.1964.

¹⁵² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.10.1964.

¹⁵³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 20.10.1964.

¹⁵⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 17.11.1964.

lähettäneet korjaussuunnitelmansa kaupunginhallitukselle ja kaupunginhallitus pyysi kansakoulun johtokunnalta lausuntoa asiasta. Johtokunta oli saanut saman kirjeen erityisopettajilta jo aiemmin, mutta ei ollut ryhtynyt toimenpiteisiin Puistolankoulun epäkohtien korjaamiseksi. Nyt johtokunnan oli pakko siirtää asia erillisen jaoston hoidettavaksi, kun pyyntö asiasta tuli byrokraattisen hierarkian ylemmältä tasolta.¹⁵⁵

Kiista jatkui myös vuoden 1965 puolella, kun erityisopettajat kirjoittivat kirjelmässään erityisopetuksen kehittämiseksi seuraavaa:

On huomattavissa täysin vastakkaisia käsityksiä erityisopetuksen sisäisten ja ulkoisten työskentelyolosuhteiden tarpeellisuudesta teoreettisia hahmotuksia laativien ja toisaalta arkisessa työssä kouliintuneiden käytännön henkilöiden välillä.

Tässä tapauksessa johtokuntaan viitattiin ”teoreettisia hahmotuksia” laativina henkilöinä ja erityisopettajia ”kouliintuneiksi käytännön henkilöiksi”. Erityisopettajat halusivatkin myös erityisopetuksen osaksi yhtenäiskoulukokeilua ja arvostelivat johtokunnan päätöstä antaa ”normaaliopetuksen hylkäämät tilat” erityisopetuksen käyttöön. Johtokunta puolestaan ei nähnyt tarvetta toimenpiteisiin yhtenäiskoulukokeiluun myös erityisopetuksen piirissä. Toisaalta johtokunta ei myöskään nähnyt tarvetta erityisopetuksen keskittämiseksi, sillä sen mielestä ”erityisopetus on yksi osa koko kansakoulua eikä se muodosta omaa erillistä kouluaan”. Johtokunta kuitenkin tunnusti erityisopetuksen vaatimien tilojen puutteen, mutta näki ratkaisuna Lotilan koulun vanhojen tilojen käyttöönoton erityisopetuksen tarpeisiin.¹⁵⁶ Ratkaisun perusteella johtokunnan mielestä ”normaaliluokille” kelpaamattomat tilat olisivat sopineet hyvin erityisluokille ja tämä tukee väitettä siitä, että Lahden kansakoulujen johtokunta piti erityisluokkia vähempiarvoisina kuin yleisen kansakoulun luokkia.

Samaan aikaan johtokunta suoritti ensimmäiset oppilassiirrot aiemmin perustetulle tyttöjen tarkkailuluokalle. Tarkastaja sai helmikuussa 1965 hyväksyttäväkseen 10 ehdotusta, ja hyväksyi ne kaikki.¹⁵⁷ Tästä alkaen myös tyttöjen siirrot tarkkailuluokille lisääntyivät, mutta edelleen poikien määrät siirroissa olivat suurempia kuin tyttöjen. Tämä saattoi johtua paitsi suuremmasta kynnyksestä ehdottaa tyttöjä siirrettäväksi myös siitä syystä, että tarkkailuluokkia oli yksinkertaisesti enemmän

¹⁵⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 15.12.1964.

¹⁵⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.3.1965.

¹⁵⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 16.2.1965; 2.3.1965.

pojille kuin tytöille. Nyt tarkkailuluokkia oli Lahden kansakouluissa seitsemän: neljä kansakoulutasoista ja kolme kansalaiskouluasteista, joista kaksi oli pojille ja yksi tytöille suunnattu.

Uuden lukuvuoden 1965–66 aluksi erityisluokkia oli 22, joissa opiskeli 228 oppilasta, kun yhteensä kansakoulussa oli 8313 oppivelvollista.¹⁵⁸ Pajuniemessä sijainnut poikien tarkkailukoti oli perustettu pahantapaisia poikia varten 1.11.1962 ja oli toiminnassa myös syksyllä 1965, mutta marraskuun 1965 kokouksessaan johtokunta keskusteli sen tarpeellisuudesta lähinnä korkeiden kustannusten vuoksi.¹⁵⁹ Jaoston selvitettyä tarkkailukodin tarpeellisuutta asiaa käsiteltiin seuraavan kerran johtokunnan kokouksessa 8.12.1965. Kokouksessa päätettiin puoltaa Pajuniemen tarkkailukodin toiminnan jatkamista sillä perusteella, että ”kodin ennaltaehkäisevä vaikutus on nimenomaan kansakoulun piirissä tunnettu niin merkitykselliseksi ja siten saavutetut kasvatukselliset arvot niin suuriksi”, ettei kotia haluttu lopettaa.¹⁶⁰

Pajuniemen tarkkailukotiin sijoitettiin sellaisia lapsia, jotka olivat koulunkäynnin laiminlyönnin lisäksi syyllistyneet esimerkiksi ”mopovarkauksiin” tai ”tinnerijuopotteluun”. Koulukodit puolestaan olivat niin täynnä, ettei niihin voitu kiireellisesti sijoittaa lapsia toisin kuin Pajuniemeen.¹⁶¹ Pajuniemen asukkaat kävivät normaalisti koulua kodin ulkopuolella, eli koulukoti-nimitystä siitä ei käytetty. Vaikka koti oli perustettu jo vuonna 1962, vuoteen 1965 mennessä siellä oli hoidettu vain 23 poikaa. Toiminta oli siis hyvin pienimuotoista ja kallista, mutta sen tarpeellisuus koettiin ehdottomaksi osaksi kaupungin sosiaalihuollon toimintaa. Poikia oli toimitettu tarkkailukotiin kuluneiden vuosien aikana koulun toimesta 16, eli suurin osa. Muita tahoja olivat poliisi, koti, lastensuojelu ja kasvatuseuvola. Pajuniemestä kotiin palautettiin 10 poikaa vuosina 1962–1965, mutta poikia siirrettiin myös nuorisovankilaan, koulukoteihin ja lastenkoteihin.¹⁶²

Lukuvuoden 1966–67 marraskuussa johtokunta päätti antaa erillisen jaoston tehtäväksi uuden tarkkailuluokan tarpeellisuuden selvittämisen.¹⁶³ Jaosto pyysi kasvatuseuvolalta ja koulupsykologilta lausunnon, joka kannatti uuden tarkkailuluokan perustamista:

Kasvatuseuvolaan on tämän syksyn aikana ilmoitettu tutkittavaksi käytöshäiriöitten ja sopeutumisvaikeuksien vuoksi useampia kansakoulun V ja VI luokkien oppilaita, joiden koulunkäynti on häiriytynyt heidän vaikeuksiensa vuoksi, mm. useilla on ollut

¹⁵⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.9.1965.

¹⁵⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.11.1965.

¹⁶⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.12.1965.

¹⁶¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.12.1965.

¹⁶² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.12.1965; 1.2.1966.

¹⁶³ Lukuvuoden aluksi toiminnassa oli kahdeksan tarkkailuluokkaa. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1.11.1966. Ks. myös Liite 1.

jatkuvaa poissa oloa koulusta ja tinnerin käyttöä. Oppilaiden koulunkäynnin säännöllisen jatkamisen vuoksi olisi välttämätöntä, että opettajalla oli jatkuva, läheinen ja kiinteä kosketus oppilaisiin. Tällainen kyllin tehokas kosketus ja valvonta voidaan järjestää vain kansakoulun erityisluokilla. Tilanne on ollut jo kauan sellainen, ettei V ja VI luokan oppilaita ole voitu kuin poikkeustapauksissa sijoittaa tarkkailuluokille puuttuvien oppilaspaikkojen vuoksi. Kuitenkin näillä luokilla ilmenee käytöshäiriöitä oppilaissa melko runsaasti jo pelkästään alkavan murrosiän vuoksi. Kasvatusneuvolan tiedossa on tällä hetkellä 6–7 oppilasta, jotka välttämättä olisi siirrettävä tarkkailuluokalle, ja kouluista saatujen ilmoitusten mukaan on odotettavissa, että oppilaita on enemmänkin.

Lausunnon käsittelyn myötä johtokunta ehdotti kaupunginhallitukselle yhdistetyn tarkkailuluokan perustamista kansakoulun viidennen ja kuudennen luokan oppilaille keväästä 1967 alkaen.¹⁶⁴ Keväästä 1967 alkaen tarkkailuluokkia oli jo yhteensä kahdeksan, joista kolme kansalaiskouluasteisia. Tytöille oli edelleen vain yksi tarkkailuluokka, jossa opiskeli lukuvuoden aikana vaihteleva määrä oppilaita – kuitenkin enintään 10. Tyttöjen sopeutumattomuuden karsimiseksi tarkkailuluokka oli kuitenkin liian suppea. Koska ainoa sijoituspaikka epäsosiaalisille, yhteiskuntaan ja koulukuriin sopeutumattomille tytöille oli valtion ja yksityisten tahojen ylläpitämät koulukodit sekä kaupungin ainoa tarkkailuluokka, ryhtyi johtokunta erikseen tarkoitusta varten perustetun jaoston työstämään selvittämään tytöille tarkoitettun tarkkailukodin tarvetta.¹⁶⁵

Seuraavassa kokouksessaan johtokunta päätti ehdottaa kaupunginhallitukselle tarkkailukodin perustamista erikseen tytöille ja pojille. Selvityksessään ”vastaanottokodin” tarpeellisuudesta jaosto oli tullut siihen tulokseen, että ”sisäoppilaitoksen muotoinen pienehkö (6–12 opp.) vastaanottokoti olisi ihanne maaseutu ympäristöä vastaaviin olosuhteisiin sijoitettuna”. Tällaisessa tarkkailukodissa voitaisiin turvata ”säännöllinen koulunkäynti”, ”hyvät elämäntavat” sekä ”nuoren elämänmyönteisyys”.¹⁶⁶

Tyttöjen tarkkailukotia ei kuitenkaan perustettu, vaan kaupunginhallitus lukuisista koulu- ja terveystyöviranomaisien puoltavista lausunnoista huolimatta hylkäsi esityksen. Seuraavan kerran johtokunta palasi asiaan helmikuussa 1969 ja päätti jälleen ehdottaa kaupunginhallitukselle tyttöjen tarkkailukodin perustamista. Nyt tilanne oli jo sellainen, että ”tarkkailukodin tarve kuluvana talvena on tullut entistä kipeämmäksi eikä ilmeisesti tule vastaisuudessaakaan vähenemään”. Vaikka näitä ”kehityksessään häiriytyneitä” oppilaita oli kasvatuspsykologin tiedossa useita, ei tarkkailukotia

¹⁶⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 15.11.1966.

¹⁶⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 6.6.1967.

¹⁶⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 22.6.1967.

saatu perustetuksi lukuvuoteen 1970–71 mennessä.¹⁶⁷ Syy tähän oli todennäköisesti toiminnan aiheuttama lovi budjettiin.

Lukuvuoden 1967–68 keväällä laitettiin alulle jälleen uusi tarkkailuluokka – tällä kertaa kansalaiskouluasteelle. Keväällä 1968 johtokunta sai käsiteltäväkseen uuden poikien tarkkailuluokan perustamisen koulupsykologin ja kasvatusneuvolan aloitteesta. Lausunnossaan koulupsykologi ilmoitti tutkineensa siirtoa varten seitsemän oppilasta, mutta näiden siirto ei tilanpuutteen vuoksi ollut mahdollista. Lausunnossa todettiin myös, että tarkkailuluokilla olisi oltava muutama tyhjä paikka kiireellisiä siirtoja varten.¹⁶⁸

Kasvatusneuvolan lausunto piti sisällään samoja huomioita kuin koulupsykologin: tilanpuute aiheutti suuria vaikeuksia tarkkailuluokkasiirtojen toteuttamisessa, vaikka tiedossa oli useita oppilaita, joiden koulunkäynnin turvaamiseksi siirto olisi ollut välttämätön. Lausunnossa kuvailtiin myös viranomaisen näkemystä tarkkailuluokkien oppilaista: ”Tarkkailuluokille sijoitettavat oppilaat ovat yleensä siinä määrin häiriintyneitä tunne-elämältään ja käyttäytymiseltään, että he eivät pysty selviytymään normaaliluokassa.” Lisäksi lausunnossa muistutettiin johtokuntaa tarkkailuoppilaiden ”murrosiän aiheuttamista häiriötiloista” ja ”sopeutumattomuudesta”.¹⁶⁹

Myös itse tarkkailuluokkien roolista Lahden kansakoululaitoksessa oli kouluviranomaisnäkemys: ”Kun lisäksi on huomattu, että oppilaan sijoittaminen tarkkailuluokalle auttaa häntä selviytymään koulunkäynnistään siten, ettei hän joudu koulukotiin, on tarkkailuluokan perustaminen paitsi hoidollisena toimenpiteenä myös taloudellisesti kannattavaa”.¹⁷⁰ Vaikka tarkkailuluokat olivat oppilasmääriltään pieniä, tavallisia kansakoulua taloudellisesti kannattamattomampia, oli koulukotisijoitus kalliimpi toimenpide sopeutumattomille oppilaille. Lausuntojen perusteella johtokunta päätti anoa kouluhallitukselta luvan uuden poikien kansalaiskoulutasoisen tarkkailuluokan perustamiseksi lukuvuodeksi 1968–69.¹⁷¹ Tämän myötä kansalaiskoulutasoisten tarkkailuluokkien määrä nousi yhteensä neljään, yhden kansalaiskoulutasoisen luokan ollessa tyttöluokka.

Lukuvuoden 1968–69 aluksi tarkkailuluokkia oli yhteensä yhdeksän: viisi kansakoulussa ja neljä kansalaiskoulussa. Luokista kahdeksan oli osoitettu pojille. Tyttöjen tarkkailuluokalla opiskeli oppilaita jokaiselta kolmelta kansalaiskouluasteelta.¹⁷² Oppilaita koko kansakoululaitoksessa oli yhteensä 8296, tarkkailuluokilla jo 63. Seuraavan lukuvuoden 1969–70 aluksi luokkia oli saman

¹⁶⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 4.2.1969.

¹⁶⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.3.1968.

¹⁶⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.3.1968.

¹⁷⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.3.1968.

¹⁷¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.4.1968; 23.7.1968.

¹⁷² Kansalaiskoulun luokka-asteet käsittivät luokat 7. ja 8.

verran kuin edellisenä lukuvuonna, eli yhdeksän. Oppilaita oli yksi vähemmän kuin lukuvuonna 1968–69, mutta määrä vaihteli edellisvuosien tapaan lukuvuoden kuluessa. Yhteensä oppivelvollisia oli lukuvuoden aluksi 8282.¹⁷³

Lukuvuodeksi 1969–70 perustettiin ensimmäinen tarkkailuluokkamuotoinen alle 3.-luokkalaisille tarkoitettu sekaluokka Harjukadulle, ja opetusta varten johtokunta avasi lukuvuoden mittaisen määräaikaisen tarkkailuluokan opettajan viran.¹⁷⁴ Harjukadun sekaluokkaa ei jostain syystä kuitenkaan otettu mukaan luokkien lukumäärien laskuihin. Syitä sille saattoi olla se, että tarkkailuluokkien virallisen määrän pysyessä yhdeksässä yhdisteltiin luokkia keskenään niin, ettei virallista anomisprotokollaa tarvinnut noudattaa tai se, ettei luokkaa virallisesti nimetty tarkkailuluokaksi, mutta oli sitä kuitenkin käytännössä. Ensimmäinen selitys on siinä mielessä uskottavampi, että jatkossa kun johtokunta sai oppilaasta siirtoehdotuksen tarkkailuluokalle, Harjukadun yksikkö oli yksi vaihtoehtoista: näin ei olisi ollut, mikäli luokka olisi ollut ”epävirallinen” tarkkailuluokka. Sen sijaan siirrot olisi tehty ”normaalina” toimenpiteinä ilman virallisia anomusprosesseja: epävirallisista tarkkailuluokista ei käytetty lainkaan nimitystä ”tarkkailuluokka”, vaan oppilas vain siirrettiin ”toiselle luokalle”. Näin ollen tarkkailuluokkia oli lukuvuonna 1969–70 yhteensä joko yhdeksän tai 10.

Lukuvuosi 1969–70 oli viimeinen, jonka aikana Lahdessa työskenteli kansakoulun johtokunnan lisäksi kansakouluntarkastaja, joka oli ollut tähän mennessä kaupungin ylin kouluviranomainen. Kansakouluntarkastajan virkoja ei perustettu uudestaan virassa olleiden tarkastajien jäädessä eläkkeelle, vaan tarkastajan tehtävät siirrettiin lääninhallituksille. Näin tapahtui myös Lahdessa, ja sen myötä johtokunta sai toukokuussa määräyksen siirtää oppilaita koskevat tarkkailuluokka-asiat Hämeen lääninhallituksen alistettaviksi.¹⁷⁵ Lääninhallitukselle tuli lähettää oppilaan siirrosta psykologin lausunto, opettajan lausunto, huoltajien mielipide ja johtokunnan päätös jokaisesta siirrettävästä oppilaasta erikseen.

Tämä johti siihen, että seuraavana lukuvuonna 1970–71 ja siitä eteenpäin oppilaiden siirtoasiat käsiteltiin johtokunnassa perehtymällä vain siihen, ehdottiko kasvatusneuvola siirtoa ja oliko erityisopetuksen luokilla tilaa.¹⁷⁶ Toisaalta heti vuoden 1970 vaihduttua Lahdessa aloitettiin toden teolla valmistautuminen peruskoulu-uudistukseen, ja se vei johtokunnan kokouksista leijonanosan. Erityisluokkasiirrot, joissa johtokunta oli vain välikätenä (olihan kasvatusneuvola tehnyt jo

¹⁷³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 26.8.1969.

¹⁷⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

¹⁷⁵ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.5.1970.

¹⁷⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 13.8.1970-18.5.1971.

tutkimukset ja ehdottanut omalla ammattitaidollaan oikeaa sijoituskohdetta erityisoppilaalle), jäivät vähemmälle huomiolle. Tarkastelujakson 1950–1970 aikana muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikki kasvatusehdotukset olivat menneet johtokunnassa läpi, joten siirtojen käsittelyä oli helppo nopeuttaa jättämällä asiaan perehtyminen välistä jatkossa, kun käsiteltävänä oli koko koululaitoksen tulevaisuus. Enää koulupsykologin ja kasvatusehdotusten lausuntoja ei juurikaan kirjattu johtokunnan pöytäkirjojen esityslistoihin ylös, vaan ne esitettiin kenties suullisesti kokouksissa, ennen kuin ne lähetettiin lääninhallitukselle.

Lahti siirtyi peruskouluun vähitellen luokka-aste kerrallaan ja lukuvuoteen 1975–76 mennessä kansakoululaitos oli lakkautettu ja kaupungin oppivelvollisuuskoulu muuttunut peruskouluksi. Peruskouluun jäi joitakin jäänteitä kansakouluaajoista, keskeisimpänä niistä oppivelvollisuusikä ja tasokurssit uuden järjestelmän sisällä.¹⁷⁷ Myös tarkkailuluokkajärjestelmä jatkoi toimintaansa peruskoulussa.

¹⁷⁷ Tasokurssijärjestelmän sisällä oppilaat jaettiin taitotasonsa mukaan erilaisille tasokursseille, jotka saattoivat vaikuttaa yksilön jatko-opintomahdollisuuksiin.

4. ”Ehdottomasti tarkkailuluokalle”, eli millaiset lapset saamaan tarkkailuopetusta

Oppilaiden siirroista tarkkailuluokille ja mahdollisesti takaisin yleiseen kansakouluun on tietoa vaihtelevasti. Ennen vuoden 1958 kansakouluasetuksen täytäntöönpanoa siirrot olivat vailla tarkempia ohjeistuksia, ja kansakoulujen johtokunnat ympäri Suomen joutuivat kehittämään omalle toimialueelleen omat käytännöt. Kasvatuslaitosten toiminnan aloittaminen alueella johti usein myös käytäntöjen asettumiseen uomiinsa, mutta edelleen oppilaiden siirtoasiakirjojen dokumentointi saattoi olla hyvin erilaista kaupungista riippuen. Myös johtokuntien pöytäkirjojen antamat tiedot eri kaupungeissa tarkkailuoppilaista ja heidän siirroistaan vaihtelevat runsaasti.¹⁷⁸

Lahdessa siirroista löytyy jonkin verran tietoa, aikakaudesta riippuen: lukuun ottamatta ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden tietoja vuosilta 1950–58 siirtojen syistä ja sopeutumattomuuden ilmenemisestä on vain yksittäisiä mainintoja, vuosilta 1958–62 lähes tai täysin kattavasti ja vuosilta 1963–1970 yhteensä 207. Lahden kasvatusneuvolan potilastietoja siirtojen osalta hävitettiin oppilaan täytettyä 30 vuotta,¹⁷⁹ mutta vuosien 1958–62 siirtoasiakirjat oli arkistoitu tarkastajalle saapuneiden kirjeiden kansioihin, joten ne ovat tämän tutkimuksen onneksi säilyneet. Toisaalta voi olla, että vasta kansakoululain tullessa voimaan 1958 siirtoasiakirjoja on ryhdytty säilyttämään, eli vuosien 1950–58 välillä tehdyistä siirroista on kenties alun perinkin ollut vain mainintoja johtokunnan pöytäkirjoissa. Ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden siirtoasiakirjat ovat puolestaan säilyneet siksi, että ne on arkistoitu säilytettävien apukouluasiakirjojen joukkoon. Sen sijaan vuoden 1962 jälkeen siirtoihin johtaneet syyt on hävitetty, ja ainoastaan päätös siirrosta on säilytetty. Syistä osa on kuitenkin tallentunut kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoihin.

Ennen kasvatusneuvolan perustamista vuonna 1955 siirrot tarkkailuluokille tehtiin ilman käsittelyä johtokunnan kokouksissa.¹⁸⁰ Sen sijaan siirrot tarkkailuluokilta takaisin normaaliluokille piti hyväksyttää ensin johtokunnalla ja tämän jälkeen johtokunnan tuli anoa lupaa siirrolle kansakoulun tarkastajalta. Johtokunnan pöytäkirjoihin näistä ei ole jäänyt muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta tietoa siitä, miksi oppilas nähtiin soveltuvaksi takaisin normaaliluokalle. Niiden tietojen perusteella, jotka ovat jääneet arkistoihin, voidaan syiksi nimetä esimerkiksi käytöshäiriöiden väheneminen tai loppuminen, koulumenestyksen paraneminen tai se, että siirretyn oppilaan tilalle haluttiin toinen

¹⁷⁸ Esimerkiksi Turun ja Tampereen kaupungeista saadut tiedot ovat selvästi Lahtea kattavampia. Ks. esim. Kivirauma 1989.

¹⁷⁹ Päijät-Hämeen hyvinvointikuntayhtymän vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa käyty sähköpostikeskustelu 18.10.2017.

¹⁸⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1950–26.8.1958.

oppilas. Kasvatusneuvolatoiminnan alkamisen jälkeen, mutta vasta 1950-luvun lopussa tulivat siirrot erityisluokille esiin myös johtokunnan kokouksissa.

Vuosina 1950–1957 Lahdessa toimi yksi tarkkailuluokka, jossa oppilasmäärä oli lukuvuosittain noin 10. Ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden sopeutumattomuuden oireita olivat taulukossa 1 mainittuja tekijöitä, kuten vilpillisyys ja tottelemattomuus.¹⁸¹ Koska tarkkailuluokka oli tarkoitettu ”yliherkkiä” oppilaita varten, ensimmäisistä ehdotetuista yli 30% mainittiin ”herkiksi”.

Lahden ensimmäisen tarkkailuluokan toiminta-aikana luokka oli lukuvuosien aikana jatkuvasti täynnä.¹⁸² Niinpä epäsosiaalisina pidettyjä oppilaita pyrittiin ensi-sijaisesti siirtämään luokasta toiseen ja varsinkin usein naisopettajan luokasta miesopettajan ohjaukseen.¹⁸³ Luokkasiirtojen perusteena oli miehisen otteen tarpeellisuus etenkin niissä tapauksissa, joissa lapsella ei ollut kotona miehen mallia, mutta luokalta toiselle siirrettiin myös toveriipiiristä johtuen: oppilas oli joko itse muiden oppilaiden käytökseen negatiivisesti vaikuttava tai esimerkiksi niin ”yliherkkä”, että hänet haluttiin ”uuden toveriympäristön saamiseksi”.¹⁸⁴ Jälkimmäisessä tilanne on voinut olla esimerkiksi se, että oppilas on herkkyytensä vuoksi joutunut kiusaamisen kohteeksi ja kouluviranomaisten kannalta helpoin tilanne on ollut poistaa luokalta yksi kiusattu oppilas kuin kymmenen kiusaajaa. Eräessä tapauksessa oppilaan oirehtimista aiheutti opettaja: ”Keskusteltuani isän ja sen jälkeen pojan itsensä kanssa minulle selvisi, että lapsi on edellisten viikkojen aikana joutunut opettajan taholta suoranaisten vainon kohteeksi, jollaista en enää nostanut koululain puitteissa sallittavan esiintyä”.¹⁸⁵ Kurinpito oli sallittua, hyväksyttyä ja jopa vaadittua, ”vainoaminen” ei.

Mikäli luokan vaihtaminen oppilaan kohdalla ei ollut onnistunut, eli oppilaan sopeutumattomuutta esiintyi uudellakin luokalla, tuli tarkkailuluokkasiirto ajankohtaiseksi. Kaikissa tapauksissa luokan vaihtamista ei kokeiltu, vaan oppilas siirrettiin suoraan saamaan tarkkailuluokkaopetusta. Tarkkailuluokille siirtoja perusteltiin luokan koon pienuudella ja sillä, että opettaja saattoi antaa enemmän huomiota yksittäiselle oppilaalle verrattuna yleiseen kansakouluun.¹⁸⁶ Tämä varmasti olikin totta, sillä yleisessä kansakoulussa oppilaita saattoi yhdellä luokalla olla jopa yli 30.¹⁸⁷

¹⁸¹ Ks. Taulukko 1.

¹⁸² Ks. esim. Taulukko 2.

¹⁸³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60.

¹⁸⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Lääkärintoimitus oppilaasta, saapunut 19.1.1957.

¹⁸⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Lastentautien erik. lääkäri M. L. Lounavaaralta kansakouluntarkastajalle, saapunut 13.12.1955.

¹⁸⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60.

¹⁸⁷ Esimerkiksi lukuvuonna 1952–53 ylemmän kansakoulun luokilla oli keskimäärin 32,6 oppilasta ja lukuvuonna 1955–56 lähes saman verran, 33 oppilasta. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulun vuosikertomukset 1952–53; 1955–56.

Vuosilta 1950–1957 erillisiä siirtoasiakirjoja ei ole säilynyt. Paria tapausta lukuun ottamatta myöskään siirtojen anomuksia tai tietoa niiden hyväksymisestä ei ole enää saatavilla.

4.1 Levottomat ja koulupinnarit - ehdotukset ja siirrot tarkkailuluokille vuosina 1958–1962

Lukuvuoden 1958–59 aluksi Lahdessa toimi kaksi tarkkailuluokkaa, kun lukuvuoden 1962–63 aluksi luokkia oli jo kuusi, ja oppilaita lukuvuoden alussa 48. Oppilaiden tarkkailuluokkasiirtojen ehdotuksia vuosilta 1958–1962 on säilynyt 74 kappaletta.¹⁸⁸ Siitä, ovatko kaikki ehdotukset säilyneet tai säilytetty, ei ole täyttä varmuutta.¹⁸⁹ Säilyneiden ehdotusten määrä lienee kuitenkin hyvin lähellä ehdotusten todellista määrää, sillä lukuun 74 on sisällytetty myös ne tapaukset, joissa vähintään kaksi ehdotuksista koski yhtä oppilasta.¹⁹⁰

Taulukkoon 3 on kerätty tarkkailuluokkaehdotusten sisältämät syyt sille, miksi opettaja, huoltaja ja/tai kasvatusneuvola ehdotti oppilaan siirtoa tarkkailuluokalle.

¹⁸⁸ Ks. Taulukko 3.

¹⁸⁹ Tämä johtuu siitä, ettei merkintöjä kaikista ehdotuksista ole kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoissa.

¹⁹⁰ Yhtä oppilasta saatettiin siirtää normaaliluokan ja tarkkailuluokan välillä useamman kerran tämän oppivelvollisuuden aikana. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

Taulukko 3. Syyt tarkkailuluokkasiirtojen taustalla vuosina 1958–62.

Ehdotuksia	74
Tarvitsee pienemmän luokkayhteisön*	12
Levottomuus	19
Keskittymisvaikeudet	9
Koulupinnaus	21
Heikko koulumenestys	17
Käytöshäiriöt	16
Aggressiivisuus	9
Ei tule toimeen toisten oppilaiden kanssa	5
Ei kunnioita auktoriteettia	11
Syyllistynyt rikokseen	10
Epärehellisyys	4
Arka	2
Välinpitämätön koulunkäyntiä kohtaan	9
Koulun järjestyssääntöjen rikkominen	3
Yliherkkä	4
Muu syy	14
Syitä yhteensä	165

* Luku sisältää myös ne tapaukset, joissa ehdotuksen perusteena oli henkilökohtaisemman ohjauksen tarve.

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1958–60; 1961–62.

Taulukossa syitä ehdotuksiin on enemmän kuin ehdotuksia, sillä yhdessä ehdotuksessa saatettiin mainita useita syitä tarkkailuluokkasiirron tarpeellisuudelle.

Kouluviranomaiset käyttivät kaikista taulukossa esiintyvistä syistä yläkäsitetä sopeutumattomuus.¹⁹¹ Näin ollen Taulukossa 3 esitetyt syyt olivat kaikki sopeutumattomuuden erilaisia ilmentymiä. Kymmenessä ehdotuksessa syyksi nimettiin vain ”sopeutumattomuus”, mutta sopeutumattomuutta ei eritelty tarkemmin. Tästä syystä nämä ovat mukana ehdotusten määrässä (74), mutta niitä ei ole eritelty taulukkoon. Nämä kymmenen tapausta ovatkin voineet sisältää mitä tahansa Taulukossa 3 mainittuja tekijöitä.

Taulukossa ”Aggressiivisen” sisälle on laskettu väkivaltaisuus ja ”Tarvitsee pienemmän luokkayhteisön” -rivin sisälle henkilökohtaisen ohjauksen tarpeellisuus. Muut syyt -rivin 14 syytä

¹⁹¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

pitivät sisällään tekijöitä, joita ei voitu laskea sopivan muiden tekijöiden sisälle. Tällaisia olivat esimerkiksi kouluvaikeudet¹⁹², mielenterveyden säilyttäminen tarkkailuopetuksen avulla, aivovauriosta johtuneet raivokohtaukset, kaatumatauti eli epilepsia ja itsemurhayritys.¹⁹³

Vuosina 1958–1962 ehdotetuista oppilaista kaikki siirrettiin tarkkailuluokille tarkastajan päätöksellä.¹⁹⁴ Niinpä Taulukkoon 3. nimetyt syyt ehdotusten tekemiselle olivat myös syitä tarkkailuluokasiirroille. Asiakirjat täten vastaavat kysymykseen siitä, minkälaisia olivat ne oppilaat, jotka tarkkailuluokille siirrettiin vuosina 1958–1962. Ehdotusten syiden perusteella voidaan kuvata sitä, minkälaisille oppilaille tarkkailuluokat nähtiin sopivina vuoden 1960 molemmin puolin sekä sitä, mitä koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomuus käytännössä tarkoitti Lahden kaupungissa.

Lahdessa sopeutumattomuus tarkoitti ennen kaikkea koulupinnausta, heikkoa koulumenestystä, levottomuutta ja erilaisia käytöshäiriöitä. Käytöshäiriöihin luettiin esimerkiksi kurittomuus ja se, että oppilas häiritsi käytöksellään muuta luokkayhteisöä.¹⁹⁵ Erään oppilaan sopeutumattomuus oli kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen lausunnon sisällön perusteella hyvin laaja-alaista: ”Opettajan ilmoituksen mukaan tutkittavalla on ilmennyt sopimatonta kielenkäyttöä, röyhkeätä käyttäytymistä, koulun järjestyssääntöjen jatkuvaa tahallansa rikkomista, piittaamattomuutta annetuista ohjeista ja jokseenkin täydellistä kotitehtävien laiminlyöntiä”.¹⁹⁶ Sopimaton kielenkäyttö ja/tai röyhkeä käyttäytyminen saattoi pitää sisällään esimerkiksi toistuvaa opettajan sinuttelua, johon siirryttiin Puistolassa vasta kymmenisen vuotta myöhemmin, vuonna 1972.¹⁹⁷

Sopeutumattomuuden oireena nähtiin myös erilaiset koulun ulkopuolella tapahtuneet rikkeet, kuten näpistelyt ja jopa varkaudet. Eräessä tapauksessa oppilas nimettiin käytöshäiriöiseksi ja siirrettiin tarkkailuluokalle vapaa-ajalla ilmenneen sopeutumattomuuden vuoksi:

(Oppilas) on koulutunneilla esiintynyt moitteettomasti, mutta hänen käytöksensä koulun ulkopuolella on ollut häiriintynyttä. Hän valehtelee, näpistelee ja on syyllistynyt thinnerin haisteluun.

¹⁹² ”Kouluvaikeuksia” oli yhteensä seitsemän, mutta ehdotuksissa ei eritelty mitä kouluvaikeudet tarkoittivat.

¹⁹³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

¹⁹⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.3.1958–18.12.1962.

¹⁹⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

¹⁹⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen lausunto oppilaasta, päivätty 17.9.1962.

¹⁹⁷ Tällöin vain yksi opettajista olisi kannattanut teitittelyn jatkamista. LKA, Puistolans kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Puistolans koulun johtaja Seppo Laakkoselta kouluntoimenjohtajalle, päivätty 5.11.1972.

Kivirauma nimeää tarkkailuluokkien oppilaat koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomiksi, mutta ainakin Lahdessa tarkkailuluokalle siirron syynä saattoi olla edelleen yhteiskunnan käytösodotuksiin sopeutumattomuus, kuten edellä oleva esimerkki osoittaa.¹⁹⁸

Yleisempää oli kuitenkin sekä koulussa että sen ulkopuolella ilmenneet sopeutumisvaikeudet, kuten erään tarkkailuluokalle siirretyn oppilaan esimerkki osoittaa:

Tutkimuksen syynä on ollut keskittymättömyys, levottomuus sekä häiritsevä käyttäytyminen tunneilla ja myöskin koulun ulkopuolella. Kouluedistys on myöskin ollut heikonpuoleista. Äidiltä saatujen esitietojen mukaan (oppilaan) käyttäytyminen on kotonakin samantyyppistä kuin koulussa. Hän on esiintymisessään hyvin arvaamaton.¹⁹⁹

Kaikki oppilaat eivät käyttäytyneet odotusten vastaisesti koulun ulkopuolella, tai niistä ei ole tehty mainintoja kasvatukseen lausuntoihin. Tämä oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle pelkkien koulussa ilmenneiden käytöshäiriöiden vuoksi:

Tutkimussyynä on ollut välinpitämättömyys koulutyöhön ja hyökkäilevä käyttäytyminen. Opettajan lausunnon mukaan (oppilaan) yritys lukuaineissa on ollut hyvin leväperäinen, tovereitaan kohtaan on salavihkainen, häiritsee opetusta meluten luokassa ennen tunnin alkua ja häiritseen liikkeessään koulun käytävillä. Kasvatukseen tutkimuksissa (oppilas) osoittautui normaalilahjaiseksi oppilaaksi, joka suhteessaan ihmisiin on häiriintynyt. On kyseenalaista pystyykö hän menestymään normaalilahjakkuudestaan huolimatta tavallisessa koululuokassa. Terapeuttisessa mielessä hänen sijoittamisensa tarkkailuluokalle on erittäin aiheellinen.²⁰⁰

Toisessa tapauksessa oppilas ilmoitettiin tutkimukseen ”sopeutumisvaikeuksien ja levottomuuden” vuoksi:

¹⁹⁸ Kivirauma 1989; LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatukseen lausunto oppilaasta, päivätty 18.3.1962.

¹⁹⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatukseen lausunto oppilaasta, päivätty 21.8.1962.

²⁰⁰ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatukseen lausunto oppilaasta, päivätty 20.8.1962.

Hänet on koulusta käsin ilmoitettu uudelleen tutkimuksiin kiroilun, näpistelyn, valehtelun, kiusan- ja tappelunhalun sekä esineitten rikkomisen vuoksi. Hän on lisäksi ollut koulussa levoton.²⁰¹

Huomionarvoista on se, että Taulukossa 3 esiintyvät syyt saattoivat olla keskenään korreloivia: esimerkiksi levottomuus saattoi aiheuttaa heikkoja oppimistuloksia ja heikot oppimistulokset lisätä välinpitämättömyyttä koulunkäyntiä kohtaan. Tästä voidaan esimerkkinä mainita oppilas, joka siirrettiin tarkkailuopetukseen keskittymättömyyden ja levottomuuden aiheuttaman koulussa menestymättömyyden vuoksi.²⁰²

Oman ryhmänsä tarkkailuun siirretyistä lapsista muodostavat ne oppilaat, jotka sopivat käytöksensä puolesta normaaliluokalle, mutta joiden koulumenestys normaalilahjakkaina ei vastannut odotuksia. Tarkkailuluokkasiirtoa perusteltiin tällaisissa tapauksissa usein sillä, että oppilas tarvitsi pienemmän luokkayhteisön ja enemmän huomiota opettajalta.²⁰³

Kaikki Taulukon 3 ehdotusten taustalla olleista syistä nähtiin negatiivisina oppilaan ominaisuuksina, ja jopa arkuus tarkoitti sitä, ettei lapsi sopeutunut yleiseen kansakouluun. Eräässä tapauksessa tarkkailuluokkasiirrolle ei löytynyt kasvatusneuvolan mukaan vaihtoehtoja:

Täällä suoritetuissa tutkimuksissa ei ole voitu todeta suurempaa älyllistä vajavaisuutta. Poika on kuitenkin osoittautunut siksi araksi ja itseensä sulkeutuneeksi, että ilmeisesti on luovuttava tavallisesta koululuokasta ja siirrettävä asianomainen tarkkailuluokalle niin pian kuin tilaisuus sallii tällaisen järjestelyn.

Pojan vanhemmat olivat pyytäneet kasvatusneuvolan tutkimuksia, mutta lausunnosta käy ilmi, ettei kasvatusneuvola välttämättä pitänyt siirtoa täysin tarpeellisena. Tätä puoltaa paitsi käytetty sana ”ilmeisesti”, myös se, ettei kasvatusneuvola kiirehtinyt siirtoa toisin kuin useissa muissa tapauksissa. Oppilaan isä oli ylikersantti, ja epäilemättä odotti pojaltaan sosiaalisempaa ulosantia kuin mitä pojan

²⁰¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 12.7.1962.

²⁰² LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lääkärinlausunto oppilaasta, päivätty 28.10.1958.

²⁰³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60.

temperamentti mahdollisti.²⁰⁴ Pojalla oli kaksi veljeä, joista molemmat olivat hieman veljeään aiemmin suorittamassa oppivelvollisuuttaan tarkkailuluokalla, mutta jotka siirrettiin takaisin normaaliluokalle lyhyehkön tarkkailujakson jälkeen.²⁰⁵

Vaikka kaikkien siirrettyjen oppilaiden yhteinen piirre oli jonkinlainen sopeutumattomuus, sen esiintyminen kussakin oppilaassa vaihteli yksilöllisesti ja tämä teki tarkkailuluokkien oppilaista heterogeenisen ryhmän. Näin ollen samalla luokalla saattoi olla ”yliherkkä” tai ”arka” oppilas yhdessä yhden tai useamman väkivaltaisen oppilaan kanssa. Tämä puolestaan ruokki käsitystä tarkkailuluokista pahamaineisina ja pelottavina luokkina.

4.2 ”Häiriintyneisyys” lisääntyy ja monipuolistuu vuosina 1963–1970

Vuosina 1963–1970 kansakoulun johtokunta lähetti tarkastajalle yhteensä 207 anomusta tarkkailuluokkasiirtojen hyväksymiseksi.²⁰⁶ Toisin kuin vuosien 1958–1962 välisistä anomuksista, näiden seitsemän vuoden ajalta kaikki anomukset ovat säilyneet täydellä varmuudella, sillä anomusten määrä täsmää johtokunnan pöytäkirjojen merkintöjen kanssa.²⁰⁷ Sen sijaan, toisin kuin vuosien 1958–1962 väliseltä ajalta, lähes kaikki näiden seitsemän vuoden aikana lähetettyjen anomusten liitteet on irrotettu ja hävitetty. Näin ollen siirtoehdotusten syitä ei kaikista 207:ta anomuksesta ole saatavilla.

Jonkinlaista jaottelua ehdotusten laatimisten syistä on ollut mahdollista tehdä yhdistämällä säilytettyjä anomusten liitteitä ja kansakoulun johtokunnan pöytäkirjojen antamia tietoja oppilaista: osa hävinneestä aineistosta on säilynyt kopiona kokousten liitteissä ja esityslistoissa. Tästä huolimatta ainoastaan 40 kasvatusneuvolan, opettajan tai muun tahon antamia lausuntoja tai tiedonantoja oppilaista on säilynyt. Nämä 40 asiakirjaa tai niiden kopiota antavat kuitenkin jonkinlaisen kuvan siitä, miksi oppilas päätettiin ehdottaa tarkkailuluokalle sopivaksi ja mitä vuosina 1963–1970 pidettiin käytösodotuksiin sopeutumattomuutena.

²⁰⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 29.1.1960.

²⁰⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunnot oppilaista, päivätty 23.5.1960 ja 30.5.1960.

²⁰⁶ Näistä tyttöjä koskevia anomuksia oli 46 kappaletta. LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970.

²⁰⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.1.1963–18.5.1970; LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970.

Yleisesti pahantapaisuudeksi käsitettiin 1960-luvulla sekä suoranainen rikollisuus että tätä lievemmit käytöshäiriöt. Pahantapaisuutta oli esimerkiksi opettajan vastustaminen, karkailu, ilkivalta, koulunkäynnin laiminlyönti ja tupakointi.²⁰⁸ Toisaalta myös epäsiiveellisyys nähtiin sopeutumattomuutena, samoin ”kuljeskelu”.²⁰⁹ Lahdessa sopeutumattomuuden eri muodot noudattelivat yleisiä käsityksiä, joskin vuosien 1963–1970 siirtoehdotusten syyt olivat selvästi yksilöllisempiä kuin vuosien 1958–1962 syyt. Muutamat syyt olivat samoja, kuin aiempien vuosien, ja ne näkyvät Taulukossa 4.

Taulukko 4. Syyt tarkkailuluokkaehdotusten taustalla vuosina 1963–1970.

Ehdotuksia	40
Koulupinnaus	17
Käytöshäiriöt	11
Kouluhaluttomuus*	11
Syyllystynyt rikokseen	9
Ei kunnioita auktoriteettia (myös uhmaava)	6
Epärehellisyys	3
Aggressiivisuus	3
Levottomuus	3
Heikko koulumenestys	3
Herkkä	2
Ei tule toimeen toisten oppiladen kanssa (myös riitautuva)	5

* Sama kuin "välinpitämätön koulunkäyntiä kohtaan"

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1963–1970.

Yhdellä oppilaalla saattoi olla taustallaan useampia tekijöitä, ja usein tekijät korreloivat keskenään.

Taulukon 4. mukaan koulupinnaus, käytöshäiriöt, kouluhaluttomuus ja rikokseen syyllytyminen olivat suurimmat syyt tarkkailuluokalle siirtojen ehdotusten taustalla 40:stä tapauksesta. Myös aiempina vuosina koulupinnaus ja käytöshäiriöt olivat keskeisimpiä taustatekijöitä siirroille, sen

²⁰⁸ Ahtikari 1969, 4.

²⁰⁹ Winter 1971, 29.

sijaan levottomuus mainitaan vuosien 1963–1970 asiakirjoissa vain kolme kertaa sen ollessa aiempina vuosina eräs keskeisimpiä syitä siirroille. Toisaalta levottomuutta on voinut esiintyä myöhempinäkin vuosina, mutta se on kenties nähty toisenlaisen ”häiriintyneisyyden” oireena.

Tällaisia, vuosina 1963–1970 mainittuja ”häiriintyneisyyksiä” olivat esimerkiksi ”persoonallisuus häiriintynyt”, ”psykkisesti häiriintynyt”, ”sosiaalistumiskehitys häiriintynyt” ja ”emotionaalisesti häiriintynyt”. Aineistossa on selvästi havaittavissa käsitteen ”häiriintyneisyys” lisääntyminen: mikäli oppilaassa oli jotain poikkeavaa, hänen normaali kehityksensä oli häiriintynyt erilaisten syiden vuoksi.

Taulukon 4. lisäksi sellaisia tekijöitä, joita mainitaan sekä vuosien 1958–1962 että vuosien 1963–1970 asiakirjoissa ovat väkivaltaisuus ja koulun järjestyssääntöihin sopeutumattomuus. Näitä oli jälkimmäisten vuosien kohdalla molemmista kolme mainintaa. Käsitettä ”yliherkkä” ei ainakaan säilyneiden asiakirjojen mukaan käytetty enää 1960-luvun lopussa, mutta kaksi 40:stä oppilaasta mainittiin ”herkäksi”.

Toinen ”herkäksi” mainittu kansalaiskoulun oppilas siirrettiin yhdessä luokkatoverinsa kanssa tarkkailuluokalle opettajan kirjelmän ja kasvatusneuvolan lausunnon jälkeen. Opettaja kirjoitti johtokunnalle seuraavan kirjeen:

Anon, että moneen kertaan mainitut, tutkitut ja siirrettäväksi todetut Kärpäsen VIII d:n oppilaat (oppilas) ja (oppilas) nyt heti sijoitetaan tarkkailuluokalle. Heidän käytöksensä koulussa ja rikokset koulun ulkopuolella edellyttävät ehdollisen sijoituksen täällä päättyneeksi. Opettajahuoneen kysymykseen eikö lakia löydy, en voi enää muuten vastata. Kärpäsen koulun VIII:ien poikaluokkien vahvuudet ovat VIII d 34 ja VIII e 32; uusina oppilaina taas oppikoulusta siirtyneitä ja ammattikoulusta erotettuja.²¹⁰

Kasvatusneuvolan lausunnossa ”herkäksi” mainitusta pojasta kirjoitettiin seuraavaa:

Kasvatusneuvolassa on ollut tutkittavana kansakoulun johtokunnan ilmoittamana Kärpäsen kansalaiskoulun VIII luokan (oppilas). Tutkimuksen syynä ovat olleet käytöshäiriöt. Opettajan lausunnon mukaan (oppilaan) käyttäytyminen on koulussa ollut opettajia kohtaan erittäin uhmaava, toveripiirissä on esiintynyt vaikeuksia, usein tappelukohtauksia. Hän on lisäksi häirinnyt opetusta tunnilla ja ollut välitunneilla valvovia opettajia kohtaan hyvin röyhkeä. Luonteeltaan tutkittava on herkkä, itku- ja

²¹⁰ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Opettaja Matti Kiven kirje kansakoulun johtokunnan sihteerille, päivätty 16.1.1963.

naurukohtauksia esiintyy koulussa usein. Koulumenestys lukuvuonna 1961–62 heikko. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa (oppilas) on osoittautunut olemukseltaan ikään nähden paljon normaalia kehittymättömämmäksi, hän vaikuttaa pikkupojalta. Heikko koulumenestys johtuu lähinnä heikkolahjaisuudesta. On ilmeistä, että koulun vaatimustaso on tutkittavalle ollut liian korkea, ja tästä johtuvat ainakin osaksi hänen käyttäytymishäiriönsä koulussa.

Lausunnossa jatketaan, että oppilaalle paras yhteisö on kouluyhteisö, jossa yksi opettaja voi keskittää huomionsa oppilaaseen.²¹¹ Toisesta, samalla luokalla olleesta pojasta kasvatusneuvola kirjoitti seuraavaa:

Koulusta saatujen tietojen mukaan (oppilas) on koulussa osoittautunut käyttäytymisessään hankalaksi vastustaen opettajaa kaikessa ja käyttäytyen törkeästi. Myöskin sosiaalilautakunta on pyytänyt kasvatusneuvolan tutkimusta (oppilaasta) hänen suorittamiensa useiden murtojen ja näpistysten vuoksi. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa (oppilas) on osoittautunut älykkyydeltään normaalilahjakkuuden ylärajalla olevaksi. Hän on selvästi oppositioasenteessa kotiaan kohtaan, mutta koulusuhtautuminen on myönteisempi. Käytöksessä on sekä uhmaa että aggressiivisuutta.²¹²

Muut syyt, joita ei ole taulukossa 4. mainittu, olivat yksilöllisiä tapauksesta riippuen. Näitä syitä ehdotusten tekemiselle olivat seuraavat tekijät:

Kuljeskelu

Tunne-elämältään häiriytynyt

Karannut kotoa

Isonkeitimäinen

Elämänote häiriytynyt

Sydänviasta johtuva väsyminen

Kieroon kasvanut

Tupakointi

²¹¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 2.11.1962.

²¹² LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 22.1.1963.

Irtolainen elämäntapa
Epäsiveellinen käytös
Uhkailee luokkatovereita
Persoonaltaan kypsytön
ja
Helposti häiriintyvä.

Eräs kansakoulun opettaja lähetti johtokunnalle kahden 11- ja 12-vuotiaita oppilastaan koskevan tarkkailuluokkasiirto-anomuksen ja liitti oheen Lahden poliisilaitoksen ja nuorisovalvojan kortistosta saamansa tiedot poikien rikkomuksista. Anomuksessaan hän mainitsee, että virkailijapulan takia kasvatuneuvola ei ehtinyt tutkia opettajalausuntoja – vuonna 1964 lausuntoja tuli enenevään tahtiin ja neuvola pyöri pienellä miehityksellä.²¹³ 11-vuotiaan pojan rikkeet olivat seuraavanlaisia:

1. 1963 ryöstön tapainen varkaus. Anasti pikkupojalta rahaa.
2. 11.6.1963 törkeä varkaus. Anasti yhdessä veljensä (veljen nimi poistettu) kanssa juopuneen miehen taskusta lompakon ja säästökirjan.
3. 18.7.1963 varkaus. Anasti lelukaupasta leluja n.30 mk:n arvosta huolimatta siitä, että aikaisemmin on poikaa varoitettu mm. törkeästä varkaudesta, näpistyksestä ja osallisuudesta ryöstöntapaiseen varkauteen.
4. 19.1.1964 törkeä varkaus yhdessä (toisen oppilaan) kanssa. Anastivat Talous-Osakekaupan lukitusta varastosta tupakkaa ja makeisia yht. 368 mk:n arvosta.
5. Syyllistynyt tammikuun 1964 aikana kahteen mopedivarkauteen, nämä saatu takaisin osittain vaurioituneina.
6. Tammi-helmikuun vaiheessa varasti yhdessä (toisen oppilaan) kanssa Oikoportin talon kellarista ja ullakkokomerosta virvoitusjuomia, olutta ja säilykkeitä.
7. 2.2.1964 törkeä varkaus. Anastanut yhdessä (toisen oppilaan) kanssa K. Kannisen omistamia hilloja ja hedelmäpakkauksia.
8. 17.2.1964 varasti yhdessä (toisen oppilaan) kanssa Kansantalolta eräästä kassista rahaa 7–8 mk.

²¹³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Opettaja Silja Kukkuraisen kirje kansakoulun johtokunnalle, päivätty 22.2.1964.

9. 18.2.1964 koulusta poissa. Osallistunut toisten poikien varastamien väkijuomien jakoon ja nauttimiseen.²¹⁴

Toisen, 12-vuotiaan oppilaan rikkeet olivat niiltä osin samat, joissa hän oli 11-vuotiaan kanssa ollut osallisena. Loput hänen rikkeistään koskivat kotoa karkaamista ja muutamaa väkijuomia koskevaa rikettä. Pojista 12-vuotias oli aloittanut rikosten tekemisen jo alle 10-vuotiaana: ensimmäinen häntä koskeva merkintä, toisen omistuksessa olevan irtaimen luvaton käyttö, oli vuodelta 1960.²¹⁵

Ne asiakirjat, jotka ovat säilyneet, pitävät sisällään hyvin yksilöllisiä sopeutumattomuuden piirteitä. Virallisten julkaisujen mukaan sopeutumattomuutta olivat muun muassa seuraavat tekijät: ”levottomuus luokassa, väkivaltaisuus välitunnilla, koulupinnaus, näpistely, tinnerin haistelu, kuljeskelu”.²¹⁶ Eräässä tapauksessa 15-vuotias oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle hyvin monipuolisesti ilmenevän sopeutumattomuuden vuoksi:

Tutkimuksen syynä on ollut epäsäännöllinen koulunkäynti, jatkuva tuntien häirintä ja tehtävien laiminlyöminen. Opettaja ilmoittaa lausunnossaan: ”Ei ilmeisesti olisi erityisiä vaikeuksia, kun vain haluaisi suorittaa tehtävänsä. On kuitenkin niinä kolmena kuukautena, jotka on ollut koulumme oppilaana, jättänyt säännöllisesti kotitehtävänsä suorittamatta eikä monasti kuljeta edes kirjoja mukanaan. Usein jättää työnteon myös tunneilla keskittyen vain kujeiluun ja puhelemiseen. Syyslukukaudella 1962: laittomia poissaoloja, lukuisia karkaamisia koulusta kesken sekä mm terveystarkastuksista, jatkuvaa tuntien häirintää, epärehellisyyttä ainakin puheissa, tulee melkein aina myöhästyneenä kouluun (on esim. jäänyt tuntikausiksi baariin kouluun tullessaan), ollut jokseenkin piittaamaton yleensä työstä ja koulun järjestyssäännöistä”. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa (oppilas) on todettu normaalilahjaiseksi pojaksi. Hän on esiintynyt asiallisesti, tullut tutkimuksiin täsmällisesti ja kertonut avoimesti koulupinnauksistaan. Häneen on kuitenkin vaikeaa saada luotettavaa kosketusta. On ilmeistä, että (oppilaan) on vaikea sopeutua kansalaiskoulun työjärjestykseen. Hän on oppilas, joka tarvitsee yhden opettajan kanssa tapahtuvaa jatkuvaa kosketusta.²¹⁷

²¹⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Oppilasta koskeva rikostilasto, päivätty 22.2.1964.

²¹⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Oppilasta koskeva rikostilasto, päivätty 22.2.1964.

²¹⁶ Nikki & Hilpinen 1969b, 5.

²¹⁷ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 19.3.1963.

Toisessa tapauksessa oppilaan koulupinnauksen taustalla oli halu vaihtaa koulua:

Opettajalta saatujen tietojen mukaan (oppilas) on vaihtanut koulua useamman kerran tullen oppilaaksi Kivimaan kouluun syksyllä 1962 ja osoittautui haluttomaksi koulunkäyntiin ollen syyslukukaudella koulusta poissa 139 tuntia. Koulussa hän on hajamielinen, helposti häiriintyvä, huolimaton ja riitautuva. Hänen olemustaan kuvannee parhaiten sana levottomuus. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa (oppilas) on osoittautunut normaalilahjaiseksi. Käydyissä keskusteluissa hän on ehdottomasti kieltäytynyt menemästä nykyiseen kouluunsa pyytäen siirtoa mihin muuhun kouluun tahansa. Syytä kouluhaluttomuuteensa hän ei suostu kertomaan.

Oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle kasvatusneuvolan lausunnon perusteella.²¹⁸ Lähdeaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että oppilas on saattanut olla kiusattu: hän haluaa epätoivoisesti vaihtaa koulua mihin tahansa muualle kuin senhetkiseen kouluunsa ja pinnaa koulusta kertomatta syytä neuvolan työntekijöille.

Päihteiden käytön huomioiminen lisääntyi 1960-luvulla kouluviranomaisten asiakirjoissa ja tämä näkyi myös tarkkailuluokkasiirroissa. Kun vuosilta 1958–1962 päihdyttävien aineiden käyttöä ei mainittu yksittäisenä perusteluna tarkkailuluokalle sopivuudelle, 40:stä ehdotuksesta vuosilta 1963–1970 päihdyttävien aineiden käyttö oli yksi keskeisimmistä tai jopa ainoa syy ehdotukselle kuudessa tapauksessa.

Kahdessakymmenessä vuodessa käytösodotuksiin sopeutumattomuus ja käsitteen sisällön ymmärtäminen muuttuivat jonkin verran, mutta pysyi tietyiltä piirteiltään samana: se piti sisällään tekijöitä, joita voidaan niputtaa tiettyjen yläkäsitteiden alle.²¹⁹ Yhteisiä tekijöitä oli edelleen vuosina 1963–1970, mutta lisäksi sopeutumattomuus yksilöllistyi siten, että tiettyjen yhteisten tekijöiden pysyessä samana myös selvää syiden heterogeenisyyttä ilmeni. Itse tarkkailuluokkien paikka Lahden koululaitoksessa muuttui ”yliherkkien”, pahantapaisten oppilaiden sijoituskohteesta ”häiriintyneiden”, poikkeavien oppilaiden koulumuodoksi ”häiriintyneisyyden” korostuessa siirtoja pohdittaessa.

²¹⁸ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 1.2.1963.

²¹⁹ Esimerkiksi epärehellisyys ja tottelemattomuus (”ei kunnioita auktoriteettia”) pysyi ehdotusten syiden kärkisijoilla vuosina 1950–1970. Taulukko 1; Taulukko 3; Taulukko 4.

4.3 Poikkeavat oppilaat: tarkkailuoppilaiden diagnoosit

Lahden kaupungin kasvatusneuvolan tehtävänä oli suorittaa erityisopetukseen ja sieltä pois siirrettäville lapsille erilaisia tutkimuksia, joiden perusteella kansakoulun johtokunta yhdessä tarkastajan kanssa saattoivat tehdä päätöksiä kustakin oppilaasta yksilönä. Vuosien 1955–1970 välisenä aikana tarkkailuluokalle ja sieltä pois siirretyille oppilaille annettiin yhteensä 212 diagnoosia, joista useampi saattoi olla yksittäisen oppilaan. Taulukkoon 5 on kerätty näiden diagnoosien lukumäärät ja sen alle diagnoosien selitykset.

Taulukko 5. Tarkkailuoppilaille annetut diagnoosit vuosina 1955–1970.

Diagnoosi	Lukumäärä
Psyk. tutk.	2
Älykkyys + persoona	5
Kesken	1
Lääkärin tutk.	3
Älykkyys + sos. tutk.	26
Psykol. + sos. tutk.	10
Psykol. tutk.	1
Älykkyystestit	3
310-318	47
320,3	4
321	6
321,3	4
324	7
325,2	6
325,3	12
326	9
326,3	5
326,4	36
344	1
351	1
353	2
780,3	3
781	4
781,6	1
781,7	1
793	4
Muut	8
Yhteensä	212

Lähde: Lahden kaupunginsairaalan arkisto, Lahden kaupungin kasvatusneuvolan toimintakertomukset 1955–1970.

Diagnoosien selitykset:

310–318: Hermostolliset herkkyytilat

320,3: Luonnevikaisuus

321: Kypsymättömyys

321,3: Kastelu kypsymättömän persoonallisuuden oireena

324: Lasten olemuksen poikkeavuudet

325,2: Heikkomielisyys

325,3: Heikkolahjaisuus

326: Sopertaminen, änkytys

326,3: Äkillinen sopeutumattomuus

326,4: Muu, tai ei määritettävissä oleva luonteen, rakenteen tai älyn poikkeavuus

344: Märkäpesäkkeen tai kallonsisäisen tulehduksen jälkitila

351: Lapsuusiän spastinen aivohalvaus

353: Kaatumatauti

780,3: Aivovamman aiheuttama kaatumatauti

781: Hermoston ja aistinelinten oireita

781,6: Hermoston ja aistinelinten muita oireita

781,7: Hermoston ja aistinelinten muita oireita

793: Tarkkailtavana ja tutkittavana, ei hoidon tarpeessa

Taulukosta käy ilmi, että selvästi suurin osa diagnooseista kuului piiriin ”Hermostolliset herkkyytilat”: niiden antaminen painottui 1950- ja 1960-lukujen vaihteeseen. Samoihin aikoihin tarkkailuluokkajärjestelmä alkoi toden teolla kasvaa ja laajentua. Tarkkailuluokkien oppilaista oli 1950-luvulla käytetty nimitystä ”yliherkkien” oppilaiden luokat, joten ei ole ihme, että diagnoosien 310–318 määrät noudattivat kouluviranomaisten määritelmiä siinä vaiheessa, kun uusia tarkkailuluokkia alettiin perustaa ensimmäisen luokan mallin mukaisesti.

Toiseksi suurin yhteinen nimittäjä diagnooseja saaneille oli ”poikkeavuus”. Diagnoosin 326,4 sisälle nimittäin mahtui sekä luonteen, rakenteen että älyn poikkeavuudet, joiden yhteinen tekijä oli epänormaalius. Tämä korostaa toisaalta myös sitä faktaa, että tarkkailuluokkien oppilaat olivat

yksilöitä ja siis yksilöllisiä, vaikka heidät niputettiin yhdeksi ryhmäksi, johon yksilö helposti kadotettiin.

Diagnooseista kenties mielenkiintoisimmat ovat diagnoosit, jotka viittaavat oppilaiden älykkyyteen: esimerkiksi ”heikkolahjaiseksi” määritellyjä oppilaita oli 12, ”heikkomielisiä” kuusi, ”aivovamman aiheuttamia kaatumatautisia” ja ”kaatumatautisia” yhteensä viisi, sekä yksi aivohalvaus-potilas. Näistä ”heikkolahjaisuus” oli kuitenkin niin sanotusti ”hyväksytty” syy siirtää oppilas tarkkailuun, joten siihen kiinnitän huomiota vasta myöhemmin. Kasvatusneuvolan toimintakertomusten sisältämät tiedot diagnooseista eivät erottele tarkkailuluokille ja luokilta pois siirrettyjen oppilaiden diagnooseja vuosilta 1955–1961, joten osa kyseisellä aikavälillä esimerkiksi ”heikkomieliseksi” määritellyistä oppilaista on saattanut olla oppilaita, jotka on siirretty tarkkailuluokalta pois. Sen sijaan vuodesta 1962 alkaen taulukkoon merkittiin erikseen tarkkailuluokalle ja normaaliluokille siirrot. Tämä tarkoittaa sitä, että tarkkailuluokalla opiskeli sekä aivohalvauksen saanut oppilas että aivovamman tai muun syyn vuoksi epileptisiä kohtauksia saaneita ja ”heikkomielisiä”, eli apukouluun ”sopivampia” lapsia.

Tarkkailuluokkien oppilaille ”tyypillisiä” diagnooseja olivat ”luonnevikaisuus”, ”heikkolahjaisuus”, ”kypsymättömyys”, ”äkillinen sopeutumattomuus” ja jo mainitut, erilaiset ”poikkeavuudet”. Näitä on yhteensä määrällisesti enemmän kuin ennemminkin apukouluun liitettyjä diagnooseja, joten tämä tukee kuvaa siitä, että kouluviranomaiset pitivät tarkkailuluokkia nimenomaan käyttäytymiseltään kouluun sopeutumattomien oppilaiden koulumuotona. Toisaalta esimerkiksi ”äkillinen sopeutumattomuus” saattoi olla diagnoosi sille, että oppilas siirrettiin takaisin normaaliluokalle. Tämä tarkoittaisi sitä, että oppilaalle tarkkailujaksosta oli todellista hyötyä. Hänen koulupolkunsa saattoi mennä esimerkiksi seuraavanlaisesti: hän aloitti koulunsa yleisessä kansakoulussa, osoitti yhtäkkisesti koulun käytösodotuksiin sopeutumattomuutta, siirrettiin hetkeksi tarkkailuopetukseen ”rauhoitumaan” ja ”rauhoituttuaan” sai siirron takaisin normaaliluokalle.

Suurin osa tarkkailuluokille siirretyistä oppilaista ei saanut minkäänlaista virallista diagnoosia. Epäilemättä diagnoosien antaminen vaihteli myös testien tekijöiden, lääkärin ja psykologien keskuudessa, ja kaikkien ”poikkeavuuksien” kirjaamiselle ei välttämättä nähty tutkittavan kannalta olevan edes hyötyä. Lisäksi tarkkailuluokkasiirto saatettiin nähdä vain väliaikaisena ratkaisuna, jolloin diagnoosin tekemistä ei nähty tarpeelliseksi. Toisaalta lapsi ei välttämättä ”ylittänyt” diagnoosintekemisen rajoja, mutta koska diagnoosit eivät olleet tarkkailuluokkasiirron edellytys, ei kynnyksen ylittämiseksi ollut edes tarvetta. Tarkkailuluokille siirretyt lapset olivatkin siis oikeastaan varsin ”normaaleja” lapsia.

4.4 Erilaisia syitä sopeutumattomuudelle

Syitä oppilaan sopeutumattomuuteen etsittiin sekä ”orgaanisperäisistä” tekijöistä että ympäristötekijöistä, mutta tapauksesta riippuen oppilaan sopeutumattomuus saattoi olla myös pelkkää pahantapaisuutta. Oikukas luonne oli toisaalta syntyperäinen, mutta toisaalta luonnetta pidettiin joissain määrin myös tahdonalaisena.²²⁰

Eräässä tapauksessa oppilaan sopeutumisvaikeuksista yleisen kansakoulun luokalla kerrotaan kasvatusneuvolan lausunnossa seuraavaa:

Kouluympäristössä vaikeuksia ilmenee edelleenkin (levoton, ei pysy paikallaan luokassa, on usein äänessä, riitaantuu tovereiden kanssa, raju leikeissään, huutelee rumia toisille lapsille ja tappelee välitunnilla).

Oppilas oli ollut kasvatusneuvolan tutkimuksissa ”hermostollisten herkkyysoireiden” johdosta ja hän oli jo aiemmin joutunut tutkimuksiin ”arkuutensa ja aggressiivisuutensa” vuoksi. ”Hermostollisilla herkkyysoireilla” tarkoitettiin mitä ilmeisimmin levottomuutta ja paikallaan pysymättömyyttä, jotka nähtiin kasvatusneuvolan tutkimuksissa sairaudellisiksi eikä oppilaan tahdonalaiseksi oikullisuudeksi. Tätä väitettä tukee kasvatusneuvolan lausunnon antama tieto siitä, että lapsi oli aiemmin ollut sairaalahoidossa hänen ”vaikeuksiensa” lisääntyttä.²²¹

Toisessa tapauksessa oppilaan levottomuuteen oli yritetty löytää vastauksia Helsingin Lastenlinnan sairaalan tekemistä tutkimuksista, mutta mitään ”orgaanisperäistä” syytä oppilaan ”häiriöihin” ei oltu löydetty. Oppilas oli opettajan mukaan ”aggressiivinen tovereitaan kohtaan”, ”ärtyi helposti” ja hän ”nytkähteli häiriten tovereitaan”. Nytkähtelyn epäiltiin kuitenkin johtuvan ”suuresta luokkayhteisöstä”, joka saattoi opettajan mukaan ruokkia oppilaan häiritsevää käytöstä ja joka olisi kenties poiskitkettävissä pienemmässä luokkayhteisössä. Oppilas siirrettiinkin tarkkailuluokalle kansakoulun kolmannelle luokka-asteelle.²²² Tässä tapauksessa oppilaan levottomuuden syitä etsittiin ensin lääketieteen avulla, mutta lopulta tultiin siihen tulokseen, että oppilaan oireet johtuivat suuresta luokkayhteisöstä ja siitä, että oppilaan käytös oli ainakin osittain tahdonalaista.

²²⁰ Ks. esim. Saari 1957.

²²¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 7.7.1959.

²²² LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 9.7.1959.

Joissain tapauksissa sopeutumisvaikeudet olivat opettajien ja kasvatusneuvolan mukaan täysin oppilaan itsensä, ei sairauden tai muun ”orgaanisperäisen” tekijän aiheuttamia. Tällaisia sopeutumisvaikeuksien ilmenemismuotoja edusti esimerkiksi oppilas, joka ”tuli kouluun milloin halutti, tai saattoi jäädä omia aikojaan pois tunnilta” ja joka oli ”väkivaltainen, opettajaa kohtaa uhmaileva”.²²³ Tällaiset käytöshäiriöt, jotka edustivat koulun järjestyssäännöistä piittaamattomuutta ja opettajan auktoriteetin kunnioittamattomuutta nähtiin kurittomuutena, josta oppilas oli itse vastuussa.

Käytöshäiriöihin etsittiin syitä myös ”ympäristötekijöistä” eli kodista ja toveripiiristä. Mikäli oppilaan kotona ilmeni ongelmia, kuten lapsen huoltamattomuutta, köyhyyttä, alkoholismia tai muita vaikeuksia, oppilaan sopeutumattomuutta käytöstä koulussa ja sen ulkopuolella pidettiin seurauksena niistä.

Eräässä tapauksessa oppilaalta puuttui ”normaali turvallisuuden ja luottamuksen tunne vanhempia kohtaan” ja hänen tarkkailuluokkasiirtoon puolsi pelokkuus, epärehellisyys ja näpistely. Oppilas tunsikin kasvatusneuvolan mukaan ”tyyliin, että rangaistaan ankarasti, kun jotain pahaa tapahtuu”, eikä ollut ”tottunut siihen, että vaikeuksista voitaisiin rauhallisesti keskustella”.²²⁴ Toisen heikosti koulussa menestyneen ja näpistelijä tehneen oppilaan perheestä sanottiin, että ”perheen olosuhteet olivat senluontoisia, että ne olivat omiaan heikentämään tutkittavan koulusuorituksia”, ja tätä pidettiin perusteluna oppilaan tarkkailuluokkasiirrolle.²²⁵

Erään tarkkailuluokalle siirretyn oppilaan sopeutumattomuuden syyksi ilmenivät kasvatusneuvolan tutkimuksissa vanhempien korkeat odotukset:

Opettajan ilmoituksen mukaan tutkittava on koulussa helposti häiriytyvä, ailahteleva, riitautuva ja hyökkäävä. Hän on hyvin rauhaton, välitunneilla rajua. Kotoa saatujen tietojen mukaan tutkittava ei ole aina rehellinen. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa on ilmennyt, että tutkittava on normaalilahjainen. Kodin vaatimustason on kuitenkin korkea ja siellä odotetaan hänen selviävän paremmin kuin mihin hänellä on kykyjä. Tämä ristiriita on ilmeisesti vaikeuksien pohjana.

²²³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 24.8.1959.

²²⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 17.8.1959.

²²⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 16.7.1960.

Oppilaan tapaus on täysin muista poikkeava: kun muut kotiooloja valottavat lausunnot mainitsevat oppilaan kotiolot joko ”tavallisiksi” tai heikoiksi, tässä tapauksessa kotiolot ovat näennäisesti olleet kunnossa, mutta oppilas on alkanut oireilla liian korkean vaatimustason vuoksi.²²⁶

²²⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 9.7.1959.

5. Siirrot

Tarkkailuluokalle siirtoa voidaan pitää rangaistuksena: siirron taustalla oli ”poikkeavuus”, joka näkyi käyttäytymisessä esimerkiksi koulukurittomuutena, päihteiden käyttönä ja suoranaisena rikollisuutena. Toisaalta ”poikkeavuutta” olivat myös vilkkaus ja keskittymisvaikeudet, jotka vaikeuttivat muun luokan työskentelyä. Sen, mitä kaikkea oli epänormaali käyttäytyminen, määritteli ja määrittelee edelleen Kivirauman mukaan ”joku muu”.²²⁷ Tällä hän tarkoittaa enemmistöä, joka kokee muut kuin kaltaisensa poikkeavuuksiksi, siis erilaisiksi ja sitä myötä uhkaksi enemmistön elämälle.

Michael Foucaultin mukaan rangaistuksen tarkoituksena on normaalistaa vallankäyttöä. Tällä hän tarkoittaa sitä, että rangaistuksen avulla voidaan vähentää erilaisia poikkeavuuksia: koulussa on Foucaultin mukaan käytössä ”pienoisrangaistusjärjestelmä”, johon kuuluu oikeuksien menettäminen, pienimuotoinen nöyryyttäminen ja ”saavutetun paikan menettäminen” ja siten lähemmäs normaaliutta pääseminen.²²⁸ Niinpä myös tarkkailuluokkajärjestelmä voidaan nähdä normaalistavana vallankäyttönä: oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle eräänlaisena ”rangaistuksena” käytöksestään tarkoituksena saavuttaa oppilaan käytöshäiriöiden väheneminen ja/tai kouluarvosanojen paraneminen. Toisaalta samalla oppilas kohtasi sosiaalisen kontrollin, vallankäytön jonka tarkoituksena oli suojella muuta koulutusjärjestelmää ”poikkeavuuksilta”.

5.1 Siirtoprosessi

Erityisopetukseen siirrettyjen oppilaiden siirtopapereista käy vuosien 1958–1970 osalta ilmi, että siirtojen osalta käytäntöjä on ollut pääosin kaksi. Ensimmäisessä vaihtoehdossa opettaja on pyytänyt kasvatusneuvolan tekemiä tutkimuksia oppilaasta, jonka käytös on ollut tavallisesta poikkeavaa ja jonka sopeutumattomuuden vähentämiseksi tai poistamiseksi eivät ole koulun omat kurinpitokeinot riittäneet. Tutkimusten jälkeen kasvatusneuvola on ehdottanut kansakoulujen johtokunnalle oppilaan siirtoa erityisluokille, johtokunta on käsitellyt oppilaan siirtoasian kokouksessaan ja lopuksi anonut

²²⁷ Kivirauma 2015, 27.

²²⁸ Foucault 2014, 241–243.

kansakoulun tarkastajalta tämän suostumuksen siirtoon. Myös oppilaan huoltaja on täyttänyt lomakkeen, jossa anoo lapsensa siirtoa erityisluokille.²²⁹

Toinen vaihtoehto prosessille oli huoltajan yhteydenotto kasvatusneuvolaan: eräässä tapauksessa lapsi oli syyllistynyt ”koulupinnaukseen” vastoin huoltajansa tahtoa, ja tässä tapauksessa huoltaja itse oli toivonut erityisopetukseen siirtoa.²³⁰ Joissain tapauksissa, mikäli lapsi ei kouluun saapunut, oli myös vanhemman riski joutua syytteeseen lapsensa oppivelvollisuuden laiminlyöntiin olemassa. Tästä syystä vanhemmat saattoivat pyytää lapselleen kasvatusneuvolan tutkimuksia tai erityisluokkasiirtoja. Vanhempien pyynnöstä lähteneet siirtoprosessit olivat tarkkailuluokkien oppilaiden kohdalla hieman harvinaisempia kuin koulun aloitteesta lähteneet, sen sijaan apukoululuokilla huoltajien tekemät tutkimuspyynnöt olivat yleisempiä.²³¹

Vanhempien allekirjoittamat, yleensä kasvatusneuvolasta saadut anomukset ovat olleet valmiita, sanavalinnoiltaan hieman erilaisia lomakkeita, mutta käsinkirjoitetut anomuksetkin hyväksyttiin. Valmiissa lomakkeissa sisältö on hyvin yksinkertainen: johtokunnalta kunnioittavasti anotaan koulun x oppilaan x siirtoa erityisopetukseen ja tämän jälkeen tarkennetaan erityisopetuksen sisältö, sekä mainitaan allekirjoituksin huoltaja(t), ja joissain tapauksissa huoltajien ammatti ja osoite. Kuten muuallakin Suomessa, myös Lahden tarkkailuluokkien oppilaiden sosiaalinen tausta on säilytettyjen siirtoasiakirjojen ja saatavilla olevien tietojen mukaan alimmista sosiaaliluokista.²³²

Huoltajien tekemä anomus oli 1960-luvulla lähtökohtaisesti välttämätön.²³³ Joissain tapauksissa opettajan ja huoltajien näkemys on eronnut toisistaan huomattavasti ja huoltajat ovat olleet selvästi vastahakoisia anomaan holhottavalleen siirtoa erityisluokille.²³⁴ Tämä saattoi johtua erityisopetuksen

²²⁹ Ks. esim. LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970; LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

²³⁰ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.2.1960; 19.4.1960.

²³¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970; LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

²³² Kivirauma 1989, 210–211; 297; LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Tarkastajan kirjelmät 1958–1969.

²³³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970.

²³⁴ Eräässä tapauksessa kasvatusneuvola lisäsi lausuntoonsa seuraavan liitteen: ”Huomautus: koti ei ole suostuvainen tarkkailuluokkasiirtoon”. Lapsi siirrettiin tarkkailuopetukseen tästä huolimatta. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62, Kasvatusneuvolan lääkärinlausunto oppilaasta, päivätty 17.8.1961; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.10.1961. Ks. myös esim. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62, Kasvatusneuvolan lääkärinlausunto oppilaasta, päivätty 18.8.1961.

mukanaan tuomasta huono-osaisuuden leimasta tai jopa henkilökohtaisesta kaunasta. Joidenkin anomusten reunoille käsin kirjoitetuista ”lisätiedoista” voidaan lukea viitteitä jopa erityisluokkasiirtoon painostamisesta opettajan taholta. Erään oppilaan äiti jätti poikaansa koskevan siirtoanomuksen reunaan tiukkasanaisen viestin:

Kyllähän se on pakko anoa, kun (opettaja) on ottanut käytäntöön tukasta vaan kiinni ja lyömistä tai korville sekä välitunnilla ulkona, että luokassa. Arvosteltu (oppilaan) vanhempia koko luokan kuullen, kuinka on huonoja kasvattajia. Kuitenkin suositeltu kotiopetusta, vapauttaa siis koulusta. Eikö opettajan tarvitse yhtään ajatella mitä sanoo tai tekee ainoastaan oppilaan. Vai onko johtajaopettajan rouva eri asia? ²³⁵

Erityisluokille siirrot hyväksyvälle kansakoulun tarkastajalle suunnatusta viestistä käy selvästi ilmi tyytymättömyys opettajaa kohtaan, mutta se kertoo osittain myös kansakoulun opettajan nauttimasta auktoriteettiasemasta: opettajien toimia arvosteltiin vain harvoin, ja esimerkiksi opettajien käyttämiä rangaistusmetodeja saatettiin katsoa kyseenalaisuudesta huolimatta läpi sormien. Tässä tapauksessa lisämausteensa soppaan toi se, että siirtämisprosessin aloittanut opettaja oli koulunsa johtajaopettajan vaimo. Oppilaan äidin erimielisyys siirtämisen aiheellisuudesta on ollut niin voimakas, että kansakoulun tarkastaja sai lukea myös toisen näkökulman tilanteeseen.²³⁶

Useimmissa tapauksissa sillä, puolsiko lapsen huoltaja siirtoa ei ollut merkitystä siirtopäätöksen kanssa.²³⁷ Kun erityisopetussiirto sitten toteutui, suhtautuminen siihen oli vaihtelevaa. Kaikista tapauksista suhtautumista erityisopetukseen ei käy ilmi, mutta niissä joissa asiasta mainitaan, siirtämistä on suurimmaksi osaksi puollettu myös huoltajien taholta.²³⁸ Muutamissa tapauksissa huoltajien suhtautuminen oli kielteinen, ja joissain tapauksissa erityisopetusta on karsastettu niin voimakkaasti, että lasta ei ole erityisopetukseen viety lainkaan.²³⁹ Tämä on koskenut sekä

²³⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Anomus oppilaan siirtämiseksi tarkkailuluokalle, päivätty 12.10.1963.

²³⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Anomus oppilaan siirtämiseksi tarkkailuluokalle, päivätty 12.10.1963.

²³⁷ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 8.11.1963; 22.1.1963; LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60, 1961–62; LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970.

²³⁸ Ks. esim. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62.

²³⁹ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.11.1950; 22.1.1963. Mikäli huoltajien myönteinen suhtautuminen oppilaan koulupinnaukseen kävi ilmi, huoltajasta voitiin tehdä ilmoitus sosiaalilautakunnan lastensuojeluosastolle ja tätä kohtaan voitiin nostaa syyte lapsen oppivelvollisuuden laiminlyönnistä.

apukouluopetusta että tarkkailuluokkia. Toisaalta esimerkiksi huonokuuloisten luokista tällaista suhtautumista ei ainakaan lähdemateriaalista käy ilmi, mutta tämä johtunee vamman laadusta: huonokuuloisten luokan oppilaat eivät välttämättä olleet älykkyydosamäärältään apukoulutasoisia, eivätkä käytösodotuksiin sopeutumattomia. Näin ollen huonokuuloisille tarkoitettuun erityisopetuksen saatettiin suhtautua suopeammin kuin esimerkiksi tarkkailuluokkiin.

Kasvatusneuvolan tutkimukset olivat edellytys tarkkailuluokkasiirroille vuosina 1958–1970 ja tästä voitiin poiketa vain erittäin painavin syin. Eräässä tapauksessa oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle jo ennen tutkimuksia tämän käytöshäiriöiden monimuotoisuuden ja määrän vuoksi:

Tutkimuksen syynä on käytöshäiriöt. Opettaja on lausunnossaan ilmoittanut käytöshäiriöistä seuraavaa: koulupinnausta, oppilas on tuonut väärennetyn poissaolotodistuksen, polttanut tupakkaa ja koulun johtajalle tulleen ilmoituksen mukaan pakottanut alaluokkalaisia tupakoimaan, ollut kansalaiskoululaisten kanssa ahdistelemassa tyttöjä jne. Kasvatusneuvolassa on tällä hetkellä niin pitkälle varattuja aikoja, ettei (oppilasta) saada nyt heti tutkimuksiin. Asian nopeaa korjaamista varten kasvatusneuvola esittää, että (oppilas) sijoitettaisiin tarkkailuluokalle nyt heti ja hän saisi olla siellä siksi, kunnes tutkimuksien perusteella voidaan esittää selvempi lausunto.

Kuten kasvatusneuvolan kirjelmästä käy ilmi, oppilaan siirrolle jo ennen varsinaisia tutkimuksia oli painavat perustelut, eivätkä tutkimukset olleet mahdollisia pitkien jonojen vuoksi. Oppilaan sopeutumattomuuden ilmeneminen piti sisällään monia piirteitä, joista jo yksikin saattoi olla 1960-luvulla tarkkailuluokalle siirron taustalla. Kyseisen oppilaan äiti anoi siirtoa tarkkailuluokalle mahdollisimman nopealla aikataululla, ja näin myös toimittiin.²⁴⁰

Toisessa tapauksessa oppilas kieltäytyi menemästä kasvatusneuvolan tutkimuksiin:

Kehoituksesta anon, että (oppilas) otettaisiin Lahden kaupungin kansalaiskoulujen tarkkailuluokalle ilman kasvatusneuvolakäyntiä. Poika, joka on sortunut useisiin raha- ja autovarkauksiin, yrittänyt ainakin kerran itsemurhaa unilääkkeillä, ei sano menevänsä kasvatusneuvolan testattavaksi. Häntä on aikanaan (paikkanimi poistettu) ollessa kehoitettu samaan, mutta kertomansa mukaan hän ei silloinkaan ole mennyt kasvatusneuvolakäsittelyyn. (Oppilas), jonka isä on lehtorina (paikkakunta poistettu), on tullut NMKY:n Oppilaskotiin (päivämäärä poistettu) suoraan (paikkakunta poistettu) sairaalasta, jossa suoritettujen tutkimuksien mukaan uhmaileva poika on todettu

²⁴⁰ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62.

normaaliksi älykkyydeltään. (Oppilas) sijoitettiin aluksi Lotilan kansakoulun VI lk. mutta siellä hänelle tuli sopeutumisvaikeuksia opettajan kanssa. Syy oli kyllä pojan. Neuvoteltuani johtokunnan sihteerin kanssa hän katsoi tarpeelliseksi pojan sijoittamisen tarkkailuluokalle ja yrittävän tätä ilman kasvatusneuvolakäyntiä. Siksi tämä anomukseni.

NMKY:n ammattioppilaskodin henkilökunnan jäseneltä tarkastajalle lähetetystä anomuksesta käy ilmi, että oppilas haluttiin sijoittaa tarkkailuluokalle ilman kasvatusneuvolakäyntiä.²⁴¹ Tässä tapauksessa painavia syitä jättää kasvatusneuvolan tutkimukset väliin olivat pojan rikokset, haluttomuus tutkimuksiin menemistä kohtaan, sijoituspaikka oppilaskodissa sekä itsemurhayritys. Johtokunta anoi tarkastajalta oppilaan siirtoa tarkkailuluokalle, ja näin myös tehtiin.²⁴²

Aineistosta nousee esille myös sellaisia tapauksia, joissa vanhemmat eivät ole suostuneet viemään lastaan kasvatusneuvolaan.²⁴³ Eräässä tapauksessa oppilaan vanhemmat eivät ”useista kehoituksista huolimatta” ottaneet yhteyttä kasvatusneuvolaan oppilaan saattamiseksi tutkimuksiin. Niinpä sekä entinen että senhetkinen opettaja ottivat molemmat yhteyttä kansakoulun johtokuntaan, joka otti asiakseen oppilaan asian. Lopulta oppilas saatiin kasvatusneuvolan tutkimuksiin, jonka jälkeen neuvolan lääkäri suositti tarkkailuluokkasiirtoa ja lisäsi lausuntoonsa, että oppilaan ”äiti on suostunut tähän järjestelyyn”.²⁴⁴ Tämä kertoo siitä, ettei kasvatusneuvolan tutkimuksia jätetty väliin kuin erityistapauksissa. Tässä tapauksessa johtokunta on saattanut ottaa oppilaan huoltajaan yhteyttä ja mainita toimenpiteet, mikäli oppilasta ei viedä tutkimuksiin: lastenvalvojalle tai jopa lastensuojeluun tehty ilmoitus ei ollut mieluisa asia vanhemmille. Lopulta oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle alkuvuodesta 1962.²⁴⁵

Se, ettei lasta suostuttu viemään tutkittavaksi ja erityisluokkasiirtoja vastustettiin kertovat jotain erityisluokkien maineesta ja arvostuksesta. Tarkkailuluokat olivat pahamaineisia häiriintyneille ja jopa rikollisille oppilaille tarkoitettuja luokkia, joihin omaa lasta ei haluttu. Syyksi mainittiin pelko siitä, että lapsi muuttuu tarkkailuluokkalaisten kaltaiseksi.²⁴⁶ Toisaalta omaa lasta ei myöskään haluttu pitää normaalista poikkeavana: epänormaaliutta ei hyväksytty, vaan se haluttiin piilottaa

²⁴¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kirje oppilaskodin johtaja Tuure Himaselta kansakoulun johtokunnalle, päivätty 5.12.1962.

²⁴² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.12.1962; 8.1.1963.

²⁴³ Ks. esim. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lääkärinlausunto oppilaasta, päivätty 18.8.1961. Kyseisessä tapauksessa vanhemmat eivät olleet vieneet lastaan kasvatusneuvolaan ”useista kutsuista huolimatta” ja vastustivat tarkkailuluokkasiirtoa.

²⁴⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62.

²⁴⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–1962. Kansakoulun johtokunnalta kansakouluntarkastajalle 18.2.1962.

²⁴⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.3.1970.

yhteiskunnassa, eivätkä ”tavalliset” kansalaiset halunneet tulla osaksi yhteiskunnan varjopuolta. Lahdessa tarkkailuluokkasiirtoa vastustavat olivat kaikista niistä yhteiskuntaluokista, joiden perheiden lapsia siirrettiin.

5.2 Sinne ja takaisin, eli normaaliluokille siirrot

Vuosina 1958–1970 tarkkailuluokkien oppilaita siirrettiin normaaliluokille 40 tapauksessa. Vuosilta 1950–1958 tietoja ei ole saatavilla, mutta luvun voidaan arvioida olleen 10–20 välillä, sillä luokkia oli lukuvuoteen 1957–58 mennessä perustettu vain yksi. Oppilaat saattoivat vaihdella lukuvuosien aikana jonkin verran, mutta oletettavissa on, että suurin osa oppilaista jäivät tarkkailuluokalle pysyvästi. Vasta 1960-luvun vaihteessa oppilassiirtoja ryhdyttiin harjoittamaan enemmän muun muassa tilanpuutteen, oppilasmäärien kasvun ja sen myötä pahantapaisuuden koulussa lisääntymisen seurauksena. Se, että vuosina 1958–1970 Lahdessa vain 40 oppilasta sai siirron takaisin normaaliluokalle kertoo siitä, että tarkkailuluokkasijoitus jäi suurimman osan kohdalla pysyväksi. Lisäksi oli tapauksia, jossa oppilas siirrettiin tarkkailuluokalta normaaliluokalle kaksi kertaa tai useammin. Joel Kivirauman mukaan myös muissa kaupungeissa tarkkailuluokkasiirto jäi lopulta pysyväksi.²⁴⁷

Oppilaita siirrettiin takaisin normaaliluokalle pääosin kahdesta syystä. Ensimmäisen mukaan oppilas oli käytökseltään ja koulumenestykseltään suoriutunut paremmin, eikä hänen nähty enää tarvitsevan²⁴⁸ tarkkailuopetusta. Esimerkiksi eräs 6.-luokkalainen poika siirrettiin normaaliluokalle seuraavan kasvatusneuvolan lausunnon myötä:

Opettaja mainitsee lausunnossaan seuraavaa: ”Lukemiseen ja kirjoittamiseen liittyvien vaikeuksien lisäksi on hänellä ollut hankaluutta sopeutumisessaan tovereihin. Näiden seikkojen määrä on kuitenkin pikkuhiljaa laskenut. Kodin tämän hetkinen tila, varsinaisen pahantapaisuuden ilmenemättömyys koko tarkkailuaikana, erinomainen koulunkäynnin säännöllisyys (poissaolo viime vuonna 0 tuntia, ellei jalan katkeamisesta johtunutta poissaoloa oteta huomioon. kuluneen syksyn poissaolo myös 0 tuntia.) oikeuttavat ennustamaan pojan selviytyvän keskinkertaisesti varsinaisella kansakoululuokalla”. Kasvatusneuvolassa suoritetuissa tutkimuksissa on myöskin

²⁴⁷ Kivirauma 2015, 35.

²⁴⁸ Aineistossa toistuu oppilaan ”tarve” päästä osaksi tarkkailuopetusta: viranomaiset korostivat tarkkailuluokkien ”parantavaa”, terapeuttista vaikutusta oppilaaseen, joka osoitti sopeutumattomuudella tarpeensa päästä tarkkailuun.

näkyvissä tutkittavan rauhoittumiseen viittaavia piirteitä, joten kasvatusneuvola yhtyy opettajan esitykseen tutkittavan sijoittamiseksi takaisin normaaliluokalle.²⁴⁹

Toinen vaihtoehto oli se, että oppilas siirrettiin takaisin normaaliluokalle ”vähiten huonona” vaihtoehtona toisen, pahemmin sopeutumattoman oppilaan tieltä. Koska tarkkailuluokilla sai vuodesta 1958 alkaen olla vain kymmenen oppilasta yhdellä luokalla, oli johtokunnan, kasvatusneuvolan ja kansakoulun tarkastajan tehtävä päätöksiä sen mukaan, kuka eniten ”tarvitsi” tarkkailuopetusta. Esimerkkinä tästä voidaan mainita tapaus, jossa kuusi tarkkailuluokan oppilasta siirrettiin takaisin normaaliluokalle ja kuusi normaaliluokan oppilasta tarkkailuluokalle. Perusteluina normaaliluokalle siirtoihin mainittiin se, että ”heidän vaikeutensa on hoidettu siten, että on syytä olettaa heidän nyt selviytyvän koulutehtävistään suurempaan luokkaan sijoitettuna”.²⁵⁰ Todellisuudessa johtokunta todennäköisesti siirteli oppilaita normaaliluokille tarkkailuluokilta saadakseen tilaa uusille tarkkailuoppilaille ja siten välttääkseen uusien tarkkailuluokkien perustamisen.

Ennen lukuvuoden 1963–64 alkua johtokunta sai kasvatusneuvolalta kirjeen:

Lukuvuonna 1962–63 oli VI tarkkailuluokalla yli 10 oppilasta,²⁵¹ joista opettajat eivät olleet katsoneet voivansa ehdottaa ketään normaaliluokalle sijoitettavaksi. Koska VII tarkkailuluokan oppilasmäärä syksyllä 1963 tulisi olemaan liian korkea, on opettajien kanssa käydyssä neuvottelussa katsottu seuraavien oppilaiden ja seuraavassa järjestyksessä olevan niitä, joiden siirto normaaliluokalle saattaisi olla aiheellinen oppilaspaiikkojen puutteen vuoksi:

Tämän jälkeen kasvatusneuvola listasi kaksi oppilasta, jotka kasvatusneuvolan mukaan voitaisiin tarvittaessa siirtää normaaliluokalle.²⁵²

Tarkkailuluokkien opettajat eivät siis pitäneet ketään sopivana siirrettäväksi takaisin normaaliopetukseen, mutta pakon sanelemana olivat jo valikoineet kasvatusneuvolan kanssa käytyjen

²⁴⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 9.2.1963.

²⁵⁰ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto kansakoulun johtokunnalta kansakouluntarkastajalle, saapunut 28.8.1958.

²⁵¹ Oppilaat oli jaettu kahdelle eri luokalle.

²⁵² LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kirje Lahden kaupungin johtavalta psykologilta Kerttu Tammiselta kansakoulun johtokunnalle, päivätty 19.7.1963.

keskustelun jälkeen tarkkailuluokkalaisten joukosta muutaman ”vähiten häiriintyneen” oppilaan jonoon normaaliluokalle. Johtokunta päätti opettajien mielipiteistä välittämättä anoa tarkastajalta lupaa kahden oppilaan siirtämiseksi normaaliluokalle.²⁵³

Toisessa tapauksessa oppilaat oli jo vaihdettu päikseen, mutta nyt johtokunta anoi lopullista siirtoa oppilaille:

Kansakoulun johtokunta esittää täten, että Keski-Lahden kansalaiskoulun VIII luokan (oppilas) sijoitettaisiin tarkkailuluokalle ja tarkkailuluokan VIII luokan (oppilas) normaaliluokalle. Mainitut oppilaat sijoitettiin joitakin viikkoja sitten kokeilumielessä näin, koska (oppilaan) pitäminen edelleen normaaliluokalla muodostui tavattoman vaikeaksi ja tarkkailuluokalla ei ollut tilaa ilman sieltä tapahtuvaa siirtoa. Näin toimien on kyseisten oppilaiden sijoitus saatu tyydyttävästi ratkaistuksi.

Oppilaiden paikkoja vaihdettiin johtokunnan esityksen mukaisesti.²⁵⁴

Aina normaaliluokalle siirto ei ollut pysyvä. Oppilas saattoi tarkkailuluokalla sopeutua koulunkäyntiin odotuksiin käytöksenä puolesta, mutta normaaliluokalla ikään kuin palasi vanhoihin tapoihinsa. Tästä on esimerkkinä oppilas, joka siirrettiin takaisin tarkkailuluokalle seuraavan kasvatustieteiden lausunnon myötä:

Kasvatustieteiden lausunnossa on ollut opettajan pyynnöstä tutkittavana Keski-Lahden kansalaiskoulun VII luokan (oppilas). Tutkimuksen syynä on ollut sopeutumattomuus ja kuljeskelu. (Oppilas) siirrettiin tarkkailuluokalle v.1961 jatkuvan koulutuntien häiritsemisen vuoksi. Tarkkailuluokalla hän edistyi siten, että sekä edistyksen keskiarvo että huolellisuusnumero nousivat eikä opettajan lausunnon mukaan enää silloin ilmennyt häiritsevää ja uhmaavaa käyttäytymistä. Koska sekä opettajan lausunto että kodin käsitys (oppilaan) käytöksestä oli muuttunut myönteiseksi, kasvatustieteen lausunto katsoi, ettei ollut aiheellista pitää tarkkailuluokalla oppilasta, joka siinä vaiheessa käyttäytyi moitteettomasti. Tämän perusteella hänet esitettiin siirrettäväksi normaaliluokalle, jonne hän siirtyi syksyllä 1962. On ilmeistä, että (oppilas) pystyy myönteisiin koulusuorituksiin vain pienessä luokkayhteisössä, mutta suuremmassa hänelle tulee vaikeuksia. Kansalaiskoulussa ollessaan (oppilaan) käyttäytymiseen on

²⁵³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.9.1963; 17.9.1963.

²⁵⁴ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Lahden kaupungin kansakoulun johtokunnalta kansakouluntarkastajalle, saapunut 29.5.1963.

tullut siinä määrin poikkeavuutta, että on varsin kyseenalaista, miten kauan häntä voidaan yleensäkin pitää tavallisessa kouluympäristössä. Hänen käyttäytymisenä vuoksi hänet on sosiaalilautakunnan toimesta sijoitettu Pajuniemen perhekotiin, jossa hänellä on ollut runsaasti sopeutumisvaikeuksia mm. kouluhaluttomuutta, kuljeskelua ja päihdyttävien aineiden väärinkäyttöä. Kasvatusneuvola katsoo, että (oppilas) on siinä määrin häiriintynyt käytökseltään, että häntä on vaikea pitää normaaliluokalla, jonka vuoksi esitetään, että hänet siirrettäisiin tarkkailuluokalle.

Näin myös tehtiin, ja oppilas palautettiin tarkkailuluokalle keväällä 1963.²⁵⁵

Tarkkailuluokalta takaisin normaaliluokalle siirrettiin aineiston perusteella kolmella perusteella. Oppilaan käytöshäiriöt olivat saattaneet ensinnäkin vähentyä tai hävitä kokonaan, tai oppilaan koulumenestys oli parantunut. Molemmat perustelut puoltavat kouluviranomaisten näkemystä siitä, että pieni, noin 10 oppilaan ryhmä soveltuu käytöshäiriöisille ja normaalilahjaisille, mutta heikosti menestyville lapsille. Niille oppilaille, jotka olivat tarkkailuluokalla vain heikon koulumenestyksensä vuoksi, tarkkailuluokka on saattanut olla avuksi: yksilöllisemmin oppilaansa kohtaamaan pystynyt opettaja on voinut auttaa tällaista oppilasta paremmin ja arvosanat ovat voineet parantua selvästi.

Kolmas syy normaaliluokalle siirtoon oli se, että siirrettäväksi ehdotetun oppilaan tilalle haluttiin toinen oppilas jatkamaan koulunkäyntiään tarkkailuluokalla. Koska luokkakoko oli korkeintaan 10 oppilasta, normaaliluokille siirtoja toteutettiin ”perusteettomasti”. Kansakouluntarkastaja ei ollut tällaista käytäntöä vastaan, vaan hyväksyi siirrot siitäkkin huolimatta, että tiesi niiden taustat.

²⁵⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 2.4.1963.

6. Tarkkailuluokkien ja muun erityisopetuksen yhteys siirtoasiakirjoissa

Vuosien 1950–1970 aikana Lahdessa toimi tai aloitti toimintansa kaksi sellaista erityisopetusmuotoa, johon tarkkailuluokkien oppilaita siirrettiin, tai joista oppilaita siirrettiin tarkkailuopetukseen. Apukoulussa opiskeli oppilaita, jotka eivät menestyneet varsinaisessa kansakoulussa ja jotka olivat henkisestä kehityksestä jollain asteella viivästyneitä. VA-luokalla eli vajaaliikkeisten aivovauriolasten luokalla opiskeli lapsia, joilla oli CP-vamma ja jotka pystyivät suorittamaan tavallisen kansakoulun.²⁵⁶ Lisäksi oman ryhmänsä muodostivat niin sanotut heikkolahjaiset, jotka olivat älyllisesti normaalin alarajalla, mutta jotka eivät lähtökohtaisesti olleet erityisopetuksen tarpeessa: heille ei siis ollut omaa erityisopetusmuotoa.

Siirtopapereiden valossa Lahden erityisopetusjärjestelmä näyttäytyy suoranaisena villinä läntenä: siirtoja edes takaisin tarkkailuluokkien ja normaaliluokkien tai muiden erityisluokkien välillä on tehty sen mukaan, onko luokilla ollut tilaa ja onko mahdollisten siirtojen toteutumiseksi ollut mahdollista suorittaa muita siirtoja esimerkiksi tarkkailuluokalta apukouluun, tai takaisin tavalliseen kansakouluun. Vuosina 1958–1970 tarkkailuluokille siirrettiin yhteensä 281 oppilasta. Lahdessa toimi vain yksi tarkkailuluokka vuosina 1950–57, joten tarkkailuopetukseen siirrettyjen oppilaiden määrä kyseisinä vuosina oli joitain kymmeniä luokkakoon pysyessä lukuvuosittain noin kymmenessä oppilaassa.

Vuosina 1958–1970 siirretyistä oppilaista kahdeksan siirrettiin eri erityisopetuksen muotojen välillä seuraavasti: vähintään kolme oppilasta siirrettiin apukoulusta tarkkailuopetukseen, yksi oppilas apukouluun kuuluvana tarkkailuopetukseen, yksi tarkkailusta apukouluun, yksi VA-luokalta tarkkailuluokalle ja tarkkailuluokalta yksi VA-luokalle kahden viimeisen ollessa eri oppilaita.²⁵⁷ Todellisuudessa siirtoja on todennäköisesti tehty enemmänkin, sillä Lahdessa noudatettiin politiikkaa, jonka mukaan normaaliälyisiä lapsia voitiin siirtää apukouluopetukseen mikäli ”olosuhteet vaativat” ja vanhemmat hyväksyivät järjestelyn.²⁵⁸ Tätä tukee myös Taulukossa 5 näkyvät tarkkailuluokkien oppilaille annetut diagnoosit, joista osa on selvästi apukoululaisille kuuluvia diagnooseja.²⁵⁹

²⁵⁶ Luokasta käytettiin myös nimiä aivovaurioluokka ja aivovammaluokka. Nikki & Hilpinen 1969b, 6.

²⁵⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1958–1970; LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60; 1961–62; LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970.

²⁵⁸ Nikki & Hilpinen 1969b, 5. Todellisuudessa vanhempien mielipiteellä ei ollut käytännössä lainkaan merkitystä.

²⁵⁹ Ks. Taulukko 5.

Huomionarvoinen seikka on se, että oppilaiden sijoittamista saatettiin ”kierrättää” siten, että heidät siirrettiin ensin normaaliluokalle, jonka jälkeen tehtiin erityisluokkasiirtoa varten anomus. Tämä saattoi johtua kahdesta syystä: joko johtokunta tiesi erityisluokkien välisten siirtojen kyseenalaistavan erityisopetuksen tarpeellisuuden joidenkin oppilaiden kohdalla tai se halusi ensin katsoa, kuinka oppilas sopeutuu normaaliluokkaan. Toisaalta johtokunta saattoi olettaa, että oppilas pärjäisi normaaliluokalla, eikä ensin edes katsonut oppilaalla olevan tarvetta erityisluokkamuotoiseen opetukseen.

6.1 Tarkkailuluokat ja apukoulu

Apukouluun saatettiin kansakoululain mukaan sijoittaa oppilas, joka ei menestynyt varsinaisessa kansakoulussa ja jonka henkinen kehitys oli viivästynyt, tai joka oli todettu vajaamieliseksi.²⁶⁰

Muissa erityiskasvatuksen historiaa valottavissa tutkimuksissa tarkkailuoppilaiden siirtoja apukoululuokille sinne kuulumattomina on pidetty mahdollisena.²⁶¹ Toisaalta myös apukoululaisia tai apukouluun älyllisesti kuuluvia lienee siirretty tarkkailuluokalle käytöshäiriöiden vuoksi apukoulutasostaan huolimatta. Lahdessa tilanne oli se, että apukoulussa ja tarkkailuluokilla opiskeli sellaisia oppilaita, jotka eivät kyseisille luokille olisi kuuluneet. Jo ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettiin kahta apukoululaista, joita ei kuitenkaan tarkkailuluokalle siirretty.²⁶² Nämä lapset olivat tyttöjä, ja alun perin saattaneet joutua apukouluun vain käytösodotuksiin sopeutumattomuuden vuoksi.

Juha Valtan väitöskirjassa Oulun kansakoulun ”ongelmaoppilaista” vuosina 1874–1974 ei käsitellä tarkkailukoululaisten ja apukoululaisten sijoittamista ”vääriin” luokkiin, mutta eräässä tapauksessa Valta pitää heikkolahjaisen lapsen siirtoa tarkkailuluokalle ”erikoisena”.²⁶³ Tämä herättää epäilyn siitä, että myös Oulussa tarkkailuluokkalaisia ja apukoululaisia siirrettiin ristiin. Tämä ei kuitenkaan ole ollut väitöskirjan yhtenä tutkimuskohteena, eli varsinaista todistusaineistoa asialle tutkimus ei tarjoa. Valta itse pohtii aiemmin mainittua tilannetta toteamalla, että ”jako apu- ja tarkkailukouluun ei varmaankaan ollut helppoa”.²⁶⁴ Lausahduksellaan hän nostaa esiin sen tosiasian, että erityisopetuksen valinta oli kouluviranomaisille varsinainen viidakko. Tilanne oli samankaltainen

²⁶⁰ Kansakouluasetus 321/1958 § 28.

²⁶¹ Erityisesti tätä on epäilty ennen vuoden 1958 kansakouluasetuksen voimaantuloa. Ks. esim. Kivirauma 1989, 106–107.

²⁶² LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955.

²⁶³ Valta 2002, 204.

²⁶⁴ Valta 2002, 204.

myös Lahdessa, jossa etenkin tilanpuute oli eräs keskeinen syy erityisopetusmuotojen välillä liikkumiseen.

Eräässä tapauksessa oppilas siirrettiin kolmannelta apukoululuokalta tarkkailuluokkaan, koska ”siellä on tällä hetkellä tilaa ja koska hänen vaikeutensa ovat sentyyppisiä, että hänen sijoituksensa nykyiseen luokkaan tuottaa hankaluutta muille oppilaille.”²⁶⁵ Kasvatusneuvolan lausunnosta ei käy ilmi oppilaan älykkyyssosamäärää eli siitä ei selviä se, oliko oppilas soveltuva apukouluopetukseen, vai oliko oppilas siirretty käytöshäiriöisenä ensin tilanpuuteen vuoksi normaaliluokalta apukouluun ja paikan vapautuessa lopulliseen luokkaansa tarkkailuopetukseen.

Eräässä tapauksessa ”apukoulutason ylärajoilla” älyllisesti ollut oppilas oli aiemmin siirretty apukouluun, mutta vuonna 1966 vasta 8-vuotias lapsi lähetettiin kasvatusneuvolan tutkimuksiin ”kouluvaikeuksien vuoksi”. Kasvatusneuvolan lausunnon mukaan oppilaalla ilmeni apukoulussa ”vaikeuksia milloin koulupinnausten, näpistysten, tinnerin nuuskimisen yms. vuoksi”. Lisäksi oppilas kuljetti kasvatusneuvolan mukaan muita oppilaita koulusta pois ja häiritsi väkivaltaisuuksillaan. Kasvatusneuvola ehdotti johtokunnalle seuraavaa ratkaisua: ”kasvatusneuvola esittää, että hänet sijoitettaisiin apukoulussa miesopettajan luokalle tai viimeisenä hätätoimenpiteenä tarkkailuluokalle.”²⁶⁶

Tämän perusteella voidaan sanoa, että tarkkailuluokkien ja apukoulun välinen yhteys oli kiistaton niissä tapauksissa, joissa oppilaalla oli vakavia käytöshäiriöitä, mutta joka oli älyllisesti apukoulutason ylärajalla. Toisaalta aineistosta löytyy todisteita myös siitä, että normaaliluokilta siirrettiin oppilaita apukouluun herkästi, jos oppilaalla oli käytöshäiriöitä ja hänen älykkyyssosamääränsä oli riittävän alhainen.²⁶⁷ Lahden kaupungin koulupsykologin julkaisu vuodelta 1967 tukee väitettä siitä, että apukoulutasoisia oppilaita opiskeli Lahden tarkkailuluokilla. Sen mukaan lokakuussa 1966 Lahden tarkkailuluokilla opiskelleista 54:tä oppilaasta 9% eli noin viisi oppilasta oli älykkyydeltään apukoulutasoisia.²⁶⁸

Yhdessä tapauksessa apukoulutasoinen oppilas lähetettiin kasvatusneuvolan tutkimuksiin kiukunpuuskien, yökastelun ja käytöshäiriöiden vuoksi. Kasvatusneuvolan lausunnon mukaan

²⁶⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 2.2.1960.

²⁶⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 25.10.1966.

²⁶⁷ Vuonna 1965 Puistolann opettajat kiinnittivät huomionsa siihen, että apukoulussa oli selvästi enemmän poikia kuin tyttöjä. Syyksi he epäilivät valintakriteeriä ”jossa pahantapaisuus näyttelee suurta osaa”. LKA, Puistolann kansakoulu, Puistolann opettajakokousten pöytäkirjat 1962–1974, 3.9.1965.

²⁶⁸ Näiden oppilaiden älykkyyssosamäärä oli 79 tai alle. Jurama & Nikki 1967, 2.

oppilas sai kiukunpuuskia ”yleensä loppuviikkoisin”. Lapsella oli aivosähkötoiminnan häiriöitä, jotka ilmenivät epileptis-tyyppisinä kohtauksina ja lisäksi hänellä oli huoli perheestään: oppilaan vanhemmista isä oli työkyvytön ja äiti ”joutunut keuhkoparantolaan”, jonka vuoksi lapsi pelkäsi laitossijoitusta. Lausunnon mukaan lapsi oli älykkyydeltä apukouluun sopiva, mutta ehdotti silti oppilaan siirtoa tarkkailuluokalle. Perusteluksi mainittiin hyvä koulumenestys sekä se, että oppilas oli kuitenkin apukoulutason ylärajalla.²⁶⁹

Lausunnosta käy ilmi, että kasvatusneuvola piti apukoulua vain vaikeimmin koulussa menestymättömille, tämän tapauksen perusteella älyllisesti virallisen apukouluun sijoitettavien älykkyydosamäärän ylärajan alapuolella oleville oppilaille etenkin, jos apukoulutasoisella oppilaalla oli käytöshäiriöitä. Nämä käytöshäiriöiset apukoululaiset kuuluivat kasvatusneuvolan ehdotusten mukaan tarkkailuluokalle, joka oli virallisesti tarkoitettu ”normaalilahjaisille” käytöshäiriöisille lapsille. Tämä kertoo kasvatusneuvolan suhtautumisesta tarkkailuluokkiin: kun muita erityisopetuksen muotoja ja etenkin normaaliluokkia tuli suojella häiriköiltä, tarkkailuluokka oli juuri näitä tapauksia varten, vaikka osa sinne sijoitetuista oli kaikkea muuta kuin käytöshäiriöisiä.²⁷⁰

Eräässä tapauksessa oppilaan erityisopetuksen valinta mietitytti kasvatusneuvolan asiantuntijoita:

Tutkittava on aloittanut koulunkäyntinsä Lahdessa, mutta joutunut keskeyttämään sen perheen muutettua Afrikkaan, missä hän kävi koulua suomalaisia lapsia varten tarkoitettussa sisäoppilaitoksessa. Hän joutui keskeyttämään koulunkäyntinsä sairastumisen johdosta. Sairauden laatu ei ole tiedossa. Jo Afrikassa hän aloitti opiskelun kirjeopiston kautta. (Perheen sukunimi poistettu) perheen palatessa keväällä (vuosi poistettu) kotimaahan he joutuivat Ruotsissa auto-onnettomuuteen, jossa perheen vanhemmat ja toinen poika saivat surmansa (oppilaan) joutuessa sairaala-hoitoon. Hän on sen jälkeen asunut holhoojansa kiillottaja (nimi poistettu) perheessä ja on jatkanut edelleen opiskeluaan kirjeopistossa suorittaen kansakoulun VI luokan kurssia. (Oppilas) on joko aikaisemmin sairautensa tai auto-onnettomuuden seurauksena saanut orgaanisen aivohäiriön, joka on vaikeuttanut hänen psyykkistä suoritustasoaan alentavasti ja kaikkea reagoitua hidastavasti. Älykkyytensä on vaikea täsmälleen arvioida. Tutkimustulokset osoittavat debiilin ylärajoilla tai hieman sen yläpuolella olevaa tasoa. On välttämätöntä että (oppilas) pääsee jatkamaan koulunkäyntiään koulussa saadakseen kosketusta sosiaaliseen luokkayhteisöön. Hän on osittain suorittanut kansakoulun VI lk:n kurssin. Joitakin aineita on vielä suorittamatta.

²⁶⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 7.11.1961.

²⁷⁰ Tässä tutkimuksessa on käynyt ilmi, että myös älyllisesti ”normaalilahjaisia” lapsia siirrettiin tarkkailuluokille vain siksi, etteivät he menestyneet koulussa: näillä oppilailla ei siis ollut käytöksensä puolesta syytä olla jatkamassa normaaliluokalla.

Kasvatusneuvolan käsityksen mukaan (oppilas) kuuluisi tarkkailuluokan oppilaisiin, mutta puuttuvien tarkkailuluokkapaikkojen vuoksi on syytä ajatella ainakin toistaiseksi hänen sijoittamistaan apukoululuokalle. Nyt tulisi kysymykseen ilmeisesti apukoulun VII luokka, tarkkailuluokalle sijoitettuna sen sijaan VI tarkkailuluokka. Huoltajat ovat suostuvaisia erityisluokkasijoitukseen yleensä.

Lausunnosta käy ilmi, että kasvatusneuvolan lääkäri Olli Sirola ja johtava psykologi Kerttu Tamminen eivät itsekään tieneet mikä erityisopetusmuoto olisi ollut oppilaalle sopiva, sillä heidän mukaansa älyllisesti apukoulutasoinen oppilas olisi sopinut parhaiten tarkkailuluokalle, mutta tilanpuutteen vuoksi hänet päätettiin ehdottaa apukouluun.²⁷¹

6.2 ”Heikkolahjaiset”

Vaikka Lahdessa apukouluopetus, tarkkailuopetus ja muu erityisopetus oli virallisesti erotettu toisistaan jo kansakouluasetuksen määräämänä, oli näiden raja erityisen häilyvä niissä tapauksissa, joissa tarkkailuluokan oppilaan älykkyys oli normaalin alarajalla. Tarkkailuluokkasiirtoja koskevat viralliset ohjeistukset tarkkailuluokalle sopivien oppilaiden älykkyysosamäärän määrittelystä muodostivat ongelman: kun Kasvatusneuvolain liitto määritteli apukoulun tasoisen älykkyysosamäärän olevan 80 ja alle ja normaaliälyisen 90 ja sitä korkeampi, jäivät liiton suositusten ulkopuolelle näiden kahden määrittelyn väliin jäävät henkilöt.²⁷² Lahdessa vuonna 1966 opiskelleista tarkkailuluokkalaisista 18% sijoittui älykkyydeltään välille 80–90. Tämä oli kolmanneksi isoin ryhmä tarkkailuluokkalaisista, kun 42% oli älykkyydeltään tasoa 90–99 ja 25% tasoa 100–110.²⁷³

Näiden älykkyysosamäärältään tasolla 80–90 olevien, niin kutsuttujen ”heikkolahjaisten” oppilaiden kysymys oli vaikea kouluviranomaisille. Apukouluun he eivät virallisten mittareiden mukaan kuuluneet, mutta älykkyydeltään he eivät yltäneet myöskään ”normaalille” tasolle. Toisaalta oppilaat olivat soveltuvia suorittamaan oppivelvollisuuttaan täysin vaatimuksin, mutta toisaalta heissä saattoi olla apukoululaisille ominaisia piirteitä.²⁷⁴ Käytännössä tilanne ratkaistiin jokaisen oppilaan kohdalla

²⁷¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 25.10.1966.

²⁷² Jurama & Nikki 1967, 1.

²⁷³ Apukoulutasoisia oppilaista oli 9% ja älykkyysosamäärältään 110–124 välissä olevia 6%. Jurama & Nikki 1967, 2.

²⁷⁴ Suometsä 1970, 196.

erikseen sen mukaan, olivatko ”oppilaan primaarit ongelmat intellektuaalisella vai sosiaalisella tai emotionaalisella alueella”.²⁷⁵

Sopivan erityisopetusmuodon ehdottamisen vaikeudesta ”heikkolahjaisten” osalta kertoo seuraava kasvatustieteellisen lausunnon osa 14-vuotiaasta pojasta:

Suoritetuissa tutkimuksissa (oppilas) osoittautui heikkolahjaiseksi oppilaaksi, joka kokee koulun vaikeana. Tutkittava tarvitsisi henkilökohtaisempaa ohjausta voidakseen käyttää hyödykseen koulun tarjoamia oppimismahdollisuuksia, joita hän rajoitettuine älynlahjoineen ei pysty omaksumaan tilanteen jatkuessa nykyisellään. Kun ei ole muuta mahdollisuutta järjestää (oppilaalle) sopivampaa oppimismuotoa, kasvatustieteilijä esittää, että hänet sijoitettaisiin tarkkailuluokalle.²⁷⁶

Tässä tapauksessa oppilas oli ”älynlahjoiltaankin” ”heikkolahjainen”, mutta heikkolahjaisuuteen rinnastettiin myös ne oppilaat, jotka eivät menestyneet koulussa ”normaaleista” älynlahjoistaan huolimatta.²⁷⁷ Oppilasta ei nähty välttämättä sopivaksi tarkkailuluokalle, mutta koska Lahdessa ei ollut erityisiä luokkia ”heikkolahjaisille”, tarkkailuluokkasiirto oli kasvatustieteellisen mielestä perusteltu. Erillisiä, ainoastaan ”heikkolahjaisille” tarkoitettuja erityisluokkia oli kokeiltu 1920–1930-luvuilla Helsingissä, Tampereella, Viipurissa, Oulussa ja Porissa, mutta erinäisistä syistä johtuen nämä niin kutsutut H-luokat lopettivat toimintansa yksi kerrallaan.²⁷⁸

Mikäli ”heikkolahjaisella” oppilaalla oli käytöshäiriöitä koulussa ja/tai sen ulkopuolella, oli tarkkailuluokkasiirto mahdollinen:

Opettaja mainitsee lausunnossaan tutkittavan yrittävän tehdä ”pientä pahaa”, on ollut näpistysryityksiä, pinnausta tehtävien suorittamisessa, käskyjen täyttämättä jättämistä. (Oppilas) on jäänyt kerran luokalleen kansakoulussa, V luokka. Kasvatustieteellisessä lausunnossa (oppilas) osoittautui heikkolahjaiseksi oppilaaksi. Käytöshäiriöt tutkin olisivat esiintyneet, jos hänet aikanaan olisi siirretty

²⁷⁵ Nikki & Hilpinen 1969b, 5.

²⁷⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatustieteellisen lausunto oppilaasta, päivätty 15.7.1960.

²⁷⁷ Suometsä 1970, 196.

²⁷⁸ Näitä syitä olivat oppilasmäärän nopea kasvu, opettajavoimien puute ja luokkien heterogeenisyydestä johtuva opettamisen muuttuminen hankalaksi. Vuonna 1970 Suomessa toimi ainoastaan yksi H-luokka, joka oli perustettu Kuopioon. Suometsä 1970, 198–199.

erityisopetukseen. Niiden hallitsemiseksi ja estämiseksi on erityisopetus vieläkin paikallaan. Kasvatusneuvola esittää hänen sijoittamistaan tarkkailuluokalle.²⁷⁹

Eräällä oppilaalla oli väkivaltaisuuden, uppiniskaisuuden ja rikokseen osallistumisen taustalla useita tekijöitä: hänet nimettiin heikkolahjaiseksi, jonka käytöshäiriöitä lisäsivät vaikeudet kotona.²⁸⁰ Heikkolahjaisuuteen oli liitetty jo 1950-luvun alussa yhteiskuntaan sopeutumattomuus, joten ei ihme, että useat tarkkailuluokalle siirretyt lapset nimettiin ”heikkolahjaisiksi”.²⁸¹ Kaikki edellä mainitut esimerkit korostavat ”heikkolahjaisten” oppilaiden sijoituskysymysten yksilöllistä pohtimista. Jos ”heikkolahjaisten” luokkasijoituksen pohtiminen oli kouluviranomaisille hankalaa, oli sitä myös luokan valinta oppilaille, jotka eivät välttämättä olisi kuuluneet apu- tai tarkkailuluokille, mutta jotka käytöksensä perusteella sijoitettiin tarkkailuopetukseen.

6.3. Muut ”erityisoppilaat”

Joissain tapauksissa vaikuttaa aineiston perusteella siltä, että kumpikaan apu- ja tarkkailuluokkamuodoista ei ollut sopiva oppilaalle: apukoulu oli tarkoitettu vaikeammin vammaisille, kehitysvammaisille ja älyllisesti ”debiileille” oppilaille, tarkkailuluokat puolestaan pahantapaisille, käytösodotuksiin sopeutumattomille, ”normaalilahjaisille” lapsille.

Eräässä tapauksessa oppilaalla oli todettu sekä epilepsia että siihen liittyvä muu sairaus, hän oli saanut ehdot laskennossa ja oli säännöllisen lääkityksen käyttäjä. Tässä tapauksessa oppilas nimettiin levottomaksi lapseksi, jonka oireita lääkehoito ei pystynyt poistamaan. Kasvatusneuvolan mukaan oppilaan häiriökäytös tulisi jatkumaan normaaliluokalla, joten hänet ehdotettiin ensisijaisesti tarkkailuluokalle siirrettäväksi.²⁸² Oppilas ei siis ollut ensisijaisesti apukouluun sopiva, mutta kasvatusneuvola piti silti erityisopetusta parhaana vaihtoehtona ja kenties vaihtoehtojen puutteessa ehdotti tarkkailuluokkasiirtoa.

Toinen oppilas puolestaan ei voinut jatkaa opiskeluaan tavallisella kansakoulun luokalla:

²⁷⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 17.9.1962.

²⁸⁰ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 17.9.1962.

²⁸¹ Suometsä 1970, 196–197.

²⁸² LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 18.8.1959.

Koulunkäynnin alkaessa tutkittavalla ei ollut mitään vaikeuksia, mutta hänen kaaduttuaan jäämässä alkoivat hänen vaikeutensa, jotka ilmenevät lähinnä levottomuutena ja tarkkaamattomuutena tunneilla, todistus laski tällöin myös romahdusmaisesti ja erityisesti kirjoituksessa on siitä lähtien ollut jatkuvia vaikeuksia. Kasvatusneuvolassa suoritettujen tutkimusten perusteella (oppilas) lähetettiin EEG-tutkimukseen, jolloin todettiin häiriöitä aivotoiminnassa. Häiriöt johtunevat hänen jäämässä samaastaan aivotärähdyksestä. Tämä poikkeavuus on ilmeisesti syynä myöskin tutkittavan kirjoittamisvaikeuteen. Hän on saanut ehdot kirjoituksessa.

Koska VA-luokka eli aivovaurioluokka oli tarkoitettu CP-vammaisille oppilaille, kasvatusneuvola piti tälle oppilaalle parhaana sijoituskohteena ei normaaliluokkaa, vaan tarkkailuluokkaa.²⁸³

Toisessa tapauksessa oppilaalla oli aivovaurio²⁸⁴, mutta häntä ei siirretty VA-luokalle, vaan saamaan tarkkailuopetusta. Opettaja lähestyi kansakoulun johtokuntaa oppilasta koskevalla kirjeellä:

Pyydän täten neuvoa ja apua arvoisalta Johtokunnalta asiassa, joka on ollut erittäin vaikea ja raskas jo syksystä alkaen. (”Oppilaani”), joka on aivovauriolapsi, on suuresti häirinyt koulutyötämme. Hän ei halua totella neuvoja ja kehoituksia luokassa, samoin hän rikkoo sääntöjä, joita on annettu koko koulua varten, jotta järjestys säilyisi. Hänen henkinen tasonsa on normaalia korkeampi, mutta hänen käytöksensä ei mielestäni sovi normaalikouluun ja – luokkaan. (Oppilaan) kanssa tulee toimeen oikein hyvin, jos antaa hänen olla omissa oloissaan ja hän saa tehdä mitä milloinkin haluaa. Hänellä on tapana tulla kouluun n. klo 8.30. Tunnit alkavat klo 8. Hän äänтелеe ja taputtaa käsiään jatkuvasti. Meillä ei ole ollut erimielisyyksiä hänen kanssaan, mutta sitä vaikeampaa muitten saman luokan oppilaitten kanssa. He eivät käsitä, etteivät he saa samoja vapauksia kuin (oppilas), joka on sairas. Siksi järjestyksenpito tässä luokassa alkaa olla ylivoimaisen raskasta. Jos (oppilaan) ottamia vapauksia rajoitetaan, saa hän vaikeita kohtauksia. Silloin hän on aggressiivinen ja saattaa jopa oppitunnilla hyökätä toisten kimppuun sokeassa raivossaan. Pelkäämme häntä. Hän on isokokoinen ja vahva. Ehdotin (oppilasta) aivovaurioluokalle, mutta ymmärrän nyt, ettei hän sinne sovi aggressiivisuutensa tähden. En ole ehdottanut häntä tarkkailuluokalle, koska tämä on muodostunut minulle omantunnon kysymykseksi. Mielestäni hänen paikkansa ei ole sellaisten joukossa, joilta hän voi oppia epärehellisyyttä y.m.s. Hän on sairas, ei paha. Pyydän arvon Johtokunnalta neuvoa.

²⁸³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 18.8.1959.

²⁸⁴ VA-luokasta käytettiin myös nimeä aivovaurioluokka ja on mahdollista, että luokassa opiskeli muitakin kuin CP-vammadiagnoosin saaneita lapsia.

Opettajan lähettämästä kirjeestä ilmenee opettajan näkemys tarkkailuluokista: hänen mukaansa tarkkailuluokan oppilaat olivat epärehellisiä lapsia, jotka saattoivat houkutella muita lapsia kaltaisikseen. Opettajan myötätunnon saa oppilas, jota hän haluaa suojella tarkkailuluokilta, mutta jonka hän kokee häiriöksi ja jopa vaaraksi luokalleen. Toisaalta hän puolustaa omaa oppilastaan muistuttamalla, ettei oppilas ole paha ja on myös yrittänyt ymmärtää oppilaan sairautta antamalla tälle vapauksia. Ongelmana hän näkee muiden lasten suhtautumisen oppilaaseen, kun näiden mielestä opettaja kohtelee heitä epäreilusti vaatimalla luokkakuria muilta paitsi kirjeessä mainitulta oppilaalta.²⁸⁵

Kirjeen jälkeen johtokunta lähetti oppilaasta tutkimuspyynnön kasvatusneuvolalle, joka lähetti pian takaisin näkemyksensä oppilaasta:

Kouluvaikeuksien vuoksi (oppilas) sijoitettiin v. 1957 tarkkailuluokalle, josta hänet kuitenkin kyseistä luokka-astettavastaavan luokan puuttumisen vuoksi jouduttiin siirtämään normaaliluokalle syksyllä 1958. Normaaliluokalla hänellä on ollut jatkuvia sopeutumisvaikeuksia lähinnä hänen erittäin alhaisesta toleranssirajastaan johtuen. Tämä heikko sietämiskyky ja herkkä väsyvyys ovat ilmeisesti seurauksia tutkittavan aivovauriosta. Opettaja on syyslukukaudella 1959 ehdottanut (oppilaan) sijoittamista aivovammaisten luokalle, mutta tähän ehdotukseen kasvatusneuvola ei ole voinut yhtyä, koska ei voi olla mitään takeita siitä, etteikö tutkittava mahdollisia raivokohtauksia saadessaan vahingoittaisi toisia kyseisen luokan oppilaita, jotka vammojensa vuoksi ovat kyvyttömiä puolustautumaan.

Johtokunnan edelleen tarkastajalle lähettämän kasvatusneuvolan lausunnon perusteella oppilasta ehdotettiin tarkkailuluokalle siirrettäväksi siitäkin huolimatta, että tämä ei ollut ainakaan oppilaan opettajan itsensä mukaan tarkoituksena hänen lähestyessään johtokuntaa asiassa.²⁸⁶

Kasvatusneuvolan lausunnon osa kertoo muiden tässä tutkimuksessa mainittujen esimerkkien tavoin siitä, että kouluviranomaiset pitivät tarkkailuluokkia opetusmuotona, jonka piiriin voitiin sijoittaa lapsia kaikissa niissä tapauksissa, joissa mikään muu ei tullut viranomaisten mielestä kyseeseen. Sen sijaan viranomaiset eivät pitäneet tarkkailuluokkalaisten puolta: kukaan ei huolestunut siitä, etteivät

²⁸⁵ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Opettaja Kaija Ikävalkolta kansakoulun johtokunnalle, päivätty 26.2.1960.

²⁸⁶ käy ilmi myös toinen tapaus, jossa opettaja ehdotti oppilaalle apukoulua, mutta kasvatusneuvola päätti ehdottaa tarkkailuluokalle siirtoa. LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Opettaja Elvi Kilpisen kirje Kasvatusneuvolalle 24.9.1964.

tarkkailuluokkien pienimmät, ”aroiksi” kuvaillut ja kenties vain heikon koulumenestyksen takia tarkkailuluokalla olevat oppilaat välttämättä pystyisi ”puolustautumaan” lapselta, joka aivovauriostaan johtuen ei pystynyt kontrolloimaan käytöstään, mutta joka oli ”riittävän terve” saadakseen suorittaa oppivelvollisuuttaan. Toisaalta ymmärrystä on annettava myös kasvatustieteiden asiantuntijoille, joiden työ ei ollut helppoa: tällä kertaa vaa’assa painoi enemmän aivovauriolasten laajempi määrällinen puolustuskyvyttömyys mahdollisesti väkivaltaista oppilasta kohtaan. Toisaalta pienempi luokkayhteisö mahdollisti nopeamman puuttumisen oppilaan saadessa ”raivokohtauksia”.

Aineistosta nousee esille yksi tapaus, jossa oppilas siirrettiin VA-luokalta tarkkailuluokalle syinä ”sopeutumisvaikeudet, lähinnä koulun laiminlyönnit”.²⁸⁷ Oppilaan tietoja ei eritellä tarkemmin, mutta kasvatustieteiden vastaavan lääkärin Ragnar Wallinin mukaan ”aivovauriolapsi” oli sopiva tarkkailuluokkaan. Vaikka VA-luokka oli tarkoitettu CP-vammaisille, liikuntarajoitteisille mutta älyllisesti ”normaalitasoisille” oppilaille, oli sinne sijoitettu tämä nyt tarkkailuopetukseen siirrettävä lapsi. Koska tarkkailuun ei siirretty sellaisia liikuntarajoitteisia lapsia, jotka tarvitsivat apuvälineitä liikkumiseensa, voidaan olettaa kyseisen oppilaan olleen liikuntakykyinen aivovaurion saanut lapsi. Se, miksi oppilas alun perin siirrettiin VA-luokalle ei aineistosta selviä.²⁸⁸ Tilanne kuitenkin kiteyttää hyvin sen, että Lahdessa erityisluokat olivat hyvin heterogeenisiä ryhmiä, joihin oppilaita sijoitettiin hyvin moninaisin perustein.

VA-luokalta siirretty lapsi korostaa tutkimuksessa jo aiemmin ilmi tullutta kuvaa tarkkailuluokista kaikkein ”häiriintyneimmiksi” koettujen oppilaiden sijoituskohteena näiden sairauksista, vammoista ja muista taustoista riippumatta. Tarkkailuluokille saatettiin siis siirtää aivan kaikenlaisia lapsia, jotka koulunkäyntiin kykenivät, mutta joita ei voinut millään muulla luokalla pitää käytöksensä puolesta.

Tarkkailuopetuksen ja apukoulun välillä liikuttiin sujuvasti siirtojen toteutuksen pohdinnassa, sekä itse siirtoprosessissa. Se, että tarkkailuoppilaita siirrettiin normaaliopetukseen pois ”pahimpien” tapausten tieltä, kyseenalaistaa joidenkin tarkkailuluokkasiirtojen tarpeellisuuden.

²⁸⁷ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatustieteiden lääkärinlausunto oppilaasta, päivätty 17.2.1960.

²⁸⁸ Koulupsykologin julkaisun mukaan VA-luokalle siirrettiin oppilaita kasvatustieteiden valitsemana, sekä Lastenlinnan suosittelemana. Julkaisussa sanotaan, ettei luokalle yleensä otettu apukoulutasoisia CP-lapsia. Nikki & Hilpinen 1969b, 6.

7. Elämä tarkkailuluokilla

7.1 Oppilaiden sosiaalinen tausta

Lahden kaupungin koulupsykologin toimisto julkaisi 1960-luvulla tutkimuksen Lahden, Jyväskylän ja Kouvolan tarkkailuluokkien oppilaiden sosiaalisesta taustasta vuodelta 1966. Tutkimuksessa sosiaaliluokkia oli yhteensä neljä: Lahdessa alimpaan sosiaaliluokkaan kuului 61% oppilaista, toiseksi alimpaan 33% ja toiseksi ylimpään 6%. Ylimpään sosiaaliluokkaan ei kuulunut oppilaista kukaan.²⁸⁹ Jyväskylässä tilanne oli samansuuntainen kuin Lahdessa, joskin toiseksi ylimpään sosiaaliluokkaan kuului 10% oppilaista. Selvästi eniten Jyväskylän tarkkailuluokilla opiskeli Lahden tapaan alimman sosiaaliluokan väkeä, kun 60% oppilaista ilmoitettiin alimpaan sosiaaliluokkaan.

Kouvola erosi kahdesta muusta siten, että suurin osa (44%) tarkkailuluokkalaisista kuului toiseksi alimpaan sosiaaliluokkaan ja toiseksi suurin ryhmä olivat toiseksi ylimmästä sosiaaliluokasta. Suurin yllätys on kuitenkin se, että Kouvolassa peräti 12% tarkkailuluokkalaisista kuului ylimpään sosiaaliryhmään. Tutkimuksen mukaan Kouvolan eroavaisuutta ei voitu tarkastella tarkemmin oppilasmäärän pienuuden vuoksi sekä siitä syystä, että ”tietojen kokoamista ei ole voitu kontrolloida”. Lahden tietoja tekijät sen sijaan pitivät luotettavimpana kaikista kolmesta kaupungista, ”koska tarkkailuopetusta tarvitsevat oppilaat siellä todennäköisesti pääsevät parhaiten tähän opetusmuotoon”.²⁹⁰

Tampereella työväestön osuus tarkkailuluokkalaisista vuosina 1950–1970 oli peräti 95% ja Turussa vastaava osuus vuosina 1945–1970 oli 93%.²⁹¹ Näissä luvuissa ovat kaikki alimpien sosiaaliluokkien osuudet laskettuna yhteen.²⁹² Juraman & Nikin tutkimuksen alimmat sosiaaliluokat yhteenlaskettuna vuonna 1966 Lahden tarkkailuluokkien oppilaista 94% kuului työväestöön ja vastaavat prosentiosuudet Jyväskylässä ja Kouvolassa olivat 90 ja 63.²⁹³

Oppilaiden sosiaalinen tausta vahvistaa kuvaa tarkkailuluokista alempien sosiaaliluokkien lasten sijoituspaikkana, ja Kivirauma kiteyttääkin erityisopetuksen eri osa-alueiden tehtävän olleen ”vastaanottaa ne yhteiskunnan alimmista sosiaaliryhmistä tulevat lapset, joiden menestyminen ja

²⁸⁹ Jurama & Nikki 1967, 2.

²⁹⁰ Jurama & Nikki 1967, 2–3.

²⁹¹ Kivirauma 1987, 210–211; 297.

²⁹² Myös ne, joilla ei ollut työtä ja ne, joiden huoltajana olivat viranomaiset.

²⁹³ Jurama & Nikki 1967, 2.

käyttäytyminen ei sopinut yhteen koulun odotusten kanssa”.²⁹⁴ Syitä tarkkailuluokkien sosiaalisesta aineksesta voi etsiä koulujärjestelmästä: kansakoulun neljännen tai viidennen luokan oppilaat saattoivat joko hakea oppikouluun tai jatkaa oppivelvollisuuttaan kansa- ja kansalaiskoulussa. Suurin osa ylempien luokkien oppilaista siirtyi oppikouluun, eli tavalliseen kansakouluun ja kansalaiskouluun jäi isompi osa alempien sosiaaliluokkien lapsista.

Tämä ei kuitenkaan selitä täysin sitä, miksi tarkkailuluokilla selvästi suurin osa lapsista tuli työväenluokasta, vaan lisäksi esimerkiksi Tampereella työväentaustaisten tarkkailuoppilaiden osuus ylitti vuosina 1950–1970 lähes 25%:lla kansakoulun työväestön lasten osuuden. Lisäksi syystä tai toisesta oppikouluun menemättömistä oppilaista osa oli ylempien sosiaaliluokkien lapsia eivätkä he siitä huolimatta joutuneet siirretyiksi tarkkailuluokille. Tämä saattoi johtua siitä syystä, että oppilaat elivät varsin ”normaalia” koululaiselämää hyvien kotiolojen ja muiden ”normaaliutta” ylläpitävien ympäristötekijöiden avulla. Toisaalta käytöshäiriöitä esiintyi myös ”paremmilla” taustoilla varustetuissa oppilaissa, mutta kouluviranomaiset kenties välttivät puuttumasta ylempien sosiaaliluokkien lasten koulunkäyntiin tai perhe-elämään, ellei lapsen tilanne selvästi sitä vaatinut.²⁹⁵ Tarkkailuluokille siirrettyjen oppilaiden elämään sen sijaan puututtiin jo ennen siirtoprosessia.

7.2 Käytöshäiriöitä, väkivaltaa, päihteitä ja koulupinnausta – tarkkailuluokkien arki

7.2.1 Pojat

Tarkkailuluokkaelämä saattoi osoittaa väkivaltaiseksi koulupoluksi. Osa oppilaista oli osoittanut taipumusta väkivaltaan jo ennen tarkkailuluokalle siirtoa, mutta väkivallan jatkuminen tai loppuminen riippui täysin siirretyn oppilaan luokasta ja oppilaan hierarkkisesta asemasta luokalla. Eräs 10-vuotias oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle tämän väkivaltaisuuden, koulupinnauksen ja tuntien häiritsemisen vuoksi:

²⁹⁴ Kivirauma 1987, 320.

²⁹⁵ Eräessä tapauksessa hyvästä sosioekonomisesta asemasta nauttineet vanhemmat itse ottivat yhteyttä kasvatukseen vaatien koululta ”tiukempaa kontrollia” ja toivoi lapsensa siirtoa tarkkailuluokalle. Tässä tapauksessa vastuuta siirrettiin kotoa koululle, joka ei vanhempien mukaan tarjonnut riittävää kuria heidän pojalleen. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatukseen lausunto oppilaasta, päivätty 19.8.1960.

Opettajalta saatujen tietojen mukaan tutkittava on johtajatyypin, joka nyrkkien, potkujen ja kasvoihin sylkemisen avulla saa toverit alistumaan. Tunneilla hän tekee äänekkäästi huomioita käyttäen sopimatonta puhetapaa.²⁹⁶

Tällaiset ”johtajatyypit” olivat potentiaalisia kiusaajia ja väkivallantekijöitä muita oppilaita kohtaan, joskaan tästä oppilaasta ei ole aineiston perusteella nähtävissä tällaista jatkumoa. Kyseinen oppilas määriteltiin ”tunne-elämältään häiriintyneeksi” lapseksi, ja hänet siirrettiin tarkkailuluokalle ”ensimmäisenä toimenpiteenä”.²⁹⁷

Aineistosta käy ilmi, että myös herkkiä, arkoja oppilaita siirrettiin tarkkailuluokille. Tällaisissa tapauksissa taustalla oli esimerkiksi menestymisvaikeudet tai koulupinnaus, joka saattoi johtua esimerkiksi kiusaamisesta tai kotiolosuhteiden hankaluudesta. Eräässä tapauksessa 13-vuotias kansakoulun oppilas saatettiin kasvatusneuvolan tutkimuksiin koulupinnauksensa vuoksi:

Vaikeudet ovat kuitenkin iän kuluessa lisääntyneet eikä hän nykyisin mitenkään haluaisi mennä kouluun. Hän on luonteeltaan arka ja sulkeutunut. Älykkyydeltään hän on normaalilahjakkuuden ylärajoilla.²⁹⁸

Oppilas siirrettiin koulupinnauksesta johtuneen koulun menestymisodotuksiin sopeutumattomuuden vuoksi tarkkailuluokalle, ja hän edusti tarkkailuluokille sijoitetuista oppilaista sitä joukkoa, joka käytöksensä puolesta ei olisi tarkkailuluokalle kuulunut.

Toisaalta myös araksi määritelty oppilas saattoi olla väkivaltainen ennen tarkkailuluokkasiirtoa. Eräässä tapauksessa oppilas siirrettiin tarkkailuopetukseen seuraavanlaisen sopeutumattomuuden vuoksi:

(Oppilas) oli tutkittavana jo edellisenäkin vuonna neuvolassa arkuuden ja aggressiivisuuden vuoksi. Hänen vaikeutensa lisääntyivät ensimmäisen kouluvuoden aikana siinä määrin, että hänet jouduttiin toimittamaan sairaalahoitoon, jossa hän rauhoittui jonkin verran. Kouluympäristössä vaikeuksia ilmenee edelleenkin (levoton,

²⁹⁶ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 25.8.1962.

²⁹⁷ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 28.8.1962; 21.9.1962.

²⁹⁸ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 18.8.1961.

ei pysy paikallaan luokassa, on usein äänessä, riitaantuu tovereiden kanssa, raju leikeissään, huutelee rumia toisille lapsille ja tappelee välitunneilla).²⁹⁹

Kuten edellä olevista esimerkeistä ja tutkimuksen aiemmista luvuista käy ilmi, tarkkailuluokille sijoitetut oppilaat olivat keskenään erilaisia lapsia, joiden sopeutumattomuus ilmeni hyvin yksilöllisellä tavalla. Yleisimpiä tekijöitä sopeutumattomuuden ilmenemisessä oli, että oppilas häiritsi ”normaaliluokkaansa”, käyttäytyi koulun ulkopuolella huonosti tai ei menestynyt koulussa ”normaalilahjakkuudestaan” huolimatta ja oppilaan epäiltiin kärsivän liian suuresta luokasta. Suurin osa oppilaista oli esimerkiksi käytöshäiriöisiä, toisia kohtaan aggressiivisia ja opettajia kohtaan kurittomia, mutta sekaan mahtui myös moitteettomasti koulussa käyttäytyneitä. Lisäksi tarkkailuluokat olivat sijoituspaikka myös niille, jotka koulussa käyttäytyivät hyvin, mutta koulun ulkopuolella saattoivat elää täysin päinvastaista elämää käytöksensä puolesta.

Luokkien oppilaiden erilaisuudesta johtuen elämä tarkkailuluokilla muodostuikin hyvin värikkääksi: luokan oppilaat tappelivat keskenään, kiusasivat toisia tarkkailuluokkalaisia ja ”normaaliluokkalaisia”, käyttivät päihteitä myös kouluajalla ja jatkoivat rikosten tekemistä kouluajan ulkopuolella.³⁰⁰ Myös koulun irtaimiston ja muiden oppilaiden omaisuuden rikkominen ja varastaminen tuli vuosien aikana johtokunnalle ja opettajille tutuksi.³⁰¹ Sen sijaan ”sivistynyttä kapinointia” ei tarkkailuluokkalaisten arjesta käy aineiston perusteella ilmi, mutta auktoriteetin kyseenalaistaminen näkyi toki esimerkiksi sinutteluna, tehtävien tekemättä jättämisenä ja ohjeiden noudattamatta jättämisenä.³⁰²

Koska tarkkailuluokille siirrettiin sekä väkivaltaisia, vakavasti ”häiriintyneitä” että herkkiä ja arkoja lapsia, muodostui elämä tarkkailuluokilla hyvin hierarkkiseksi. Hierarkian ylimpänä olivat ”rikollisliigat”, joita käyttäytymishäiriöiset ja joissain tapauksissa rikolliset oppilaat perustivat. Kohteena olivat pienemmät ja puolustuskyvyttömämmät oppilaat, joita kiusattiin jopa väkivalloin sekä esimerkiksi koulun irtaimisto tai ikkunat, joita oppilaat hajottivat.³⁰³ Väkivallan esiintyminen

²⁹⁹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–60. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, päivätty 7.7.1959.

³⁰⁰ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.4.1961; 2.5.1961; 3.10.1961.

³⁰¹ Ks. esim. LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset, 28.4.1964; LKA, Puistolan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Puistolan koulun johtaja Esa Huttusen kirje kansakoulun johtokunnalle, lähetetty 7.10.1969.

³⁰² ”Sivistyneellä kapinoinnilla” tarkoitan 1960-luvun lähinnä oppikoulunuorison keskuudessa ilmennyttä arvojen, käytäntöjen ja opettajien auktoriteettiaseman kyseenalaistamista. Tästä ks. lisää esim. Koski 2003, 283–315.

³⁰³ Ks. esim. LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset 1962–1974, 28.4.1964.

poikaluokilla oli yleistä sekä Puistolalan alakoululuokilla että kansalaiskoulun tarkkailuluokilla.³⁰⁴ Kiusaaminen esiintyi väkivallan lisäksi esimerkiksi toisten oppilaiden omaisuuden varasteluna ja rikkomisena, sekä koulutöiden varastamisena ja tuhoamisena.³⁰⁵ Myös väkivallan esiastetta, uhkaamista, esiintyi.³⁰⁶

Oppilaiden muodostamia ”rikollisliigoja” pääsi syntymään ainakin Puistolassa. Tällaisten ryhmittymien syntymisen ja toimimisen estämiseksi opettajakunta ryhtyi toimenpiteisiin keväällä 1964. Opettajat päättivät koulun opettajan Vilho Mynttisen johdolla siirtää oppilaita luokalta toiselle, mikäli he huomaavat tällaisia ryhmiä syntyneen. Luokan oppilaiden siirtämistä perusteltiin joukkomotivaatiolla: ”Yksityinen motivaatio heikko rikoksen tekemiseen, ryhmä tukee toisiaan”. Tämä olikin käytännössä totta: oppilaat vaikuttivat keskenään toistensa käyttäytymiseen ja ryhmän vaikutus yksilöön oli usein se, että yksilö toimi ryhmän kulttuurin mukaisesti.³⁰⁷ Oletettiin, että ”jos ryhmä hajoitetaan, rikoksia ei pystytä suorittamaan”.³⁰⁸

Elämää kansalaiskoulutasoisilla tarkkailuluokilla leimasi päihteiden käyttö. Ei ollut tavatonta, että oppilaat käyttivät päihteitä vapaa-ajalla riippumatta koulumuodostaan, mutta kouluajalla tapahtuneet päihteiden väärinkäytöt olivat ongelma etenkin tarkkailuluokilla. Esimerkiksi eräässä tapauksessa oppilas oli ”esiintynyt koulussa tinneriä nuuskineena ja pillereitten vaikutuksen alaisena”. Lisäksi oppilas oli aiheuttanut luokkaretkellä häiriöitä ”nähtävästi pillerihumalassa”.³⁰⁹ Oppilas ei ollut ainoa tarkkailuluokkainen, joka syyllistyi päihteiden käyttöön tarkkailuluokka-aikanaan joko koulussa tai vapaa-ajalla, vaan päihteet olivat yksi käytösnumeron alentamisen useimmin toistuvista syistä.³¹⁰ Erään oppilaan käytösnumeroa laskettiin sekä alkoholinkäytön että muiden käytösongelmien vuoksi:

³⁰⁴ Ks. esim. LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Anomus oppilaan erottamiseksi, kansakoulun johtokunnalta tarkastajalle, saapunut 14.11.1967.

³⁰⁵ Ks. esim. LKA, Puistolalan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Puistolalan koulun johtaja Vilho Mynttiseltä Lahden kaupungin kansakoulun taloudenhoitajalle, lähetetty 20.5.1960; LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Anomus oppilaan erottamiseksi, kansakoulun johtokunnalta tarkastajalle, saapunut 14.11.1967.

³⁰⁶ Ks. esim. LKA, Puistolalan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Kirje Puistolalan koulun johtaja Vilho Mynttiseltä nuorisovalvoja Jalmari Vaahteralle, lähetetty 5.10.1961.

³⁰⁷ Esimerkiksi eräässä tapauksessa oppilas vapautettiin koulunkäynnistä noin kuukaudeksi sen perusteella, että ”hänen poissaolonsa ovat vieneet rikolliselle tielle toisten samassa koulussa olevien oppilaiden kanssa”. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.5.1968.

³⁰⁸ LKA, Puistolalan kansakoulu, Puistolalan opettajakokoukset 1962–1974, 28.4.1964.

³⁰⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³¹⁰ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.5.1961.

Käytös alennettu alkoholinkäytön, koulupinnauksen ja varkauden johdosta. Oppilaalta takavarikoitiin 8.5. viinipullo, josta oli jo nautiskellut ikäiselleen sopimattoman annoksen. Pinnannut koulusta oppivelvollisuudenvalvojan ja opettajan kotikäynneistä piittaamatta. Pinnausta kevätlukukaudella 16.5. mennessä 158 tuntia. Syyllistyi 24.4. varkauksiin parissa lahtelaisessa liikkeessä.³¹¹

Myös tupakointi oli yleistä tarkkailuluokkalaisten keskuudessa. Tupakointia ei katsottu hyvällä, mutta siihen yritettiin puuttua esimerkiksi kannustamalla oppilaita ja opettajia yhteiseen tupakoinninvastaiseen tempaukseen, jonka tarkoituksena oli joukkomotivaation avulla vähentää tupakoitsijoiden määrää.³¹²

Jos oppilas siirrettiin koulupinnarina tarkkailuluokalle, ei haluttu vaikutus ollut aina toivotunlainen: myös tarkkailuluokilla esiintyi runsaasti koulupinnausta.³¹³ Eräässä tapauksessa oppilas ei juurikaan käynyt koulua edes tarkkailuluokalla:

Oppilas on täysin laiminlyönyt koulunkäyntinsä opettajan ja oppivelvollisuudenvalvojan useista käynneistä huolimatta. Kansakoulunjohtokunta on jättänyt ilmoituksen sosiaaliviranomaisille. Mikäli oppilas on tullut kouluun, on se tapahtunut ennen ruokailua, jonka jälkeen oppilas on useimmiten livahtanut omille teilleen.³¹⁴

Oppitunnit tarkkailuluokalla olivat virallisten ohjeiden mukaan yleisen kansakoulun oppimäärän mukaisia, mutta todellisuus ei ollut aivan sitä, miltä luokkien toiminnan haluttiin näyttävän. Opetuksesta sanottiin, että ”jokainen luokka on vain näennäisen rauhallinen”.³¹⁵ Tämä viittaa siihen, että koulun järjestykseen sopeutumattomuus oli tarkkailuluokilla vieläkin yleisempää, kuin mitä aineisto kertoo. Puistolan oppilaat aiheuttivat välituntisin niin paljon ongelmia, että lopulta he saivat olla välituntisin vain omalla, pienellä alueellaan.³¹⁶ Ongelmia koulun toimintaan aiheuttivat etenkin kansalaiskoulua suorittavat tarkkailuluokkalaiset, joista yhdestä sanottiin käytöksenalennuksen yhteydessä seuraavaa: ”kouluvilppiä useita kertoja, jatkuvaa kielloista piittaamattomuutta, tuntien

³¹¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³¹² LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset, 11.5.1964.

³¹³ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.4.1961; 19.2.1963; 5.2.1963; 18.2.1962; 17.3.1964; 20.2.1969.

³¹⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³¹⁵ LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset, 28.4.1964.

³¹⁶ LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset, 1.10.1963.

tahallista häiritsemistä, kiroilua, jatkuvia luvattomia poistumisia koulusta, jatkuvaa röyhkeää käytöstä.³¹⁷

Julkisuudessa kuva tarkkailuluokista perustui mielikuviin ja lehtiartikkeleihin, todennäköisesti myös juoruihin. Myös tarkkailuluokkalaiset itse ruokkivat mainettaan, ja kansan saama kuva luokista jäi elämään - eihän tiedossa ollut, että luokilla mitään hyvääkään olisi tapahtunut. Erityisesti tietoon tulivat tarkkailuoppilaiden vapaa-ajalla suorittamat rikokset, jotka raportoitiin paitsi sanomalehdistössä myös rikoksen kohteeksi joutuneen henkilön, kuten yrittäjän, toimesta. Eräissä tapauksessa oppilas oli aiheuttanut pahennusta useilla rikkeillä:

...(oppilas) on luvatta useamman kerran anastanut mopedin ja ajellut sillä. Nuorisovalvojan ilmoituksen mukaan hän oli talvella samoin luvatta anastanut rautakauppa Starckjohannin pakettiauton autotallista, ajellut sillä ja jättänyt sen ojaanajettuna Miekkiöön. Edelleen hän kuluvana keväänä oli kodin ilmoituksen mukaan anastanut isänsä pankkikirjan ja nostanut sillä pankista luvatta rahaa, samoin näpistellyt isojen veljiensä rahoja.³¹⁸

Toisella oppilaalla tarkkailuluokka-aika oli alkanut hyvin, sillä hän oli rauhoittunut ja ”pystynyt suoriutumaan tehtävistään koulussa, niin että hän aluksi oli luokan parhaita”, eikä kouluajan ulkopuolella tehdyistä rikkomuksista opettajan tietoon ollut tullut ”kuin yksi, joka koski erästä kirjapainosta tapahtunutta kalenterin näpistystä”. Näissä rauhallisissa tunnelmissa oppilasta oli pidetty tarkkailuluokalla vuosia, kunnes oppilaan käytöksessä tapahtui ”ratkaiseva käänne” joulumarkkinoiden 1966 aikaan. Silloin tällä ”sulkeutuneella” ja ”tunteettomalla” oppilaalla vasta toden teolla ”alkoi varkauksien sarja”, ja hän pinnasi koulusta ahkerasti.³¹⁹ Tarkkailuluokkien oppilaiden tekemät rikkeet olivat useimmiten näpistyksiä, varkauksia ja päihteiden käyttöä.³²⁰

Ihmetystä tapauksessa herättää se, miksei oppilasta siirretty takaisin normaaliluokalle silloin, kun huomattiin hänen rauhoittumisensa tarkkailuluokalla. Ehkä opettaja, huoltajat ja muut oppilaan elämää tiiviisti seuranneet pelkäsivät normaaliluokalle siirron aiheuttavan uusia hankaluuksia, tai ehkä oppilas itse toivoi saavansa jäädä tarkkailuun. Pieni ryhmä koettiin kenties sopivaksi kyseiselle

³¹⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 2.5.1961.

³¹⁸ LKA, Puistolansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Opettajan lausunto oppilaasta. Ei päiväystä.

³¹⁹ LKA, Puistolansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Opettajan lausunto oppilaasta, Puistolansakoulun johtaja Esa Huttuselta kansakoulun johtokunnalle, päivätty 8.1.1967.

³²⁰ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.4.1961; 17.3.1964; 27.5.1969; 5.5.1970.

oppilaalle, ja näin tarkkailuluokkajärjestelmä suoritti parhaalla mahdollisella tavalla tehtävänsä. Syitä oppilaan käytöksen yhtäkkiseen ”taantumiseen” voi vain arvailla: oppilaan kotona oli voinut tapahtua jotain, joka muutti tämän käytöstä myös vapaa-ajalla, luokkayhteisössä tapahtuneet muutokset ovat voineet aiheuttaa ”varkauksien sarjan”, tai oppilas on ehkä vapaa-ajallaan ajautunut huonoon seuraan. Mikäli syynä on ollut esimerkiksi luokkatovereiden edesauttama muutos käytöksessä, tarkkailuluokka ikään kuin kääntyi itseään vastaan: sen ”terapeuttinen” vaikutus muuttuikin ei-toivotun käytöksen syyksi. Tämä on kuitenkin vain spekulointia – aineisto ei tarjoa syytä oppilaan käytöksen muutokseen.

Aineistosta nousee esille muutamia teemoja, jotka kuvaavat hyvin tarkkailuluokkaelämää. Näitä teemoja ovat oppilaiden välinen hierarkia, päihteet, koulupinnaus, rikokset ja väkivalta. Myös tunneilla tapahtunut häiriökäytös nousi esille, mutta sitä on todennäköisesti esiintynyt paljon enemmän, kuin mitä aineisto antaa ymmärtää. Erästä tarkkailuluokan oppilasta koskevan lausunnon osat kiteyttävätkin hyvin sen, millaisena aineisto tarkkailuluokkaelämän näyttää:

Aiheuttaa väliovaisella käytöksellään kouluvaikeuksia (poissaoloja yms.) tovereilleen.

On myös kiristänyt rahaa.

Käyttäytyy röyhkeästi ja rivoa kieltä käyttäen opettajia kohtaan (mm. ulkovalvojaa kohtaan). Hänen ohjelauseensa on usein ”Teen niinkuin minun haluttaa”.

Tupakoi kouluaikana milloin tilanne sen sallii kielloista ja rangaistuksista huolimatta.

On turmellut koulun omaisuutta (mm. veistosalin oven maalipinnan).

Vaikuttaa ’johtajuudellaan’ muiden luokkatovereidensa käytökseen.

Hänet on tuomittu ehdolliseen rangaistukseen autovarkauksista. Katsomme hänen olevan esimerkki muille oppilaille.³²¹

Pahamaineisuudestaan huolimatta myös ”onnistumisia” oli: tarkkailuluokka saattoi olla oppilaan käytökselle ja kouluarvosanoille tehokas ratkaisu, ja nämä tapaukset edustavat sitä joukkoa, joille tarkkailuluokat ”terapeuttisina” osoitettiin. Nämä tapaukset olivat kuitenkin valitettavan harvoja, vain yksittäistapauksia. Toisaalta ”onnistumisia” on voinut olla enemmänkin, mutta siirrot normaaliluokille saattoivat jäädä toteutumatta siksikin, että ajan tapana oli pitää

³²¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.12.1968.

tarkkailuluokkasijoitus pysyvänä. Esimerkiksi eräässä tapauksessa oppilas siirrettiin tarkkailuluokalle huonon koulumenestyksen takia ja hän joutui olemaan tahtonsa vastaisesti luokalla peräti kuusi vuotta.³²²

7.2.2 Tytöt

Tyttöys 1960-luvulla tarkoitti toisaalta perinteiseen sukupuolirooliin valmistautumista, toisaalta uutta murroksen aikaa. Vapaa-aika, harrastukset ja nuorisokulttuuri toivat markkinoille uudenlaisen kuluttajaryhmän – nuorison. Tämä johti nuorille suunnattujen lehtien, elokuvien ja mainosten julkaisemiseen, jotka antoivat mallin nuorisomuotiin sekä käytöksen että pukeutumisen suhteen. Tytöt saattoivat pukeutua oman alakulttuurinsa mukaisesti esimerkiksi lyhyisiin hameisiin, ja tämä sai aikaan kuohuntaa ylittäen jopa uutiskynnyksen.³²³ Toisaalta myös e-pillereiden ja nuorison seksuaalisuuden tunnistaminen esimerkiksi elokuvassa Käpy selän alla saivat etenkin kaupunkilaistytöt murtamaan perinteisiä sukupuoliarvoja. Silti, kuten Mervi Kaarninen muistuttaa, 1960-luvulla suuri osa nuorista naisista siirtyi oppivelvollisuuden jälkeen töihin esimerkiksi palvelualalle.³²⁴ Näin he omaksuivat yhteiskunnan ohjaamina perinteisen ”palvelijan” roolin, olihan heidät kasvatettu siihen.

Koulussa perinteisiä sukupuolirooleja ylläpidettiin erityisesti kansalaiskoulussa. Vaikka oppikoulussa kuohui 1960-luvulla nuorison poliittisen esiinnousun ja auktoriteetin vastustamisihanteiden vuoksi, kansa- ja kansalaiskoulussa tällaista liikehdintää ei ainakaan Lahden kansakouluissa ollut huomattavissa samoissa määrin kuin oppikoulun puolella.³²⁵ Nuoret viettivät kuitenkin vapaa-aikaa samoissa kahviloissa ja tansseissa, eivätkä kansalaiskoululaistytöt jääneet paitsi nuortenlehdistä ja muoti-ihanteista. Vähitellen yhteiskunta ja sen mukana koulu ikään kuin tunnustivat sen tosiasian, että tyttökin saattoivat olla käyttäytymisodotusten suhteen kurittomia: voidaan sanoa, että tyttöjen tarkkailuluokka oli eräänlainen ”tasa-arvon” askel. Toisaalta on muistettava, että tyttöjen tarkkailuluokka myös korosti perinteistä sukupuolijaottelua - tämä näkyi siirtojen syissä ja tyttöjen taustoissa sekä tarkkailuluokkaelämässä: tytöt opiskelivat kansalaiskoulun oppimäärää, eli valmistautuivat tulevaisuuteensa esimerkiksi kotitalous- ja käsityötunneilla.

³²² Lopulta hänet siirrettiin takaisin normaaliluokalle. LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1961–62. Kasvatusneuvolan lausunto oppilaasta, saapunut 24.10.1962.

³²³ Kaarninen 2006, 33–34.

³²⁴ Kaarninen 2006, 31.

³²⁵ Oppikoulunuorista ja nuorison radikalisoitumisesta katso lisää esim. Kaarninen 2006, 32–33; Rentola 2006.

Ennen vuotta 1963, kun tyttöjen tarkkailuluokka perustettiin, koulun käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomat tytöt sijoitettiin todennäköisesti poikien tapaan apukoululuokille. Toisin kuin poikia, tyttöjä voitiin käytännössä siirtää apukouluun, vaikka he olisivat olleet niin sanotusti ”normaalilahjaisia”.³²⁶ Pojilla tuli olla apukouluun sopiva diagnoosi. Jos oppilaalla ilmeni apukoulussa käytöshäiriöitä, hänet saatettiin vapauttaa oppivelvollisuudesta määrääjäksi. Tästä voidaan mainita esimerkkinä apukoulun viidennen luokan oppilas, joka teki ”röyhkeällä käyttäytymisellään ja häiritsevällä toiminnallaan työskentelyn luokassa varsin vaikeaksi.” Kyseisessä tapauksessa johtokunta päätti jättää asian pöydälle, mutta vapautti tytön koulunkäynnistä seuraavaan johtokunnan kokoukseen asti.³²⁷ Lopulta oppilas päätettiin ilmoittaa lastensuojeluun.³²⁸

Epäilemättä oppilaan ollessa poika hänet olisi sijoitettu tarkkailuluokalle, mutta koska luokkia ei vielä ollut, oli oppivelvollisuudesta vapauttaminen käytännössä ainoa keino palauttaa rauha oppilaan apukoululuokalle. Jos apuluokkalaisen pahantapaisuuden aiheuttama sijoituskysymys ratkaistiin usein koulusta erottamisella joko kokonaan tai määräajaksi, ”normaaliluokkalainen” tyttö oli johtokunnalle syvemmän analyysin paikka. Eräässä tapauksessa ”normaaliluokan” kuudennen luokan oppilas päätettiin jopa kutsua äitinsä kanssa johtokunnan kuultavasti epäsäännöllisen koulunkäynnin vuoksi.³²⁹ Kuuleminen ei johtanut tuloksiin, ja lopulta tyttö ilmoitettiin lastensuojeluun.³³⁰

Johtokunta ratkaisi tyttöjen koulunkäynnin kohtalon tapauskohtaisesti, kuten poikienkin, mutta vaikuttaa siltä, että suuremmalla asiaan paneutumisella poikiin verrattuna.³³¹ Tyttöjen sopeutumattomuuden lisääntyvä esiintyvyys johtokunnan pöytäkirjoissa ei välttämättä tarkoita sitä, että Lahden kansakouluissa olisi tavattu entistä enemmän tyttöjen sopeutumattomuutta. Tyttöillä ei välttämättä ollut määrällisesti enempää häiriöitä, vaan niihin alettiin nyt kiinnittää entistä enemmän huomiota.

Tyttöjen sopeutumattomuuteen alettiin puuttua 1960-luvun ensimmäisten vuosien aikana yhä enenevässä määrin, ja tarkkailuluokka tyttöjä varten saatiin perustettua siten, että se aloitti

³²⁶ Esimerkiksi vuonna 1963, pari vuotta ennen tyttöjen tarkkailuluokkaa, apukouluun siirrettiin oppilas, jonka älykkyydosamäärä oli peräti 110. Kun ”heikkolahjaisen” ja ”normaalilahjaisen” raja liikkui 80 ja 90 välissä, oppilas oli selvästi älykkyydeltään ”normaali”. Tästä syystä on vaikea kuvitella, että oppilas olisi sijoitettu apukouluun muun kuin koulussa ilmenneiden käytösongelmien vuoksi. LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Kasvatusneuvolan johtavan psykologin Kerttu Tammisen lähettämä selvitys erityisluokkasiirroista kansakouluntarkastaja Olavi Ketoselle, päivätty 10.9.1963.

³²⁷ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 22.1.1963.

³²⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 5.2.1963.

³²⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.5.1963.

³³⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1.10.1963.

³³¹ Tätä tukee myös Lahden kaupungin koulupsykologin toimiston julkaisun huomio siitä, ettei ”tyttöjä siirretä tarkkailuluokille yhtä herkästi kuin poikia”. Nikki & Hilpinen 1969a, 6.

toimintansa vuonna 1964. Vuosina 1964–1970 tarkkailuluokalla opiskeli yhteensä 65 tyttöä. Luokkakoko oli sama kuin poikien tarkkailuluokalla, eli korkeintaan 10 oppilasta, ja myös tyttöjen tarkkailuluokalla siirtoja tehtiin lukuvuosien aikana. Ennen tyttöjen siirtämistä tarkkailuluokalle kansakoulun johtokunta kokeili muita keinoja: tarkkailuluokkasiirto oli vain viimeinen, eräänlainen hätätoimenpide. Tarkkailuluokille siirrettyjä tyttöjä pidettiin ”erittäin sopeutumattomina” ja ”voimakkaasti häiriintyneinä” ihmisinä.³³²

Vuonna 1964 perustettu ja 1965 toimintansa aloittanut kansalaiskoulun luokka säilyi tutkimuksen aikavälillä ainoana tytöille tarkoitettuna tarkkailuluokkana. Tyttöjen käyttäytyminen tarkkailuluokalla erosi joiltain osin pojista: tyttöjen siirtoon liittyi siveellisyysvaatimusten rikkominen, ja se leimasi ajatusta tyttöjen tarkkailuluokasta osittain epäsiiveellisten tyttöjen sijoituspaikkana. Toisaalta tyttöjen käyttäytymiseen liittyi vähemmän väkivaltaa kuin poikien vastaavilla luokilla, sen sijaan luokan tyttöjen käyttäytymiseen liittyivät poissaolot ja uhmakkuus koulua ja opettajia kohtaan.³³³ Pojat käyttivät selvästi enemmän päihteitä, tytöt puolestaan elivät useammin ”irtolaismaisesti”.³³⁴ Irtolaismainen elämä saattoi tarkoittaa esimerkiksi koulupäivän aikana kaupungilla kuljeskelua.³³⁵ Tyttöjen tarkkailuluokan oppilaat olivat kaikissa tapauksissa käytöshäiriöisiä taustoiltaan, pojat saattoivat joutua tarkkailuun huonon koulumenestyksen ja esimerkiksi ”vilkkauden” takia. Siitä syystä voidaan olettaa, että tyttöjen luokalla oppilaat olivat enemmän ”häiriintyneiksi” koettuja kuin suuri osa vastaavilla poikaluokilla opiskelleet oppilaat.

Tyttöjen tarkkailuluokkasiirroissa epäsiiveellisyys nousi aineistossa tyypilliseksi syyksi tarkkailuluokkasiirtoon, mutta sen ilmeneminen aineistossa on silti vähäistä, sillä vain muutama tapaus on jäänyt arkistoihin. Esimerkkitapauksessa kansakoulun johtokunta oli saanut oppilaan koulun johtajalta kirjelmän 12-vuotiaan tytön käytöksestä:

”(Oppilas) on käynyt koulua epäsäännöllisesti vielä sen jälkeen, kun hän on ollut nuorisovalvojan puhuttelussa. Joinakin viikkoina hän ei ole ollut koulussa ensinkään, joinakin vain 2-3 tuntia. 9.11.1967 hän oli koulussa 3 tuntia, poistui koulusta välitunnin aikana ja vei mukanaan samalla luokalla olevan (oppilaan). Tämän äiti oli kovin huolissaan ilmoitettuaani poistumisesta hänelle. (Oppilas) on pukeutumisessaan, kasvojensa maalaamisessa, poikien kanssa koulun ulkopuolella seurustelussaan jne.

³³² Nikki & Hilpinen 1969a, 6.

³³³ Esimerkiksi keväällä 1966 kaikki yhdeksän tarkkailuluokan tyttöä pinnasi koulusta kahtena peräkkäisenä lauantaina. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 10.5.1966. Ks. myös esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 5.5.1970.

³³⁴ Ks. esim. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 17.12.1963.

³³⁵ Vehkalahti 2004, 143.

'isoneitimäinen'. Mielestäni hän sellaisenaan on vaaraksi luokan muille tytöille, jotka ovat vielä pikku tyttöjä.”

Toisin kuin poikien tapauksissa, tyttöjä ei useinkaan pidetty fyysisesti vaarallisina muille oppilaille, vaan kuten kirjelmästä näkyy, tyttöjen antamaa mallia pidettiin vaarallisena toisten tyttöjen kehitykselle ja käytökselle. Johtaja osoitti huolensa siitä, että oppilas kehottaa omalla pukeutumisellaan, itsensä ehostamisellaan ja kanssakäymisellä toisen sukupuolen kanssa muitakin tyttöjä tekemään samoin ja siksi vaaran lähde tuli poistaa luokasta ja koko koulusta. Vaikka kyseinen oppilas oli vasta kuudennella kansakoulun luokalla, päätti johtokunta anoa tarkastajalta tytön siirtämistä kansalaiskoulun yhdistetylle tarkkailuluokalle.³³⁶

Tyttöjen ”epäsiveellisyys” on todennäköisesti ollut eräs keskeisimmistä syistä tarkkailuluokkasiirroille myös valtakunnallisesti: esimerkiksi Kotkassa tarkkailuluokalla opiskeli peräti 41 tyttöä, ja Lahden koulupsykologin toimisto vihjaa tutkimuksessaan suurella satamalla olleen vaikutusta näin korkealle luvulle.³³⁷ Satamakaupungeissa laivoissa vierailleita tyttöjä ja naisia kutsuttiin laivatytöiksi, mutta Lahdessa epäsideellinen käytös näkyi nimenomaan maantiellä tapahtuneissa teoissa.³³⁸ Kotkassa tyttöjen sopeutumattomuus tarkoitti ennen kaikkea epäsideellistä käytöstä, mutta Lahdessa tytöt olivat lähinnä ”emotionaalisesti häiriintyneitä”.³³⁹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö Lahden tarkkailuluokan tytöt olisi toimineet ”epäsiveellisesti”.

Niin kutsutut ”autotytöt” olivat nuoria, jotka liftasivat ajoneuvojen kyytiin ja tekivät seksuaalisia tekoja kuljettajalle hyvitykseksi matkasta.³⁴⁰ Eräessä tapauksessa oppilaan tarkkailuluokkasiirtoa puolsi näpistelyn ja luokkatovereiden uhkailun lisäksi epäsideellisyys: hän oli esimerkiksi lähtenyt kiirastorstaina 1967 ”2 miehen mukana autoajelle”.³⁴¹ Toisaalta Kaisa Vehkalahden mukaan ”autotyttö”-nimitys sekoittuu usein 1950–1960-luvuilla niin sanotusti ”tavallisesti” liftaaviin tyttöihin, joten kaikki ”autotytöiksi” nimetyt oppilaat eivät välttämättä olleet ”sideellisesti arveluttavia” käytökseltään.³⁴² Kenties koulussa tyttöjen autoreissut leimattiin epäsideellisiksi, vaikka oppilas olisi vain liftannut itsensä seikkailulle. Toisaalta jo pelkkä poissaolo koulusta oli syy huolen heräämiseen ja tällaiset koulupinnaustapaukset on aineistoon merkitty omaksi

³³⁶ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 21.11.1967.

³³⁷ Jurama 1967, 4.

³³⁸ Laivatytöistä ks. esim. Vehkalahti 2004, 147–148.

³³⁹ Kotkassa asuneiden tyttöjen ja naisten sopeutumattomuudesta 1950- ja 1960-luvuilla ks. Winter 1971.

³⁴⁰ Vehkalahti 2004, 147; Bergholm 2006, 157–158.

³⁴¹ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Opettaja Helvi Ruuskasen lausunto oppilaasta, päivätty 3.4.1967.

³⁴² Vehkalahti 2004, 147.

”sopeutumattomuudekseen”, joten aineiston merkinnät ”autotyttöistä” pitivät todennäköisesti sisällään epäsiiveellisen sävyn.

Mikäli epäsiiveellinen tapaus tuli koulun tietoon, oli viranomaisten puututtava vähintään ilmoittamalla asiasta sosiaalilautakunnan lastensuojeluosastolle. Autotyttömatkoista on merkintä yhden tarkkailuluokkalaisen tytön kohdalla, joka ilmoitettiin lastensuojeluun ”automatkojen” ja epä säännöllisen koulunkäynnin vuoksi.³⁴³ Autotyttömatkoja lienee tehty enemmänkin, mutta näistä ei ole jäänyt todisteita. Toisaalta voidaan olettaa, että joissain tapauksissa epäsiiveellinen käytös on tarkoittanut nimenomaan automatkoja, etenkin jos oppilas on karannut kotoa.

Eräässä tapauksessa kaksi tarkkailuluokan oppilasta ilmoitettiin lastensuojeluosastolle, sillä he olivat olleet luvatta poissa koulusta ja molemmilla oli ”ansioita koulukotia varten”.³⁴⁴ Vehkalahden mukaan tyttöjen koulukotiin siirtojen syynä oli 1950- ja 1960-luvuilla usein ”seksuaalisuus ja seurusteluun liittyvät suhteet”, joten on mahdollista että nämä kaksi oppilasta olivat vapaa-ajallaan käyttäytyneet ”sopimattomasti”.³⁴⁵ Siivettömyys nousi tyttöjen tapauksissa esille poikia enemmän, joskin määrällisesti niitä lienee ollut suunnilleen saman verran ellei jopa poikien enemmän: vaikka tyttöjen sukupuolikäyttäytymisen ”vapautuminen” oli murroksessa, koulu oli varsin konservatiivinen ja muuttui hitaasti. Toisaalta myös yhteiskunnan tasolla tyttöjen irtosuhteisiin ja ”seksuaalielämään” kiinnitettiin enemmän huomiota kuin poikien: tyttöjen ”seurustelusuhteista” tehtiin merkintöjä esimerkiksi koulukotisijoitusten yhteydessä, vaikka ne eivät olleet sijoituspäätöksen kannalta keskeisessä roolissa.³⁴⁶

Tarkkailuluokan tyttöjen persoonallisuutta tutkittiin vuonna 1969 Lahden koulupsykologin toimiston toimesta. Sen tarkoituksena oli selvittää, millä tavalla tarkkailuluokkalaiset poikkesivat ”normaaleista” lapsista ja tulokset tyttöjen osalta olivat seuraavanlaiset: tarkkailuluokan tytöt olivat normaalia maskuliinempia, seikkailunhaluisempia ja välinpitämättömpiä. Lisäksi yksittäiset oppilaat saattoivat olla normaalia ahdistuneempia, tai osoittaa normaalia dominoivampaa luonnetta. Puolet tutkituista oppilaista nimettiin egoisteiksi.³⁴⁷

Oppilaiden käytösnumeroiden alentamisten perusteluista voidaan luoda kuvaa siitä, millaista elämä tyttöjen tarkkailuluokalla oli. Käytösnumeroa alennettiin vain painavista syistä, joten riskinä on se,

³⁴³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1.11.1966. Toisessa tapauksessa keskikoulussa opiskellut tytöllä kuvailtiin olleen ”automatkoja”. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 5.5.1967.

³⁴⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 1.10.1968.

³⁴⁵ Vehkalahti 2004, 144–146.

³⁴⁶ Winter 1971, 11; Vehkalahti 2004,

³⁴⁷ Nikki & Hilpinen 1969a, 7–8.

että aineisto antaa vain yhdenlaisen kuvan tyttöjen tarkkailuluokan arjesta. Luokka oli kuitenkin pieni, noin 10 oppilaan ryhmä, joten jo muutama käytöksenalennukseen johtanut teko vaikutti koko luokkaan.

Käytöshäiriöitä ilmeni sekä tyttöjen että poikien tarkkailuluokilla, mutta tyttöjen luokalla elämää ei leimannut niin voimakkaasti väkivaltaisuus kuin poikien vastaavilla luokilla. Sen sijaan tyttöjen pahantapaisuus ilmeni röyhkeänä käytöksenä ja poissaoloina. Erään tytön käytökseen tarkkailuluokalla kuuluivat poissaolot, poissaololappujen puuttuminen, tupakointi, tehtävien laiminlyönti, koulusta poistuminen luvatta ja röyhkeä käyttäytyminen.³⁴⁸ Oppilas oli siirretty tarkkailuluokalle koulukäyttäytymisensä vuoksi ja häntä pidettiin ”persoonaltaan häiriintyneenä”.³⁴⁹ Toisella samalla tarkkailuluokalla olleella oppilaalla oli puolestaan muun muassa seuraavia käytöshäiriöitä: tuntien häiritseminen, erittäin röyhkeä käyttäytyminen ja poissaolot.³⁵⁰ Molemmat saivat käytösarvosanakseen 7, joka tarkoitti erittäin huonoa käytöstä.

Toki väkivaltaisuuttakin ilmeni: eräässä tapauksessa oppilas oli useamman kerran uhkaillut toisia oppilaita, ja jopa käynyt näiden kimppuun. Sama oppilas oli opettajan mukaan jatkuvaksi häiriöksi tunneilla ja hän käyttäytyi ”erittäin röyhkeästi”. Kouluaikana tupakointiin hän ei syyllistynyt, sen sijaan oppilas tupakoi heti koulualueen ulkopuolella.³⁵¹ Tyttöjen väkivaltaisuuksista ilmoitukset ovat kuitenkin aineiston perusteella olleet harvinaisempia kuin poikien.

Vuosien 1964–1970 aikana johtokunnan asenteet tyttöjen pahantapaisuudesta eivät lieventyneet: edelleen vuonna 1970 tyttöjen siirtämistä tarkkailuun välteltiin, ja poikien siirtoja toteutettiin edelleen löysemmin perustein kuin tyttöjen. Tämä saattoi johtua naiskuvaa koskevien asenteiden hitaan muutoksen lisäksi siitä, että poikien tarkkailuluokkia yksinkertaisesti oli enemmän, eli tyttöjen luokalle valikoitiin vain ”pahimmat” tapaukset. Eräässä tapauksessa oppilas oli koko lukuvuoden ”kiinnittänyt huomiota häiriintyneellä käyttäytymisellään koulussa”, hänen ”realiteetintaju on selvästi heikentynyt ja käyttäytymisen kontrolli puutteellista” ja lisäksi hän oli lausuntohetkellä karannut koulusta ja yrittänyt päästä Ruotsiin.³⁵²

³⁴⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³⁴⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 4.3.1969.

³⁵⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³⁵¹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 27.5.1969.

³⁵² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 3.2.1970.

Oppilasta ei koskaan ehditty siirtää tyttöjen yhdistetylle tarkkailuluokalle, sillä hän teki itsemurhan maaliskuussa 1970.³⁵³ Tapauksessa voidaan spekuloida sitä, olisiko tarkkailuluokkasiirto mahdollisesti auttanut estämään tytön ratkaisun, mutta valitettavasti sen tutkimuksessa aiemmin esiin tulleen seikan, ettei siirto juuri koskaan ollut ”terapeuttinen”, vuoksi voidaan olettaa, että ainakaan tarkkailu ei olisi ehdottomasti muuttanut ratkaisua suuntaan tai toiseen. Toisaalta oppilas olisi kenties saatu tiukemman kontrollin alaisuuteen, joskin koulupinnaus oli hyvin yleistä myös tarkkailuluokilla.

7.2.3 Häpeäleima

Sekä tyttöjen että poikien tarkkailuluokkaelämä jätti oppilaisiin ”erityisen” leiman: jo kouluaikana heidät leimattiin ”häiriköiksi”, jopa ”psykopaateiksi”. Tällaisen niin kutsutun ”stigman” eli häpeäleiman voi Erving Goffmanin teorian mukaan saada osakseen silloin, kun suurempi ryhmä ikään kuin merkitsee yksilön tai pienemmän ryhmän tämän ”poikkeavuuden” vuoksi. Syylliseksi leimaantumiseen nimetään stigmatisoinnin kohde, joka saattaa hävetä leimaansa ja jopa salata sen.³⁵⁴

Leimaaminen jonkin ominaisuuden perusteella kosketti myös tarkkailuluokkalaaisia. Oppilaan ”tarkkailuluokkalaisuus” saattoi herättää esimerkiksi naapurin korvissa assosiaation negatiivisiin adjektiivihin kuten ”pahantapainen” tai ”rikollinen”, vaikka oppilas olisi ollut tarkkailussa vain parantamassa kouluarvosanojaan. Näin ollen koulukoti-tutkimuksista tuttu stigmatisoinnin problematiikka kosketti myös tarkkailuoppilaita, eikä tilanne muuttunut 1900-luvun loppuun mennessä.³⁵⁵ Tässä tutkimuksessa on käynyt ilmi, että myös osa sekä oppilaista itse että heidän vanhemmistaan olivat jonkinlainen osa tarkkailuluokkalaisten stigmatisointia, kun he ovat ilmaisseet pelkonsa oppilaan muuttumisesta tarkkailuluokkalaisten kaltaiseksi, tai vastustaneet tarkkailuluokkasiirtoa ”erilaisuuden” leiman pelossa. Leiman ylläpitämisen ja toisaalta myös poistamisen mahdollistavat parhaiten ne, joilla on eniten valtaa. Niinpä kansakoulun johtokunta ja muut päättävät elimet, sekä työssään toimineet opettajat olivat myös vaikuttamassa oppilaiden leimaantumiseen.

Yksilön oma kokemus stigmasta on usein konkreettinen. Esimerkiksi huostaanotettujen ja laitoksiin sijoitettujen lasten häpeä omasta menneisyydestä on niin suuri, että he vielä aikuisenakin kokevat

³⁵³ LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970. Lisätty merkintä oppilaan siirtoanomukseen, kansakoulun johtokunnalta kansakouluntarkastajalle, päivätty 29.1.1970.

³⁵⁴ Goffman 1963, 11–19.

³⁵⁵ Esimerkiksi vuonna 1999 erään ESY-luokkalaisten (ent. tarkkailuluokka) äiti kirjoitti Turun sanomien mielipidepalstalle huolensa ESY-oppilaiden saamasta häirikö-leimasta.

<http://www.ts.fi/mielipiteet/lukijoilta/1073766469/ESYluokan+oppilasta+vaara+kuva> . Luettu 13.3.2018.

asiasta häpeää ja voivat jopa ”tuntea” leimansa muiden ihmisten käyttäytymisestä heitä kohtaan.³⁵⁶ Toisaalta laitossijoitus on voinut leimata lapsen niin voimakkaasti, että jopa työnhaku on ollut hankalaa, ja työnsaanti mahdotonta.³⁵⁷

Myös tarkkailuluokkalaisen leima on ollut kytköksissä negatiivissävytteiseen ”poikkeavuuteen”, joten työnsaanti on voinut olla hankalaa myös tarkkailuoppilaille. Toisaalta tarkkailuluokkalaisuus oli sinänsä helpompaa salata kuin esimerkiksi apukoululaisuus, sillä toisin kuin apukoulusta, tarkkailuopetuksesta ei jäänyt päästötodistukseen merkintöjä. Joka tapauksessa häpeäleima oli todellinen, ja saattoi olla olemassa voimakkaana myös oppilaan kokemusmaailmassa aikuisiällä, joskaan kaikki tarkkailuoppilaat eivät välttämättä myöhemmissä elämänvaiheissaan pitäneet tarkkailuluokkalaisuuttaan itseään leimaavana tekijänä. Niin tai näin, ei liene kaukaa haettu ajatus, että tarkkailujakso todennäköisesti vaikutti lapsen identiteetin kehitykseen niin, että entiset tarkkailuluokkalaiset kokevat edelleen sen vaikuttaneen jollain tavalla elämäänsä. Osa kenties ajattelee tarkkailuluokkalaisuutensa olleen yksi ehkä keskeisistä syistä sille, millaiseksi hänen elämänsä ja kokemuksensa itsestä³⁵⁸ muodostui.

7.3 Rangaistuskäytännöt

Erityisluokkien oppilaiden rankaiseminen oli polttava kysymys opettajille. Vuosien kuluessa erilaisista rangaistusmenetelmistä keskusteltiin aktiivisesti Puistolassa, jossa suurin osa tarkkailuluokista työskenteli. Keskustelu oli asiallista ja mielipiteitä perusteltiin, mutta kaikki ehdotukset eivät menneet opettajakunnassa tai edelleen kansakoulun johtokunnan kokouksissa läpi. Eräs ehdotus kaatui jo opettajankokouksessa, kun ”tyrmättiin sinänsä hyvä ehdotus ns. ”mustankirjan” pidosta”.³⁵⁹

Toisessa tapauksessa Puistolan johtajan ehdotus eteni johtokunnan kokoukseen asti. Joulukuussa 1962 johtokunta sai käsiteltäväkseen mielenkiintoisen aloitteen Puistolan kansakoulun johtajalta:

Ehdotan kunnioittaen, että Puistolan kansakoulun yhteen apu- ja tarkkailuluokkaan tehtäisiin eristyshuone, noin 120 x 120 cm, häiriintyneitä oppilaita varten; yhteensä kolmelle oppilaalle.³⁶⁰

³⁵⁶ Hytönen et al. 2016, 141–142.

³⁵⁷ Hytönen et al. 2016, 149.

³⁵⁸ Minuudesta, identiteetistä.

³⁵⁹ LKA, Puistolan kansakoulu, Puistolan opettajakokoukset 1962–1974, 1.10.1965.

³⁶⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.12.1962.

Johtajalla oli siis tiedossaan kolme oppilasta, jotka hänen mukaansa olivat ”häiriintyneitä” ja siis ilmeisen haitaksi koulutyöskentelylle niin vakavasti, että johtaja ehdotti näille oppilaille vankilamaisia olosuhteita koulutyöskentelyyn. Kyseinen luokkahuone, johon johtaja koppeja ehdotti, olisi kirjelmän mukaan ollut toteutuessaan sekä apukoulun että tarkkailuluokan oppilaiden opetuskäytössä.³⁶¹ Se, olivatko esityksessä mainitut ”häiriintyneet” oppilaat apu- vai tarkkailuluokalta, ei ehdotuksesta selviä. Se ei kuitenkaan ole olennaista, sillä apu- ja tarkkailuluokkien välinen raja sijoituskysymyksissä oli hyvin häilyvä käytösodotuksiin sopeutumattomien oppilaiden kohdalla. Toisaalta koppeja olisi voitu käyttää myös niin sanottuina ”rangaistuskoppeina” muidenkin kuin mainittujen kolmen oppilaan kohdalla.

Koska kirjelmän tehtävänä oli vakuuttaa kansakoulun johtokunta ”eristyshuoneiden” tarpeellisuudesta, johtaja haki tukea ideale muiden maiden kokemuksista sekä koppien ”viihtyisyydestä”:

Ko. tiloja on käytetty menestyksekkäästi USA:ssa ja Saksassa eikä ole nähdäkseni epäilystäkään, etteikö niistä olisi hyötyä meilläkin. Rakenteellisesti olisivat ”huoneet” ovellisia ikkunalla varustettuja, viihtyisiä paikkoja, joista oppilaalla olisi yhteys opettajaan ja opetukseen, mutta kanssakäyminen muiden oppilaiden kanssa olisi estynyt. Nyt tehtävät huoneet olisivat kokeiluluontoisia ja niistä saatuja kokemuksia käytettäisiin hyväksi tulevaisuuden työmuotoja suunniteltaessa.³⁶²

Johtaja oli jopa ”ollut yhteydessä Telan rakennusmestareihin” ja kirjelmän mukaan ”he voisivat järjestää ko. rakenteet valmiiksi joululoman aikana”. Lisäksi kirjelmässä korostetaan eristyshuoneiden kokeiluluontoisuutta, mutta siitä paistaa läpi johtajan asian kiireellisyys eikä liene väärin arvioitu, että eristyshuoneet toteutuessaan olisivat tulleet jäädäkseen. Johtaja oli jopa ottanut huomioon kansakoulujen taloustilanteen: ”Kustannukseltaan ovat ko. tilat sitä luokkaa, että ne voitaisiin ilmeisesti hyvin rahoittaa vuosikorjaustileiltä.” Rakennusmateriaalista lastulevystä johtaja huomauttaa sen olevan ”paitsi halpaa myös tarkoitukseen hyvin sopivaa”.³⁶³

Kokouksessaan johtokunta päätti kuitenkin jättää asian pöydälle selvitettyään, että koppien kustannukset olisivat olleet 120 000 markkaa. Se, että johtokunta ei hylännyt esitystä suorilta käsin

³⁶¹ Apukoulu ja tarkkailuluokat kävivät kansakoulua niin sanotun vuorolukusysteemin mukaisesti aamu- ja iltavuoroissa. Tämä mahdollisti yhden luokkahuoneen käytön sekä apukoululle että tarkkailuluokille.

³⁶² LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.12.1962.

³⁶³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.12.1962.

viittaa siihen, että se piti ideaa lähtökohtaisesti hyvänä ja toteuttamiskelpoisena. Toisaalta johtokunta lienee halunnut varmistaa eristysruoneiden laillisuuden ja kustannuksien kattamisen sekä keskustella asiasta muiden asiantuntijoiden kanssa. Tämän jälkeen pöytäkirjoista ei löydy mainintaa ”eristysruoneiden” toteutumisesta. Myöskään muista lähteistä ei löydy viitteitä kopeista, joten voidaan olettaa, että niitä ei Puistolassa koskaan rakennettu. Ilmeisesti ongelma ei opettajien mielestä poistunut, sillä edelleen esimerkiksi apukoululaisista kolmasosa pidettiin ”häiriöityneinä”.³⁶⁴

Koska oppilaille tarkoitetut rangaistuskopit eivät tulleet kyseeseen, keskusteltiin seuraavana syksynä muista sopivista rangaistusmuodoista. Ensin opettajien tuli tietää, miten rangaistukset toimivat: ”Liittämällä jatkuvasti ei-toivottuun käyttäytymistapaan määrätty rangaistus, joka aiheuttaa vastenmielisyyden elämyksen, saadaan vähitellen ei-toivottu käyttäytymistapa sammumaan.” Tehokkaimmaksi rangaistus muodostui silloin, kun se ”seurasi välittömästi” ei-toivottua käyttäytymistapaa, oli ”vastenmielinen” ja ”jatkuvasti uusiutuva” eli se toistettiin aina, kun oppilas teki rangaistavan teon. Näin ollen parhaimpia rangaistuksia olivat nuhde (”välittömästi liitettävissä, jatkuvasti käytettävissä, tehokas ja vastenmielinen”), paikallaan seisottaminen (”välitön, tehokas, vastenmielinen”) ja luokasta poistaminen.³⁶⁵

Kuten tutkimuksessa on aiemmin käynyt ilmi, tarkkailuluokkalaisten koulupinnaus oli todellinen ongelma niin tyttöjen kuin poikienkin tarkkailuluokilla. 1960-luvun alussa Puistolassa opettajakokouksessa kerrattiin ohjeet, joiden mukaan opettajien tulisi toimia niissäkin tapauksissa, joissa aiheettomia poissaoloja oli vain harvakseltaan: ”pinnaustapauksissa ensinnä opettaja kotikäynnin muodossa tarttuu asiaan, seuraavassa vaiheessa asia annetaan oppivelvollisuuden valvojalle”. Lisäksi muistutettiin, ettei ”koulukotisiirroissa ei pidä liiaksi arastella”.³⁶⁶

7.3.1 ”Oppilas on täysin normaalista poikkeava, eikä sovi edes tarkkailuluokalle”

Tarkkailuluokkien maine pahantapaisten oppilaiden sijoituspaikkana eli voimakkaana 1960-luvulla, ja niihin sijoitettiin kaikista vaikeimmat sopeutumattomuutta osoittaneet oppilaat. Oman kunnan vaikeimmin oireilevat lapset oli otettava tarkkailuluokille vastaan, mutta mahdollisuuksien mukaan näistä yritettiin jopa tarkkailuluokilla päästä eroon, mikäli byrokratia sen salli. Kuitenkin vasta oppilaan kotikunnan vaihtuminen tai koulukotiin sijoittaminen olivat realistiset mahdollisuudet ”päästä eroon” näistä oppilaista: esimerkiksi pelkkä uhmakkuus tai opettajan kirjelmä vakavammasta

³⁶⁴ LKA, Puistolassa kansakoulu, Puistolassa opettajakokoukset 1962–1974, 23.10.1963.

³⁶⁵ LKA, Puistolassa kansakoulu, Puistolassa opettajakokoukset 1962–1974, 28.10.1963.

³⁶⁶ LKA, Puistolassa kansakoulu, Puistolassa opettajakokoukset 1962–1974, 24.9.1963.

pahantapaisuudesta ei auttanut, sillä oppilas oli oppivelvollinen ja johtokunta oli velvollinen valvomaan oppivelvollisuuden suorittamista.³⁶⁷ Kotiopetus ei tullut tarkkailuluokkalaisten tapauksissa kyseeseen, sillä valvonta olisi ollut liian hankalaa, tai jopa mahdotonta.

Esimerkki ”onnistuneesta” koulusta erottamisesta perustui kotikunnan muutokseen. Kansalaiskoulua suorittanut poika oli sijoitettu Lahdenkadun tarkkailuluokalle vuonna 1963.³⁶⁸ Myöhemmin kyseinen poika muutti pois oppilaskodista takaisin omaan kotiinsa Orimattilaan. Hän jatkoi kuitenkin koulunkäyntiään Lahdessa, ja Orimattila maksoi pojan matkakustannuksia Lahteen. Tätä ei kuitenkaan kestänyt kovinkaan kauaa, sillä jo maaliskuun lopussa 1963 johtokunta sai kirjelmän Lahdenkadun koulun johtajalta. Kirjelmässä johtaja anoi pojan erottamista vetoamalla kolmeen eri syyhyn:

1. Oppilaan kotikunta on muuttunut kouluunottamisen jälkeen.
2. Oppilas on täysin normaalista poikkeava, eikä ole sopiva edes tarkkailuluokan oppilaaksi. (Useita autovarkauksia, näpistelyjä, pahoinpitelyjä, ainakin yksi ryöstö ja erittäin uhmaava käytös opettajia kohtaan).
3. Oppilas on jo nyt viekoitellut ja edistänyt heikkojen oppilastovereidensa joutumista rikosten teille.

Ainoastaan ensimmäisellä kohdalla oli merkitystä päätöksen kannalta: johtokunta erotti oppilaan Lahden kansalaiskoulusta, sillä toisen kunnan oppilaalla ei ollut ”enää paikkaa Lahden kansakouluissa”.³⁶⁹ Joissain tapauksissa toisten kuntien oppilaat olivat saaneet jatkaa koulunkäyntiään Lahden kansakouluissa, mutta epäilemättä tässä tapauksessa myös oppilaan käytös edesauttoi johtokunnan päätöstä erottaa oppilas.

Toinen mahdollinen syy erottamiseen oli se, että oppilas sijoitettiin valtion koulukotiin ja jatkoi siellä oppivelvollisuutensa suorittamista. Eräs oppilas oli opettajansa mukaan ”paranoidinen”, ”aggressiivinen” ja ”turvaton”. ”Turvattomalla” opettaja viittasi siihen seikkaan, että oppilaan äiti oli ”mielisairas” ja isä ”väkivaltainen, juoppo psykopaatti”. Oppilaan turvattomuus näkyi opettajan mukaan paitsi hänen persoonallisuuden piirteissään myös siinä, että hän vietti yönsä ”ullakoilla ja porraskäytävissä”, kantoi puukkoa saappaanvarressaan ja uhkaili toisia oppilaita. Opettajan mukaan oppilas olisi kerran hyökännyt puukon kanssa toisen oppilaan päälle, mutta tämä ehti väistää

³⁶⁷ Eräessä tapauksessa Puistololan koulun johtaja anoi johtokunnalta lupaa kahden oppilaan erottamiseen sillä perusteella, että pojat olivat ”syyllistyneet näpistykseen, varkauksiin ja muihin rikkomuksiin” sekä ”laiminlyöneet koulunkäyntinsä miltei kokonaan”. Tämä ei riittänyt, vaan johtokunta hylkäsi anomuksen. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 17.3.1964.

³⁶⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.12.1962; 8.1.1963.

³⁶⁹ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 19.3.1963.

tilannetta. Oppilas erotettiin koulusta muille vaarallisena henkilönä ”oppilaiden mielenterveyden ja työrauhan vuoksi”, ja johtokunta ryhtyi toimiin saadakseen pojan koulukotiin tai ”mielisairaalaan asianmukaista hoitoa saamaan”.³⁷⁰

7.4 Opettajat

”Tarkkailuluokkien opettajat näkevät jo normaaliluokkien työkentän rauhoittumisen työnsä arvoisena, vaikka itse tarkkailuoppilaiden käyttäytymisessä vain harvoin nähdään tuloksia.”

Näin kirjoittavat tarkkailuluokkien opettajista Nikki ja Hilpinen Lahden koulupsykologin Lahden kaupungin erityisopetusta koskevassa selonteossaan vuonna 1969.³⁷¹

Läpi tarkastelujakson, 1950-luvulta edelleen peruskouluun siirtymisen kynnykselle tarkkailuluokkien tehtäväksi nähtiin ”normaaliluokkien” pelastaminen käytöshäiriöisiltä oppilailta.³⁷² Opettajien tehtävänä tarkkailuluokilla puolestaan oli ”oppilaiden koulunkäyntimotivaation kohottaminen ja yleinen sopeutumisen auttaminen” positiivisin keinoin, sillä oppilaat olivat ”yleensä jo immuuneja koulussa käytettävillä rangaistuksille”.³⁷³

Tarkkailuluokkien opettajat olivat erityisopettajia, jotka antavat aineiston perusteella kahdenlaisen kuvan itsestään: toisaalta opettajat olivat aktiivisia erityisopetuksen kehittäjiä ja oppilaidensa puolestapuhujia, toisaalta pitivät itseään voimattomia oppilaidensa sopeutumattomuuden edessä. Opettajat toisaalta pitivät oppilaidensa puolia, toisaalta näkivät tarkkailuoppilaat samoin kuin muutkin – vähempiarvoisina, pahamaineisilla luokilla opiskelevina häirikköinä ja näin ollen heidän kutsumuksensa oli ”normaaliluokkien työkentän rauhoittaminen”.

Puistolassa oppilaiden puolustaminen näkyy tilaratkaisuissa, joihin opettajat säännöllisin väliajoin pyrkivät puuttumaan.³⁷⁴ Koulurakennus oli jo iäkäs, alun perin muuhun kuin koulutarkoitukseen rakennettu pieni puutalo, joka odotti purkutuomiota jo 1960-luvun alussa. Rakennuksessa kuitenkin opiskeli vielä Lahden kaupungin erityisluokkia; pari apukoululuokkaa ja kaikki kaupungin kansakoulutasoiset tarkkailuluokat. Kansakoulun johtokunta tiedusteli vuosittain koulujen

³⁷⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 18.11.1969.

³⁷¹ Nikki & Hilpinen 1969b, 10.

³⁷² Jo 1950-luvulla opettajille huomautettiin, ettei siirtoesityksiä saisi laiminlyödä, ”jottei normaaliluokille jäisi sinne kuulumatonta oppilasainesta vaikeuttamaan työskentelyä”. LKA, Kansakouluntarkastaja, Johtajaopettajien kokousten pöytäkirjat 1933–1958, 24.2.1955.

³⁷³ Nikki & Hilpinen 1969b, 10.

³⁷⁴ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1961–62; 1966–67; 1968–69.

korjaustarvetta, ja vuonna 1963 Puistolan silloinen johtaja Vilho Mynttinen lähetti seuraavan näkemyksensä koulurakennuksen tilasta:

Materialistisen aikamme humussa tullaan harvoin ajatelleeksi erityisopetuksen sijoittelun yhteydessä asian eettistä puolta. Tavallisestihan käy niin, että kun normaalioppilaille rakennetaan uutta, annetaan heidän hylkäämään rakennus v ä h e m p i o s a i s i l l e erityisoppilaille siinä järjettömässä käsityksessä, että se kyllä kelpaa heille.³⁷⁵

Mynttinen kirjoittaa auki sen, mikä oli käytännössä vallitseva tilanne oppilaiden arvostuksen suhteen Lahden kaupungin kouluviranomaisten keskuudessa: erityisoppilaita ei juurikaan arvostettu ja heidät sijoitettiin koulurakennukseen, joka ei tilansa puolesta sopinut opetuskäyttöön. Johtokunta ei niiden yli kymmenen vuoden aikana, jotka Puistola oli toiminnassa, käyttänyt lähes lainkaan resursseja Puistolan tilojen parantamiseen, vaan teki vain välttämättömimmät peruskorjaukset eikä aina niitäkään pyynnöistä huolimatta. Lisäksi johtokunta kieltäytyi antamasta Lotilan koulun tiloja erityisopetuksen käyttöön ja näin erityisopetuksen eristäminen sai jatkaa.³⁷⁶ Puistolassa tilanne ajautui vähitellen samaan, kuin Helsingissä ja Lapinlahdessa, joiden erityiskoulut ”röhöttävät kuin variksenpelättimet hienojen normaalioppilaille tehtyjen koulujen vierellä saaden aikaan a l e m m u u d e n t u n n e t t a kaikissa, jotka joutuvat niissä olemaan.”

Opettajat olivat siis huolissaan oppilaidensa alemmuudentunteesta ja tunnistivat sen tosiasian, että kouluviranomaiset eivät juurikaan arvostaneet erityisoppilaita tai pitäneet näitä tarpeeksi ”tuottavina” panostaaksensa heihin. Toisaalta Mynttisen kirjelmästä saa sen käsityksen, että johtaja itsekin ajoi kirjelmällään pääasiassa apukoululaisten asiaa.³⁷⁷

Erityisluokkien arvostuksesta kertoo myös se, ettei Lahden kaupunki jakanut 1960-luvun alussa lainkaan stipendejä erityisoppilaille, sillä ”tarkoitusta varten ei ole olemassa rahastoja”.³⁷⁸ Niinpä esimerkiksi lukuvuoden 1961–62 loputtua stipendejä saivat ainoastaan varsinaisen kansakoulun

³⁷⁵ LKA, Puistolan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Kirje Puistolan koulun johtaja Vilho Mynttiseltä kansakoulun johtokunnalle, lähetetty 15.11.1963.

³⁷⁶ Puistolan koulun johtajan mukaan johtokunta piti vuosia yllä ”keinotekoista vuorolukua”, jottei sen olisi tarvinnut sijoittaa erityisluokkia uudehkoon Lotilan koulurakennukseen ”normaalioppilaiden” joukkoon. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Kansakoulujen vuosikertomukset 1966–67; 1968–69.

³⁷⁷ Mynttinen kirjoittaa kirjeessään kalustosta ja työympäristöstä, jotka molemmat viittaavat apukoulun asettamiin vaatimuksiin. LKA, Puistolan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Kirje Vilho Mynttiseltä kansakoulun johtokunnalle, 15.11.1963.

³⁷⁸ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 15.5.1962.

oppilaat sekä kansalaiskoulun oppilaat. Tarkkailuluokkien oppilaiden osalta tilanteen ymmärtää, olihan tarkkailuopetusjärjestelmä vielä nuori ja kehittyvä, mutta apukouluopetusta kaupungissa oli annettu jo vuodesta 1931 ja koko maassa 1800-luvulta lähtien jatkuvasti enenevässä määrin. Osa stipendeistä oli tarkoitettu vähävaraisille oppilaille, joita erityisopetuksessa olisi ollut runsain mitoin.

Tähän epäkohtaan yritti Puistolán koulun silloinen johtaja Vilho Mynttinen puuttua lähettämällä kansakoulun johtokunnalle kirjelmán asiasta:

Anon kunnioittaen, että johtokunta harkitsisi, eikö myöskin erityisluokkien oppilaille tulisi antaa käytettävissä olevista rahastoista stipendejä. En ole tullut täysin vakuuttuneeksi siitä, että po. tunnustus annetaan vain älyllisen lahjakkuuden perusteella, sillä koulu ja yhteiskunta arvostaa nykyisin muitakin persoonallisuuden myönteisiä puolia, mikä on luonnollista. Toisaalta tarkkailuluokan oppilaat täyttävät älyllisyyden vaatimuksen suhteessa kilpakumppaneihinsa. Jos katsotaan, että erityisluokalla oleminen on esteenä myönteisen tunnustuksen antamiseen, niin asia on valitettava siitä syystä, että silloin tehdään oppilas itse liian suuressa määrin vastuulliseksi omista vajavuuksistaan. Tällöin ei myöskään ole otettu huomioon niitä olosuhteita, joista käsin oppilas kouluaan käy. Siirto erityisluokille osoittautuu virallisesti rangaistukseksi, jota stipendin jakajat eivät liene tarkoittaneet. Jos erityisluokan oppilas saa tunnustuspalkinnon, vaikkapa suhteellisesti pienemmänkin kuin normaaliluokalla, niin se ilmeisesti saa aikaan koulunkin kannalta katsoen lisää yrittämisen mieltä ja ”goot williä”. Pidän kohtuuttomana, että oppilaalta kielletään palkinto sen vuoksi, että hänellä on kurjat asunto- tai perhesuhteet tai sairaus, jos hän niittä olosuhteissa asuen on savuttanut loistavia tuloksia. tai keskinkertaista vähemmällä henkisillä aseilla keskinkertaista tunnollisemmin työskennellen on saavuttanut arvokasta edistymistä.³⁷⁹

Johtaja Mynttinen vetosi kirjeellään johtokuntaan sekä apukoululaisten että tarkkailuoppilaiden puolesta. Hän muistutti tarkkailuluokkalaisten samantasoisesta älykkyysosamäärästä yhdessä tavallisen kansakoulun oppilaiden kanssa ja viittasi tarkkailuoppilaille yleiseen taustaan huonoista perheolosuhteista. Toisaalta kirje kertoo myös yleisestä suhtautumisesta erityisluokkien oppilaisiin, kun johtaja olisi omien sanojensa mukaan tyytynyt pienempiinkin palkintoihin kuin mitä ”normaalioppilaille” annettiin. Hän ikään kuin hyväksyi sen, että koulumaailmassa erityisoppilaiden ei kuulunutkaan välttämättä olla samanarvoisia kuin muiden.

³⁷⁹ LKA, Puistolán kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Kirje Puistolán koulun johtaja Vilho Mynttiseltä kansakoulun johtokunnalle, päivätty 30.4.1962.

Kirjelmä ei kuitenkaan johtanut tuloksiin, vaan johtokunta päätti, ettei erityisluokkien oppilaille jaeta stipendejä ja vetosi siihen seikkaan, ettei käytettävissä olevista rahastoista yksikään ollut sellainen, jonka tarkoitus olisi ollut palkita erityisluokkien oppilaita.³⁸⁰ Päätöstä voi jälkikäteen kritisoida jos senkin vuoksi, että tarkkailuluokkien oppilaat suorittivat kansakouluaan samoilla oppimäärillä kuin yleisen kansakoulun oppilaat, eikä todistuksiin jäänyt merkintöjä tarkkailuopetuksesta. Toisaalta johtokunta lienee punninnut asian siten, ettei se jaa stipendejä tarkkailuluokkalaisille siksi, ettei apukoululaisillekaan voitu niitä jakaa.

Vasta lukuvuoden 1965–66 päätteeksi erityisluokkien opettajakunta sai tahtonsa läpi Puistolan kansakoulun johtaja Esa Huttusen johdolla, joskin vain apukoululaisten osalta.³⁸¹ Kuitenkin jo seuraavana lukuvuonna jaettiin ensimmäinen stipendi myös tarkkailuluokan oppilaalle. Perusteluksi ehdotuksessa stipendin saajaksi mainittiin kyseisen oppilaan ahkeruus ja tunnollisuus, sekä moitteeton käytös.³⁸² Kyseinen oppilas oli hyvä esimerkki tarkkailuluokkasiirron onnistumisesta: hänen käytöksensä oli parantunut tarkkailuluokka-aikanaan niin paljon, että oppilas siirrettiin takaisin normaaliopetukseen lukuvuonna 1967–68.³⁸³

Vaikka opettajien tarkkailuluokkalaisista käyttämät termit eivät olleet 1900-luvulla yhtä epäkorrekteja kuin millaisiksi ne uudella vuosituhannella koetaan, ovat ne silti sisältäneet negatiivisen sävyn: ”poikkeavien”, ”epänormaalien” lasten elämää varjosti muiden ihmisten paheksunta, ja tarkkailuluokkalaisen leima saattoi seurata oppilasta lapsuuden ja nuoruuden lisäksi myös aikuisiällä puhumattakaan traumaista, jotka tarkkailuluokat aiheuttivat väkivallan ja kiusaamisen kohteeksi joutuneille lapsille ja niille, joiden taakka kasvoi entisestään tarkkailuluokkalaisina.

Tämä tutkimus päättyy vuoden 1970 kevääseen. Tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että kouluviranomaiset olisivat vähittäisen peruskouluun siirtymisen myötä aloittaneet todellisen inkluusiotyön tunnistamalla erilaisia keskittymiseen ja käyttäytymiseen liittyviä taustatekijöitä, vaan edelleen 1970-luvun alussa sopeutumattomiksi määriteltyjen oppilaiden kysymys oli ”nyky-yhteiskunnan krooninen päänsärky”.³⁸⁴

³⁸⁰ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 15.5.1962.

³⁸¹ Keväällä 1966 stipendejä jaettiin apukoululaisille kolme 15 markan arvoista stipendiä. LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 24.5.1966; LKA, Puistolan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Puistolan koulun johtaja Esa Huttusen kirje kansakoulun johtokunnalle, päivätty 18.5.1966.

³⁸² LKA, Puistolan kansakoulu, Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975. Ehdotus stipendien saajaksi Puistolan koulun johtaja Esa Huttuselta kansakoulun johtokunnalle, päivätty 16.5.1967.

³⁸³ LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat, 15.8.1967.

³⁸⁴ Winter 1971, 1.

8. Päätelmät

Vuosina 1950–1957 Lahden kaupungin ainoalla tarkkailuluokalla opiskeli vuosittain noin 10 poikaa määrän vaihdellessa lukuvuosien aikana muutamalla oppilaalla 10:n molemmin puolin ja vuosina 1958–1970 tarkkailuluokkasiirtoja tehtiin vähintään 281. Kahdenkymmenen vuoden aikana tarkkailuluokkien määrä kasvoi yhdestä yhdeksään, ja tarkastelujakson viimeisten viiden vuoden aikana Lahdessa toimi yksi tyttöjen kansalaiskoulutasoinen tarkkailuluokka.

Ensimmäiset 10 vuotta Lahden kaupungin tarkkailuluokkien historiasta olivat aikaa, jolloin sopeutumattomia oppilaita sijoitettiin vain yhteen tai myöhemmin kahteen tarkkailuluokkaan. Vasta 1960-luvulla tarkkailuluokkien määrä lähti nopeaan kasvuun: kun vuonna 1959 perustettuja luokkia oli kaksi, vuoden kuluttua niiden määrä oli tuplaantunut ja vuonna 1963 jo kolminkertaistunut. Tämä ajoittuu Mervi Kaarnisen paljon tutkimaan nuorisokulttuurin ja sen myötä nuorison eräänlaisen vapautumisen kanssa samaan aikakauteen. Lahdessa nuorisokulttuuri alkoi vaikuttaa vasta 1960-luvulla, kun esimerkiksi Helsingissä jo 1950-luku oli ollut nuorison vapautumisen aikaa alakulttuureineen. Lahdessa nuorisokulttuurin herääminen näkyi auktoriteetin vastustamisena esimerkiksi minihameisiin pukeutumalla, kuluttajastatuksena ja vapaa-ajan viettämisellä. Koulu oli konservatiivinen laitos, jonka arvoihin ei sopinut röyhkeäksi koettu kielenkäyttö, uhmakkuus tai ”äksyily”.

Vastauksena sopeutumattomuuden paineeseen perustettiin lisää tarkkailuluokkia vuonna 1955 perustetun Lahden kaupungin kasvatusneuvolan avustamana. Muualla maassa kasvatusneuvolat olivat olleet ensimmäisten tarkkailuluokkien perustamisen taustalla, Lahdessa ensimmäinen luokka ehdittiin perustaa jo ennen kasvatusneuvolaa. Kasvatusneuvolan rooli kasvoi keskeiseksi, kun heti sen perustamisen jälkeen siirtoprosessi vakiintui, tarkkailuluokkia perustettiin lisää ja oppilaiden sopeutumattomuus sai lääketieteellisen näkökulman.

Tarkkailuluokkien historiaa on Lahdessa tutkittu hyvin vähän, ja se on jätetty myös kaupungin muun historiankirjoituksen ja historiikkien ulkopuolelle, tai se on mainittu vain parilla lauseella. Yksi syy tähän voi olla se, että tarkkailuluokista ja niiden oppilaista on kattavaa, kokonaisvaltaista tietoa tarjolla hyvin vähän ja sitä on etsittävä useasta lähteestä eikä silloinkaan välttämättä saada kaikkea haluttua tietoa. Se olikin suurin haaste tässä tutkimuksessa: aineiston suurempi määrä olisi kenties auttanut antamaan entistä laajemman ja sitä myötä luotettavamman kuvan esimerkiksi siitä, millaista elämä tarkkailuluokilla oli.

Joel Kivirauman Turun ja Tampereen tarkkailuluokkia käsittelevän väitöskirjan tutkimusaiheet ovat osittain samat, kuin mitä tämänkin tutkimuksen.³⁸⁵ Esimerkiksi luokkien perustamista edeltäneiden vaiheiden, tarkkailuluokkien määrän kehittymiset sekä oppilaiden sosiaalinen tausta selviävät molemmista. Kaikissa kolmessa kaupungissa tarkkailuluokkajärjestelmä kasvoi melko tasaisesti 1970-luvulle asti, ja oppilaiden sosiaalinen tausta oli kaikissa kaupungeissa työväenluokkaan painottunut. Toisaalta Lahti poikkesi esimerkiksi Tampereesta luokkien lukumäärässä selvästi: vaikka Lahti oli asukasluvultaan Tamperetta pienempi, oli kaupunkiin perustettu lukuvuoden 1969–1970 alkuun mennessä yhdeksän tarkkailuluokkaa. Vastaava määrä Tampereella oli neljä.³⁸⁶ Lahden tarkkailuluokat nostivat kaupungin varsin kyseenalaisesti Suomen mittakaavassa muiden suurkaupunkien joukkoon. Tämä paitsi kasvattaa tämän tutkimuksen relevanssia, asettaa tutkielman muiden tarkkailuluokkien historiaa käsitelleiden tutkimusten rinnalle.

Se, mitä tämä tutkimus tuo uutena tarkkailuluokkia koskevaan historiantutkimukseen, liittyy tarkkailuluokkien elämän tarkasteluun. Olen tutkimuksessani selvittänyt elämää tarkkailuluokilla sisällönanalyysin keinoin sellaisesta aineistosta, joka aiemmissa tutkimuksissa on mielletty mahdollistavan ensisijaisesti kvantitatiivisen yhteenvedon. Toki tarkkailuluokkien kokemushistoriaa on selvitetty aiemminkin esimerkiksi haastatteleamalla entisiä tarkkailuoppilaita. Tämä tutkimus on nostanut aineistosta esille oppilaista käytettyjä käsitteitä ja sitä kautta avannut lukijalle suhtautumista tarkkailuoppilaisiin, sekä kuvannut tarkkailuluokkien arkea virallisen aineiston kautta.

Tarkkailuluokkalaiset olivat hyvin marginaalinen ryhmä Lahden kansakouluissa, joten oppinnäytetyötä laajempaa tutkimusta aiheesta voisi tehdä kenties vain siinä tapauksessa, jos tarkkailuluokkien oppilaiden koulupolkuja lähtisi seuraamaan henkilöhistorian keinoin. Tällainen tutkimus antaisi mahdollisuuden syvemmälle analyysille Lahden kansakoulujen tarkkailuoppilaiden ja opetuksen sosiaalisesta rakenteesta ja kertoisi oman sosiaalishistoriallisen tarinansa yhteiskunnan varjoisammasta puolesta koulutuksen kentällä.

Tarkkailuluokkien arjesta paljastui uhmaa, väkivaltaa ja erilaisia rikkomuksia, kuten koulupinnausta ja päihteidenkäyttöä. Koulumuodon vaihtuminen jäi usein pysyväksi tilaksi, eikä ollut takuita siitä, että sopeutumattomuus väheni tarkkailussa. Vaikka tutkimuksessa käytetyn materiaalin sisällöt paljastavat vain äärimmäisiä sopeutumattomuuden ilmentymiä tarkkailuluokilla, ne kertovat kuitenkin siitä millaista elämä lukuvuosien aikana luokilla oli. Sen sijaan tarkkailuluokilla menestymättömyytensä, herkän luonteensa tai arkuuden vuoksi opiskelleiden oppilaiden vaiheista

³⁸⁵ Kivirauma 1989.

³⁸⁶ Kivirauma 1989, Liitetaulukko XI, 360.

tarkkailuluokilla ei ole jäänyt juuri mitään tietoja tämä tutkimuksen aineistoon. Toisaalta yhtenä positiivisen kuvan tarkkailuluokista antavana esimerkkinä oli tarkkailuluokkalaisen oppilaan saama stipendi, sekä oppilaiden siirrot normaaliluokille niissä tapauksissa, joissa tarkkailuluokat olivat täyttäneet ”terapeuttisen” tehtävänsä ja lasten käytöshäiriöt oli saatu loppumaan.

Epäilemättä tarkkailuluokkien elämä on ollut enemmänkin ”hetkessä elämistä”, eli runsaasti tietoja ja kokemusmaailmaa on jäänyt dokumentoinnin ulkopuolelle. Mielenkiintoista olisikin haastatella Lahden kaupungin tarkkailuluokilla vuosina 1955–1970 opiskelleita lapsia ja saada lisätietoja tarkkailuluokkien arjesta. Haastatteluiden avulla voisi verrata myös tämän tutkimuksen tuloksia oppilaiden kokemusmaailmaan.

Tämän tutkimuksen ulkopuolelle jääneistä, toki osittain tarkkailuopetuksen kanssa yhteydessä olevista apukouluista on tietoa tarjolla enemmän kuin aiemmin mainituista herkistä ja koulussa menestymättömistä, mutta älyllisesti keskitasoisista oppilaista. Tämä johtunee siitä, että apukoululaisten älykkyydosamäärien ja ”vammojen” laadun testituloksia on dokumentoitu ja säilytetty enemmän jo virallisten määräyksien velvoittamina. Seuraava kiinnostava tutkimuskohde olisikin Lahden apukoulujen historian tutkiminen.

Läpi tutkimukseni aikarajauksen tiedot esimerkiksi oppilaiden siirroista on vaihdellut hyvin runsaasti, ja suurin osa siirroista on ollut ”liukuhihnasiirtoja”, eli tiedot on kenties esitetty johtokunnan kokouksissa, mutta niistä ei ole jäänyt jälkiä pöytäkirjoihin. Tarkastajalle menneet asiakirjat sen sijaan on hävitetty suurilta osin vuosilta 1950–57 ja 1963–1970. Kasvatusneuvolan auktoriteettia siirtojen arvioinneissa ei juurikaan kyseenalaistettu, vaikka muutamassa tapauksessa johtokunta ehdotti kansakouluntarkastajalle kasvatusneuvolan mielestä huonompaa vaihtoehtoa. Vanhempien, ja etenkin oppilaiden omilla mielipiteillä ei siirtoprosessissa ollut käytännössä merkitystä – siirto toteutettiin vastustuksesta huolimatta, mikäli se katsottiin tarpeelliseksi.

Kaisa Vehkalahti on tutkinut paljon tyttöjen ja naisten historiaa ja käsitteli esimerkiksi Vuorelan koulukodin historiikissa syitä tyttöjen koulukotisiiirtoihin.³⁸⁷ Omaksi teemakseen Vehkalahden tutkimuksessa nousi tyttöjen seksuaalikäyttäytyminen, johon reagoitiin hyvin eri tavalla kuin vastakkaisen sukupuolen seksuaalisuuteen: tyttöjä pidettiin hyvin herkästi siveettöminä ja löyhänä pidetty seksuaalimoraali oli yksi syy koulukotisijoitukselle. Poikien koulukotisiiirroissa seksuaalisuus ei korostunut, sillä näiden seksuaalisuutta pidettiin luonnollisena ja jopa hyvänä miehen ominaisuutena. Myös tässä tutkimuksessa tytöt saivat osakseen seksuaalisen moraalin arviointia: ”isoneitimäisyys”, itsensä ehostaminen ja ”autotytöksi” nimeäminen viittaavat

³⁸⁷ Vehkalahti 2004.

tarkkailuluokkasiirtojen siveettömyyaspektiin tyttöjen osalta. Eräässä tapauksessa siveettöminä pidetyillä työillä nähtiin jopa olevan ”ansioita koulukotia varten”. Niinpä tarkkailuluokkien ja koulukotien historioista voidaan löytää yhtäläisyyksiä. Poikien siirroissa seksuaalisuuden arviointia viranomaisten taholta ei tässä, kuten ei usein koulukotitutkimuksissakaan, ilmennyt.

Ei ole ihme, että tarkkailuopetuksen ja koulukotien historioista löytyy keskinäinen linkki. Molemmat olivat yhteiskunnan kehittämiä järjestelmiä niitä lapsia ja nuoria varten, jotka koettiin sopeutumattomiksi yleisiin käytösodotuksiin. Lisäksi tarkkailuluokkajärjestelmä yhdistyi myös käytännön elämässä koulukotielämään: koulukodeissa kansakouluopetus tapahtui tarkkailuluokalla.

Kaikkea ei ole kirjoitettu ylös opettajien tai johtokunnan kokouksiin, mutta elämä tarkkailuluokilla on saatavilla olevien tietojen mukaan ollut omaa luokkaansa: kun kaikista sopeutumattomimpina pidetyt oppilaat ja näiden lisäksi myös tarkkailuluokille ”kuulumattomat”, esimerkiksi ”vilkkaat”, tarkkaavaisuuden häiriöitä tai oppimisvaikeuksia omaavat lapset on laitettu samaan luokkaan, on tilanne ollut vähintäänkin mielenkiintoinen. Tästä kertovat paitsi esitetyt tilaratkaisut, myös väkivaltaisuuudet tarkkailuluokkien oppilaiden välillä sekä tarkkailuluokkien ja yleisen kansakoulun oppilaiden välillä. Opettajien asenne tarkkailuluokkiin oli kaksijakoinen: toisaalta opettajat olivat huolissaan tarkkailuluokkalaisten maineesta ja tasa-arvoisesta asemasta muihin kansa- ja kansalaiskoulun oppilaisiin, toisaalta he itse näkivät tarkkailuluokkalaiset kuten muutkin – poikkeavina lapsina, jotka piti poistaa normaaliluokilta niitä häiritsevästä tekijänä.

Tarkkailuluokilta siirrettiin oppilaita myös takaisin niin sanottuun normaaliopetukseen, mutta vain noin 14% vuosina 1958–1970 siirretyistä oppilaista palautettiin yleiseen kansa- tai kansalaiskoululuokkaan. Useissa tapauksissa siirrot tarkkailuluokille olivat pysyviä. Kun oppilaita siirrettiin takaisin yleisopetukseen, kyseessä oli joko hyvä koulumenestys, käytöshäiriöiden väheneminen, koulupinnauksen loppuminen, tilanpuute tai se, että joku toinen oppilas haluttiin siirtää tarkkailuopetukseen yleisopetukseen siirrettävän oppilaan tilalle.

Tutkimuksen yhtenä hypoteesina oli tarkkailuluokkien ja apukoulun välinen yhteys: olettamukseni oli, että tarkkailuluokalle sijoitettiin runsaasti älyllisen kapasiteettinsa puolesta sinne kuulumattomia oppilaita. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan tutkimuksen perusteella vain marginaalinen osa erityisoppilaita joutui sellaisen erityisopetusmuodon pariin, johon ei kuulunut. Toisaalta todellisuudessa erityisopetusmuotojen välinen yhteys lienee Lahdessa ollut tiukempi, kuin mitä tämä tutkimus antaa tulokseksi: erityisopetukseen vuosina 1950–1970 siirrettyjä oppilaita oli satoja, jopa tuhansia, joten kaikkien seuraaminen tämän tutkimuksen puitteissa ei olisi ollut mahdollista.

Aikalaiskielessä ”heikkolahjaisiksi” nimitettyjen lasten sijoituskysymyksissä tarkkailuluokat tulivat kyseeseen niissä tapauksissa, joissa älykkyysosamäärältään 80 ja 90 väliin sijoittuneella oppilaalla oli käytöshäiriöitä, mutta jota ei haluttu siirtää apukouluun. Näiden oppilaiden yllättävän runsaat siirrot tarkkailuluokille olivatkin mielenkiintoinen tutkimustulos: erityisopetuksen muodon valinnat olivat vaikeita kasvatuseuvolan työntekijöille, jotka joissain tapauksissa ehdottivat tarkkailuluokkaa vain käytännön pakon sanelemana – eihän Lahdessa ollut omaa erityisopetusmuotoa niille oppilaille, jotka olivat sekä käytöshäiriöisiä ja älykkyysosamäärältään keskiarvoa tai yli että esimerkiksi jonkin sairauden vaivaamia. Toisaalta niin kutsuttujen ”heikkolahjaisten” siirtäminen ei ollut Lahdessa muista kaupungeista poikkeavaa, sillä keskiarvoa alemman älykkyysosamäärän nähtiin usein olevan yhteydessä sopeutumattomuuteen myös muualla maassa.³⁸⁸

Kaikista oppilaista ei siirtoasiakirjoissa, kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoissa tai kansakoulun tarkastajan arkistossa ollut merkintöjä siitä, mikä oli ollut oppilaan luokkasijoitus ennen esimerkiksi tarkkailuluokalle tai apukouluun siirtoa. Siksi kaikkien oppilaiden lähtökohta erityisopetukseen ei selvinnyt. Suurin osa tarkkailuluokille siirretyistä oppilaista tuli aineiston perusteella ”normaalista” kansakoulusta, mutta erityisopetuksen väliset siirrot olivat todennäköisesti määrällisesti suurempia kuin mitä tässä tutkimuksessa täysin varmaksi selvisi.

Lasten koulusijoituksen pohtiminen näyttää tutkimuksen valossa olleen joissain tapauksissa jopa mielivaltaista: aivovaurioluokalle kuuluva lapsi siirrettiin tarkkailuluokalle, apukoululaisia tarkkailuluokalle ja tarkkailuun kuuluva oppilas apukouluun. Perusteluina käytettiin usein tilanpuutetta, mutta taustalla oli myös ajatus siitä, että tarkkailuluokkalaiset ovat niitä, joilta muita luokkia suojellaan: apukoululaisten pelättiin olevan puolustuskyvyttömiä toisen oppilaan mahdollisia raivokohtauksia kohtaan.

Tarkkailuluokkalaisia, koulukotien asukkaita ja vammaisia lapsia yhdistää poikkeavina pitäminen. Esimerkiksi vammaisia on Minna Harjulan mukaan pidetty aikalaiskäsitysten mukaan ”vaillinnaisina”, joka jo sanana viittaa epänormaaliin, siis epätäydellisyyteen.³⁸⁹ Erilaiset epänormaaliiksi määritellyt ominaisuudet, kuten keskiarvoa alempi älykkyysosamäärä tai käyttäytymisodotuksiin sopeutumattomuus, muuttavat tällaisia ominaisuuksia omaavat henkilöt ”toisiksi”, josta normaalin henkilön on erotuttava. Tässä tutkimuksessa tarkkailuluokkalaisten erottelemisen tarve tuli esiin sekä käytetyssä kielessä että kouluviranomaisten toiminnassa:

³⁸⁸ Ks. esim. Kivirauma 1989.

³⁸⁹ Harjula 1996.

tarkkailuluokkalaisille osoitettiin erilliset tilat, joiden kunnostamiseen ei panostettu ja oppilaat eroteltiin ”itsestä” nimeämällä heitä muun muassa poikkeaviksi, häiriintyneiksi ja epänormaaleiksi.

Tutkimuksen tekemisen tarkoitus on antaa ääni niille, jotka eivät syystä tai toisesta voi sitä itse tehdä ja kertoa heidän tarinansa mahdollisimman perusteellisesti. Tämä tutkimus kertoo vain sen, mitä lähdeaineisto tarjoaa. Näin ollen tarkkailuluokista tämän tutkimuksen perusteella saatu kuva voi olla joko ”pahempi” tai ”parempi” kuin mitä lukija itse kokee. Tämä johtuu siitä, että jokainen lukija antaa oman merkityksensä eri asioille, myös tälle tutkimukselle. Kun joku ajattelee tämän tutkimuksen analyysistä: ”noin se juurikin oli”, toinen voi pitää tutkimusta liioitteluna ja kolmas arvelee tutkimuksen vähättelevän todellisuutta. Aineiston perusteella voidaan kuitenkin sanoa, että tarkkailuluokkasiirto oli vain harvoin ”onnistunut” ja koettu eräänlainen syyllisyydentunto ja häpeä saattoivat vaikuttaa oppilaan myöhempiinkin elämänvaiheisiin. Tutkielman alussa siteeraamaani entiseen tarkkailuoppilaaseen tarkkailujakso jätti elinikäisen trauman: ”Se oli karua koulua mulle ja tota se on vaikuttanu varmaa mun [...] koko loppuelämäni”.³⁹⁰

³⁹⁰ Entisen tarkkailuluokan oppilaan haastattelu 13.1.2017, kohdasta 00:18:54 alkaen. Tutkijan hallussa, luovutetaan pyydettyäessä.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Lahden kaupunginarkisto (LKA)

Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990

Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1949–1971

Tarkastajan kirjelmät 1958–1969

Tilastotietoja kouluista 1958–1965

Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002

Vuosikertomukset kansakouluista 1948–1969 (Lahden kansakoulujen vuosikertomukset)

Kansakouluntarkastaja

Apukouluasiat 1951–1955

Johtajaopettajien kokousten pöytäkirjoja 1933–1958

Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1955–1962

Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970

Puistolan kansakoulu

Koulunjohtajan lähettämien kirjeiden toisteet 1958–1975

Puistolan opettajakokousten pöytäkirjat 1962–1974

Lahden kaupunginsairaalan arkisto

Lahden kaupungin kasvatusneuvolan toimintakertomukset 1955–1970

Painetut lähteet

Apukouluasetus 32/1952.

Jurama 1967. Jurama, Veikko: Kaupunkiemme apukoulu- ja tarkkailuopetuksen laajuus. Lahden kaupungin koulupsykologin toimiston julkaisuja 13/1967. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Jurama & Nikki 1967. Jurama, Veikko & Nikki, Kalevi: Tarkkailuluokkien oppilaiden älykkyystasosta ja sosiaalisesta taustasta. Lahden kaupungin koulupsykologin toimiston julkaisuja 20/1967. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Kansakouluasetus 321/1958.

Lahden kaupungin kasvatusneuvolan historiikki 1.4.1955–31.3.1975. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Lahden kaupungin kasvatusneuvolan johtosääntö 1954. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Nikki & Hilpinen 1969a. Nikki, Kalevi & Hilpinen, Leena: Apu- ja tarkkailuluokkien oppilaiden persoonallisuuspiirteistä. Lahden kaupungin koulupsykologin toimiston julkaisuja 31/1969. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Nikki & Hilpinen 1969b. Nikki, Kalevi & Hilpinen, Leena: Lahden kaupungin erityisopetus. Lahden kaupungin koulupsykologin toimiston julkaisuja 32/1969. Lahden kaupunginkirjasto, maakuntaosasto, Päijät-Häme -kokoelma.

Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mietintö II. Helsinki 1947.

Tutkimuskirjallisuus

Ahtikari 1969. Ahtikari, Markku. Tarkkailuluokkien oppilaiden pahantapaisuus Tampereella vuosina 1962–1968. Sosiaalihuoltajatutkinnon avohuollon linjan tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 1969.

Bergholm 2006. Bergholm Tapio. Moottorin pärinää ja pauketta. Teoksessa Häggman, Kai (toim.): Täältä tulee nuoriso! 1950–1979. WSOY, Helsinki 2006. s. 146–159.

Focault 2014. Focault, Michael. Tarkkailla ja rangaista. Otava, Helsinki 2014.

Gofman 1963. Gofman, Erving: Stigma. Penguin Books, Harmondsworth, 1963.

Harjula 1996. Harjula, Minna. Vaillinnaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1996.

Hytönen et al. 2016. Hytönen Kirsi-Maria, Malinen Antti, Salenius Paula, Haikari Janne, Markkola Pirjo, Kuronen Marjo & Koivisto Johanna: Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2016.

Jouhki 2014. Jouhki, Essi: Nuoruus opintiellä – Vuosina 1940–55 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. Teoksessa Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.): Nuoruuden sukupolvet. Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014. s. 226–249.

Kaarninen 2006. Kaarninen, Mervi. Nuorisokulttuurin läpimurto. Teoksessa Häggman, Kai (toim.): Täältä tulee nuoriso! 1950–1979. WSOY, Helsinki 2006. s. 8–37.

Kallio 2005. Kallio, Reino. Lahden kansa- ja oppikoulut 1870–1957. Teoksessa Siikaniemi & Palmgren (toim.). Lahden kulttuurilaitosten historia 1. Lahden historia 4:1. Gummerus, Jyväskylä 2005. s. 17–179.

- Kivirauma 1989.** Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921–1985. Turun yliopisto, Turku 1989.
- Kivirauma 2015.** Erityisopetuksen historialliset kehityslinjat. Teoksessa Moberg, Hautamäki, Kivirauma, Lahtinen, Savolainen & Vehmas: Erityispedagogiikan perusteet. PS-kustannus, Jyväskylä 2015. s. 25–47.
- Koski 2003.** Koski, Leena: Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.): Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuoruuden historia. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2003. s. 283–315.
- Malinen et al. 2017.** Malinen, Hytönen & Oksanen: Lastensuojelun hallinnosta sen tekijöiden, kohteiden ja kokemusten historiaan. *Kasvatus & Aika* 11 (1) 2017, s. 84–100.
- Nevala 2008.** Nevala, Arto: Koulutuskumouksen kolme vaihetta. Teoksessa Mäkinen, Honkala, Kujanen, Strandberg, Kukkonen & Virtanen (toim.): Suomalaisen arjen historia: Hyvinvoinnin Suomi. Weilin & Göös Oy, Helsinki 2008.
- Poikolainen 2014.** Poikolainen, Janne: Populaarimusiikki suomalaisnuorten arjessa 1950- ja 1960-luvuilla. Teoksessa Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.): Nuoruuden sukupolvet. Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2014. s. 150–177.
- Pulma 1987.** Pulma, Panu: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987. s. 7–269.
- Saari 1957.** Saari, Erkki: Sielullisesti poikkeavat lapset. Gummerus, Helsinki 1957.
- Saarikangas 2006.** Saarikangas, Kirsi: Nuoruus lähiöissä. Teoksessa Häggman, Kai (toim.): Täältä tulee nuoriso! 1950–1979. WSOY, Helsinki 2006. s.38–63.
- Suometsä 1970.** Suometsä, Saara (toim.): Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1970.

- Tuomi & Sarajärvi 2018.** Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi, Helsinki 2018.
- Tuunainen & Nevala 1989.** Tuunainen, Kari & Nevala, Arto: Erityiskasvatuksen kehitys Suomessa. Gaudeamus, Helsinki 1989.
- Valta 2002.** Ongelmaoppilaat Oulun kansakoulussa vuosina 1874–1974. Oulun yliopisto, Oulu 2002.
- Vehkalahti 2003.** Vehkalahti, Kaisa: Hilja ja Jenny huonoilla teillä. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.): Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuoruuden historia. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2003. s. 239–261.
- Vehkalahti 2004.** Vehkalahti, Kaisa: Kissapäiviä ja koulunkäyntiä – 110 vuotta kasvatustyötä Vuorelan koulukodissa. Vuorelan koulukoti, Nummela 2004.
- Vehkalahti 2011.** Vehkalahti, Kaisa: Kasvatuslaitos ja nuoren identiteetti. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2011. s. 393–396.
- Winter 1971.** Winter, Mirja. Tyttöjen sosiaalinen sopeutumattomuus Kotkassa 1950–1954 ja 1960–1964. Sosiaalipolitiikan Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampere 1971.

Haastattelut

Entisen tarkkailuluokan oppilaan haastattelu (s. 12.4.1962). Haastattelu 13.1.2017, haastatteliija Inka Reijula, tekijän hallussa.

Internet-lähteet

ESY-luokan oppilaista väärä kuva. Turun sanomien mielipidepalsta 14.3.1999.
<http://www.ts.fi/mielipiteet/lukijoilta/1073766469/ESYluokan+oppilaista+vaara+kuva> . Luettu 13.3.2018.

Roku vai poppari? Lahtelaista nuorisokulttuuria 1965–75.
www.lahdenmuseot.fi/index.php/download_file/view/4388/ . Luettu 6.3.2018.

Taulukot

Taulukko 1. Ensimmäiselle tarkkailuluokalle ehdotettujen oppilaiden luonteenpiirteet opettajan mukaan.

	Poikia	Tyttöjä	Yhteensä	Pojista	Tytöistä	Kaikista
	18	4	22	%	%	%
Herkkä	7	1	8	38,9	25	36,4
Välinpitämätön	4	0	4	22,2	0	18,2
Arka	0	2	2	0,0	50	9,1
Jörö	1	1	2	5,6	25	9,1
Avomielinen	9	3	12	50,0	75	54,5
Umpimielinen	1	2	3	5,6	50	13,6
Tottelematon	10	1	11	55,6	25	50,0
Taipuvainen	4	0	4	22,2	0	18,2
Oikukas	9	2	11	50,0	50	50,0
Kiivas	5	0	5	27,8	0	22,7
Lempeä	0	0	0	0,0	0	0,0
Nopea	8	2	10	44,4	50	45,5
Hidas	2	1	3	11,1	25	13,6
Ottaa osaa leikkeihin	13	2	15	72,2	50	68,2
Eristäytyy	1	0	1	5,6	0	4,5
Työskentelee mielellään	3	1	4	16,7	25	18,2
On kestävä työssään	0	0	0	0,0	0	0,0
Kilpailee	3	1	4	16,7	25	18,2
On kekseliäs	6	1	7	33,3	25	31,8
Auttava	2	0	2	11,1	0	9,1
Sortava	5	1	6	27,8	25	27,3
Altis toisten vaikutuksille	7	2	9	38,9	50	40,9
Taipumusta vilpillisyyteen	9	1	10	50,0	25	45,5
Rehellinen	4	1	5	22,2	25	22,7
Kärsii alemmuudentunteesta	2	0	2	11,1	0	9,1
Kerskailee	9	1	10	50,0	25	45,5
Helposti loukkaantuu	4	2	6	22,2	50	27,3
Näyttelee mielellään töitään	7	2	9	38,9	50	40,9

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Apukouluasiat 1951–1955.

Taulukko 2. Tarkkailuopetus Lahdessa vuosina 1950–1955.

Luku- vuosi	Oppilaita yhteensä	Tarkkailu- oppilaita	Käytök- sen ka.	Huolelli- suus ka.	Luokalta pääsi	Luokalle jäi	Edistyk- sen ka.	Luokka- asteet
1950-51	4172	10	9,8	7,85	10		6,78	II-III
1951-52	4386	12	10	7,1	12		6,88	II-IV
1952-53	4659	11	9,82	7,37	10	1	7,05	III-V
1953-54	4891	10	9,8	7,1	10		6,64	II-IV
1954-55	5111	9	10	7,1	9		6,94	III-V

Lähde: LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Vuosikertomukset kansakouluista 1950–1955.

Taulukko 3. Syyt tarkkailuluokkasiirtojen taustalla vuosina 1958–62.

Ehdotuksia	74
Tarvitsee pienemmän luokkayhteisön*	12
Levottomuus	19
Keskittymisvaikeudet	9
Koulupinnaus	21
Heikko koulumenestys	17
Käytöshäiriöt	16
Aggressiivisuus	9
Ei tule toimeen toisten oppilaiden kanssa	5
Ei kunnioita auktoriteettia	11
Syyllystynyt rikokseen	10
Epärehellisyys	4
Arka	2
Välinpitämätön koulunkäyntiä kohtaan	9
Koulun järjestyssääntöjen rikkominen	3
Yliherkkä	4
Muu syy	14
Syitä yhteensä	165

* Luku sisältää myös ne tapaukset, joissa ehdotuksen perusteena oli henkilökohtaisemman ohjauksen tarve.

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Muut kaupungin ja kouluviranomaisten kirjeet 1958–60; 1961–62.

Taulukko 4. Syyt tarkkailuluokkaehdotusten taustalla vuosina 1963–1970.

Ehdotuksia	40
Koulupinnaus	17
Käytöshäiriöt	11
Kouluhaluttomuus*	11
Syyllystynyt rikokseen	9
Ei kunnioita auktoriteettia (myös uhmaava)	6
Epärehellisyys	3
Aggressiivisuus	3
Levottomuus	3
Heikko koulumenestys	3
Herkkä	2
Ei tule toimeen toisten oppiladen kanssa (myös riitautuva)	5

* Sama kuin "välinpitämätön koulunkäyntiä kohtaan"

Lähde: LKA, Kansakouluntarkastaja, Oppivelvollisuudesta vapauttamiset, oppilaiden siirrot apukouluun ja erityisluokille, sekä erottamiset 1963–1970; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1963–1970.

Taulukko 5. Tarkkailuoppilaille annetut diagnoosit vuosina 1955–1970.

Diagnoosi	Lukumäärä
Psyk. tutk.	2
Älykkyyys + persoona	5
Kesken	1
Lääkärin tutk.	3
Älykkyyys + sos. tutk.	26
Psykol. + sos. tutk.	10
Psykol. tutk.	1
Älykkyytestit	3
310-318	47
320,3	4
321	6
321,3	4
324	7
325,2	6
325,3	12
326	9
326,3	5
326,4	36
344	1
351	1
353	2
780,3	3
781	4
781,6	1
781,7	1
793	4
Muut	8
Yhteensä	212

Lähde: Lahden kaupunginsairaalan arkisto, Lahden kaupungin kasvatusneuvolan toimintakertomukset 1955–1970.

Liitteet

Liite 1. Tarkkailuluokkien määrän kehitys vuosina 1950–1970.

Lukuvuosi	Luokkia lukuvuoden alussa
1950-57	1
1957-58	2
1958-59	2
1959-60	2
1960-61	4
1961-62	5
1962-63	5
1963-64	6
1964-65	6
1965-66	7
1966-67	8
1967-68	8
1968-69	9
1969-70	9

Lähde: LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1957–2002, Vuosikertomukset kansakouluista 1950–1969; LKA, Lahden kaupungin koululaitos 1925–1990, Kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat 1955–1970.